

90-4
L 125

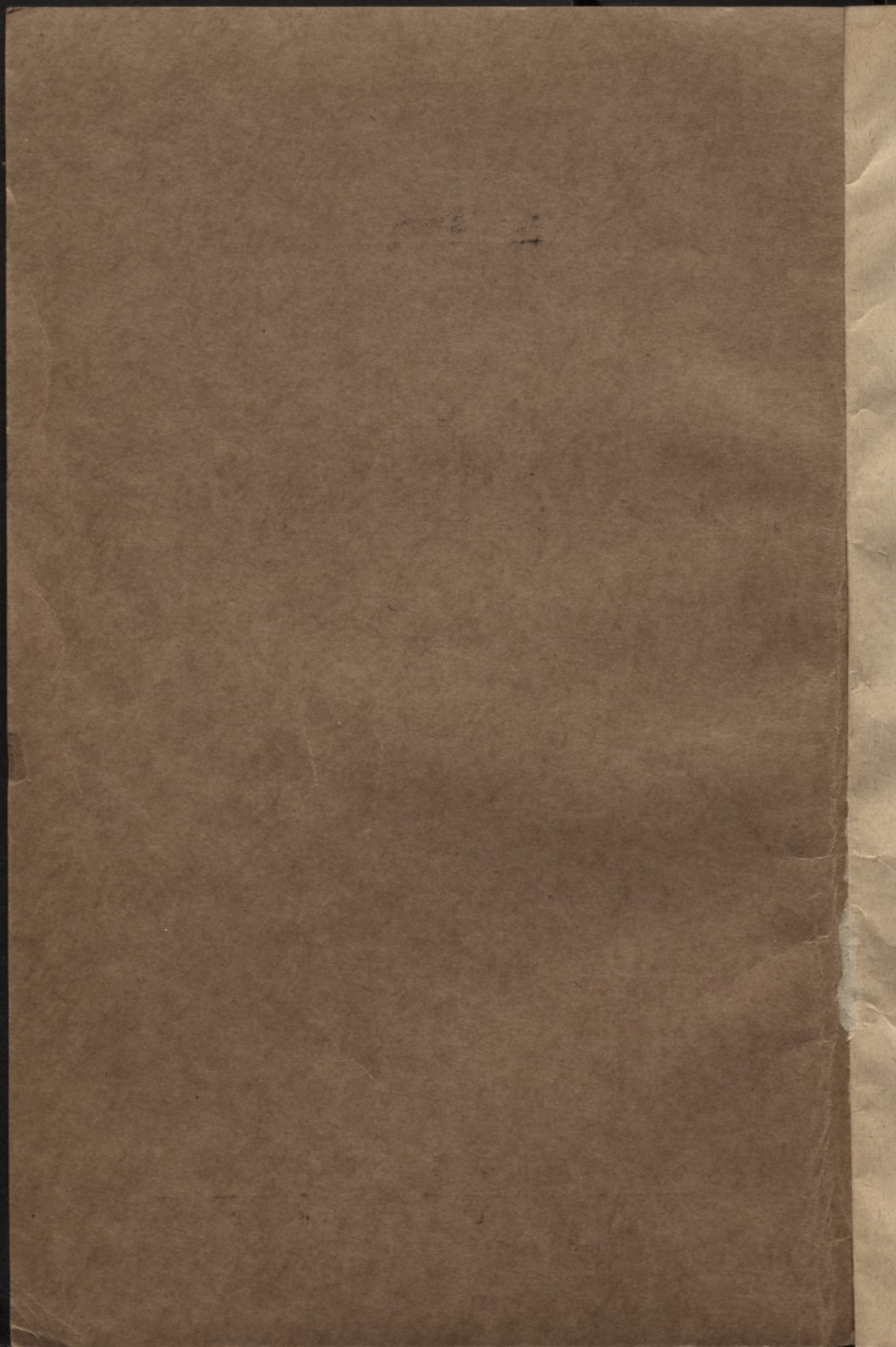
2000

Aug. Šneiders.

Īsa

Polītiskās oikonomijas
vēsture.

Krājumā pie A. Štamera, Liepājā, Pļavu ielā № 8a un
A/S Valters un Rapa, Rīgā.

L 90-4
L 125

L
33

Aug. Šneiders.

7 ME 1111

1

Īsa

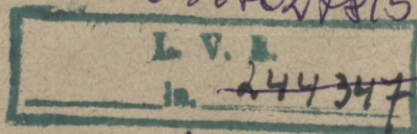
Polītiskās oikonomijas vēsture.

Krājumā pie A. Štamera, Liepājā, Pļavu ielā № 8a un
A/S. Valters un Rapa, Rīgā

Iespiests A. Šamera grāmatu spiestuvē,
Liepājā, Pļavu ielā № 8a.

0307027815

~~57-37.065K~~

Politiskās oikonomijas vēstures nozīme.

Lai politisko oikonomiju kā zinātni labāki izprastu un lai to varētu vispusīgāki apskatīt, ir jāiepazīstas ar tās vēsturi. Tāpēc jāizpēta un jānoskaidro tas garais ceļa posms, kādu šī zinātne ir nostaigājusi līdz mūsu dienām. Bez šaubām katrā atsevišķā laikmetā ir bijuši savi uzskati un savas atziņas par saimniecisko dzīvi. Šo atziņu attēlošana un sistematizēšana attiecīgās mācībās vai skolās ir politiskās oikonomijas uzdevums. Viss tas zināmā mērā apgaismos arī mūslaiku saimniecības jautājumus un pastāvošās oikonomiskās teōrijas, un dos iespēju saprast, kāpēc tagadējā saimnieciskā dzīve un pastāvošās teōrijas ir izveidojušās šādi un ne citādi.

Vēl jāievēro, ka katrai jaunuzstādītai teōrijai ir zināma sakarība ar iepriekšējām, un tās saturs ir pārdzīvotā laikmeta atspoguļojums. Tādēļ jaunu teōriju uzstādot, jāsakārto tikai jau esošais gatavais materiāls, kas var būt iepriekšējo teōriju vai uzskatu turpinājums, vai arī zināma opozīcija tām. Bez šaubām, cilvēka uzskati nenodibinās tūlī, bet izveidojas ilgākā laikā, pat vairākās paaudzēs. Izceļot vēsturiskā gaismā visas saimnieciskās dzīves parādības un apstākļus, un pētot to cēloņus un sakarības, būs vieglāk novērtēt tagadējo stāvokli un vieglāk izsargāties no nepareiziem uzskatiem un slēdzieniem.

Tā kā zinātnieku uzskatu un slēdzienu pamatos ir sava laika sabiedriskās dzīves iekārta un saimnieciskās dzīves apstākļi, tad politiskās oikonomijas vēsturē nevar neuzrādīt saimnieciskā dzīvē notikušās pārmaiņas. Tā tad redzams, ka politiskās oikonomijas vēsturi nav iespējams nošķirt no saimnieciskās dzīves vēstures, bet abām jāiet roku rokā.

Tautsaimniecības zinātne senos laikos.

Tagadējā politiskā oikonomija pieder modernām zinātnēm. Lai gan saimnieciskā dzīve senos laikos jau sasniedza augstas kultūras pakāpi, tomēr teorētiski tā nav pētīta, jo nav atrasta par cienīgu, lai tai piegrieztu zinātnisku vērību. Tādēļ arī nevar būt nekādas runas par senātnes kaut kādām nebūt oikonomiskām skolām vai virzieniem, kā to mēs tagad saprotam. Apskatot tomēr tuvāki seno laiku saimnieciskās dzīves sasniegumus, jāatzīst, ka tā tomēr ir pelnījusi vairāk vērības nekā tai patiesībā ir piešķirts. Atcerēsimies kaut veclaiku milzīgās celtnes, slaveno 3000 km garo Ķīnas mūri, ēģiptiešu piramīdes u. t. t., kas liecina par tā laika apbrīnojamo darba organizāciju un darba spēka savienošanu. Liekas pat pasakaini, kā ir bijis iespējams tādus milzu klinšu blukus pārvest no attāliem kalniem un sacelt vienu uz otru, ievērojot vēl tā laika sliktos ceļus un primitīvās pārvešanas ierīces. Tāpat vēsture stāsta par senās Mezopotāmijas augsto lauksaimniecības kultūru, kas pastāvēja jau 300 gadus priekš Kr. dzimšanas. Auglīgie Mezopotāmijas zemes gabali starp Tigru un Eufrātu bijuši apstrādāti līdzīgi košiem dārzeņiem. Mākslīgi apūdeņotā auglīgā zeme, silta klimata iespaidota, devusi pasakainas ražas. Šo upju ielejās atradušās ziedošas pilsētas ar daudzām skaistām būvēm, dievnamiem un pilīm, un visa zeme bijusi biezi apdzīvota. No izrakumiem var spriest, ka šīm senām tautām ir bijušas savas rakstu zīmes, mēri un svāri, likumi u. t. t. Tāpat sen jau pastāvējusi arī Ķīnas kultūra un tās saimnieciskā dzīve. Stāsta, ka ķīnieši esot eksperimentējuši ievest komūnismu savā saimnieciskā dzīvē. Tomēr gaidamās labklājības vietā iestājusies vispārēja nabadzība un trūkums, darba ražīguma krišanas dēļ. Arī amatniecība senos laikos ir bijusi stipri attīstīta un var pat ne tikai sacensties, bet varbūt, savā ziņā, pārspēt tagadni, ko liecina Pompei atrakumos atrastie mākslas darbi: dažādas vāzes, zelta kalumi un citi mākslas izstrādājumi.

Arī tirdzniecība senos laikos nav bijusi novārtā. Tas liecina, ka ir ražots ne tikai pašu vajadzībām, bet arī izvešanai. Senā Grieķija ir izvedusi labību, vīnu, augļus, oliveļļu, dažādus

ieročus u. t. t. Savukārt no foinīķiešiem un ēģiptiešiem viņi saņēma audekļus, dažādas drānas, audumus, tepiķus un citas mantas. Apgrozībā ir bijusi ne tikai metala, bet arī papīra nauda. Tāpat tanīs laikos ir jau bijis apgrozībā vekselis.

No visa tā var spriest, ka saimnieciskā dzīve tanīs laikos ir bijusi ļoti attīstīta un daudzpusīga. Neskatoties uz to, tā laika kā ievērojamākās valdītājas personas, tā arī tā laika zinātnieki nav piegriezuši saimnieciskai dzīvei gandrīz nekādas vai ļoti maz vērības, un nevienam nav nācis prātā saimnieciskās dzīves procesus zinātniski pētīt un uzstādīt to likumību. Tikai ļoti retos gadījumos atrodam vienu otru aizrādījumu par dažādiem saimnieciskiem jautājumiem.

Iemesls šādai parādībai nav grūti atrodams, ja ievērojam, ka tas pats novērojams arī citās zinātnēs. Ar ārstniecību ir jau sen nodarbojušies, bet medicīna kā zinātne ir radusies tikai vēlākos laikos. Tas pats jāsaka par tehnikas zinātnēm, jo cilvēki jau sen sev cēla mājokļus, kamēr arhitektūra ir jaunlaiku zinātne. Gadu tūkstošiem ir cilvēki runājuši, bet valodniecība ir radusies vēlākos laikos. Gluži tas pats jāsaka arī par tautsaimniecības zinātni.

Vēl ļoti svarīgs iemesls, kāpēc tautsaimnieciskiem jautājumiem senāk piegriezta maz vērības, ir seno laiku sabiedriskā iekārta, un iedzīvotāju sadalīšana atsevišķās šķirās — kastēs. Augstākās sabiedriskās šķiras skaitīja par savu uzdevumu nodarboties ar valsts pārvaldīšanu un aizsargāšanu, kā arī ar mākslas un abstraktu filozofisku jautājumu atrisināšanu. Ar ražošanu — amatniecību nodarboties drīkstēja vienīgi zemākās šķiras — vergi, jo fizisks darbs nebija brīva cilvēka cienīgs. Tā Ksenofons izteicās, ka fizisks darbs izposta cilvēka miesu un dvēseli un tādēļ cilvēks, kas nodarbojas ar fizisku darbu, nevar vairs kalpot ne savai dzimtenei, nedz savam tuvākam. Tāpat arī sprieda Cicerons, (mir. 43 g. pr. Kr.), ka fizisks darbs ir netīrs un pretīgs cilvēka skaistumam. Pats par sevi saprotams, ka šādi uzskati attaisnoja verdzību. Līdzīgi izteicās par fizisku darbu arī Aristotels, ka vienai daļai iedzīvotāju jāuzkrauj viss darba grūtums, lai otrai dotu iespēju sniegties pēc augstākiem tikumiskiem ideāliem.

Saprotams, ka valdot tādiem uzskatiem sabiedrībā, saimniecības jautājumiem nepiegriezta nekādu zinātnisku vērību. Ja vienu otru saimniecības jautājumu tomēr apskatīja, tad tam bija tikai gadījuma raksturs.

Seno grieķu sabiedriski-saimnieciskie un filozofiskie uzskati.

Pirmie mēģinājumi teorētiski izteikt sabiedriski-saimnieciskus uzskatus piekrit grieķu filozofiem: Ksenofontam, Aristotelim un Platōnam, tā tad 4. gada simtenī pr. Kr.

Šo filozofu izteiktie uzskati stipri iespaidoja arī viduslaiku saimniecisko dzīvi un domu gaitu. Saprotais, ka minēto rakstnieku izteiktās domas ir tā laika sabiedriski-saimniecisku apstākļu atspoguļojums. Lai visu labāki saprastu, jāatceras senās Grieķijas valsts iekārta un saimnieciskie apstākļi, kas stipri atšķirās no mūsu tagadējo moderno valšķu iekārtas. Lai atceramies tikai to raksturīgo atšķirību, ka nelielai iedzīvotāju daļai bija piešķirtas visas politiskās tiesības, bet pārējai nebija nekādas nozīmes sabiedriskā dzīvē. Arī citas attiecības bija tādas, kādas ir raksturīgas starp nomāktiem un iekarotājiem. Pēdējiem līdz ar reālām mantām piederēja arī visa politiskā vara, kamēr pirmiem bija uzkrautas visas darba nastas, un atkarīgi no iekarotāju kultūras līmeņa, viņiem bija piešķirtas dažas tiesības, kas garantēja tikai personu un mantu neaizkaramību, vai arī bija nostādīti pilnīgi beztiesiskā stāvoklī kā vergi.

Platōns.

Platōns (427--347 pr. Kr.) ir viens no pirmiem grieķu filozofiem, kas ir skāris saimnieciskus jautājumus. Savus politiskos un saimnieciskos uzskatus viņš ir izteicis oriģinēlā darbā „Valsts“. Šinī darbā viņš uzstājās kā sociālreformātors un attīsta ideālas valsts iekārtu, kāda saprotams nekur nepastāv. Tādēļ arī šo Platōna valsti vēlāk apzīmēja kā ūtopisku. Tomēr tas nemazina šā darba lielo nozīmi, jo Platōns ir aprakstījis visas sabiedriskās iekārtas nozares. Mūsu uzmanību, saprotams, visvairāk saista šis valsts saimnieciskā puse.

Šis darbs ir ievērojams ne tikai skaidri un gleznaini izteikto oriģinēlo domu dēļ, bet arī vēl ar to, ka Platōna politiskie ideāli nebija pretrunīgi, ne arī sveši tai sabiedriskai iekārtai, kādā viņš dzīvoja. Viņš tikai sludināja dziļākas politiskas idejas, kas nekādā ziņā nebija abstraktas un tā tad svešas un nepiemērotas praktiskai dzīvei. Visas viņa pūles un cenšanās bija pārkārtot

un pārveidot tanī laikā pastāvošo iekārtu, lai tādā veidā tuvinātu Atēnes valsti ideālai pilnībai un lai tur valdītu taisnība. Platōns aizrāda, kā ideālā valstī jānostāda rūpniecība un tirdzniecība, kā arī apskata maiņu, naudas raksturu, intereses u. t. t.

Starp citu Platōns spriež, ka cilvēks ir sabiedriska būtne un bez sabiedrības viņš nav spējīgs pastāvēt. Darba dalīšana ir sabiedrības izcelšanās sākums. Lai cilvēkam būtu iespēja apmierināt savas vajadzības, viņš meklē savu līdzcilvēku izpalīdzību. Tādā veidā izceļas cilvēku ģimene un citas sabiedrības. Sabiedrība dod savukārt ierosinājumu nodibināt nometnes un celt pilsētas, kas savukārt piespiež dibināt valsti.

Cilvēku galvenās vajadzības ir: uzturs, apģērbs un pajumte. Dzīvojot nometnēs vai pilsētās, šīs vajadzības ir visādā ziņā jāapmierina. Cilvēkam tā tad jābūt laukstrādniekam un namdarim kā arī jāprot drēbes izgatavot un arī jāzin vēl daudzi citi amati. Ja katram cilvēkam vienam pašam būtu visas savas vajadzības jāapmierina, tad viņam visi šie amati būtu jāpārzin. Labāki tomēr, ka viņš prot vienu, citi atkal citus amatus, tas ir katrs speciālizējas tikai vienā kādā amatā, ko viņš arī labi mācētu. Tā izceļas darba dalīšana, kas atviegļina valsts saimniecisko dzīvi.

Tālāk Platōns izskaidro naudas izcelšanos. Pilsētām nepieciešami savstarpēji sakari. Katra no tām speciālizējas kaut kādu nebūt priekšmetu ražošanā, un šo preču apmaiņai nepieciešama tirgotāju šķira. Nodibinās tirgi savstarpējai preču apmaiņai, kas savukārt izsauc naudas vajadzību. Nauda ir tikai maiņas līdzeklis ērtākai preču apgrozībai, bet nav bagātība.

Ievēribas cienīgi ir Platōna uzskati par valsti un pilsoņu attiecībām pret valsti. Atēnas filozofi domāja vairāk par sabiedrību vai valsti, nekā par atsevišķu individu. Saprotams, viņi neaizmirsā arī pēdējo intereses, bet pirmā vietā nostādīja tomēr valsti. Atsevišķs pilsonis bez valsts palīdzības nevar sasniegt augstāko attīstības pakāpi, un savukārt ar savu attīstību veicina valsts labklājību. Civilizēts cilvēks nav domājams ārpus valsts; bez valsts dzīvo tikai tie, kas stāv augstāk vai zemāk par cilvēku t. i. dievi vai kustoņi.

Sakarā ar tikko izteiktām domām Platōns apraksta arī savas ideālās „Valsts” iekārtu un valdību. Te redzams visaugstākais komūnisma ūtopisms, kāds nezina vai kadreiz ir bijis izteikts.

Platōns vēlas pilnīgu komūnismu, kas attiecas ne tikai uz ipašumu, bet arī uz sievu un bērniem. Nedrīkst būt nekāda pri-

vātīpašuma, lai cilvēki nebūtu skopi un mantkārīgi, un lai īpašums nesamaitātu cilvēku. Arī ģimenes dzīvē Platōns noliedz vecāku tiesības uz saviem bērniem. Kā piemērs redzams Spartā, kurā bērni piederēja valstij un tā rūpējās par to audzināšanu. Pilnīgā īpašuma tiesību noliegšanā Platōns redzēja nākošās cilvēces laimi un labklājību, lai gan pats šaubījās par iespējamību izvest to dzīvē. Jo pilnīgāki likumdevēji šo ideālu izveidis dzīvē, jo vairāk apmierinātības un svētlaimības būs zemes virsū.

Platōna komūnisms atšķiras no vēlāku laiku veidiem ar to, ka viņš to atrod piemērojamu tikai valdošām šķirām un karivjiem, kam tas nevar būt nepatīkams, bet ir svēts pienākums. Vergi nav spējīgi izpildīt komūnisma prasības.

Vēl jāpiezīmē, ka Platōna valsts pamatojās uz verdzību. Komūnisma pamats tā tad bija vergu darbs. Kā citi grieķi, tā arī Platōns bija tanis negrozāmos ieskatos, ka verdzība ir attaisnojama no valsts viedokļa, bet valsts ir augstāka par visu. Savu uzskatu pareizības pierādīšanai viņš aizrādīja, ka visi cilvēki nedzimst vienādiem mērķiem. Dzimst ļaudis, kam nolemts izpildīt grūtus fiziskus darbus un kalpot saviem kungiem. Kungji, saprotams, nodarbojas ar augstākām nodarbēm un var nodoties dažādām izpriecēm un baudām.

Valsts priekšgalā Platōns nostādīja filozofus, kas arī ir ļoti saprotams, jo tie bija valstī visgudrākie un saprātīgākie. Viņiem bija vislielākās zināšanas, un tāpēc viņu rokās jāatrodas arī visiem valdības pavadieniem.

Kādā citā savā darbā Platōns atkal mikstināja savus uzskatus un atzinās, ka viņa uzstādītā valsts iekārta ir pārspilēta, jo komūnisms satur sevī nevēlamus dīgļus. Šinī savā otrā darbā viņš pielaiž arī privātīpašumu, bet tomēr vēlas to aprobežot, lai nebūtu ne nabagu, nedz arī bagātu. Viņš izteicas, ka tāpat bagātība kā nabadzība demoralizē cilvēku. Kā piemēru viņš pieved podnieku. Ja podnieks būtu nabags, tad viņš nevarētu iegūt ne labas izejvielas, ne labus darba rīkus un tā tad būtu slikts podnieks. Saviem bērniem viņš nevarētu dot tādu pašu izglītību, kādu viņš pats baudījis, un tie nevarētu viņa darbu turpināt. No otras puses, ja podnieks būtu bagāts, tad viņš savu darbu strādātu nevižīgi un nepiegrīztu tam pienācīgas vēribas, un nepieciešamā rūpniecības nozare tādā veidā varētu panīkt. Tā tad pārmērīga bagātība, kā arī nabadzība samazina cilvēka ražošanas spējas. Nabadzība izsauc skaudību, bagātība — bezdarbību, tā

tad abi vājina fiziskus un morāliskus spēkus, kas savukārt izsauc cīņas un nemierus. No šī viedokļa raugoties ir redzamas Platōna rūpes par pareizu mantu sadalīšanu, lai neizsauktu nemierus un uzturētu valsti.

Vēribu, lai gan vairāk no etiskā viedokļa, Platōns piegriež arī tirdzniecībai un rūpniecībai. Tirgotāji preces drīkst pārdot tikai pret tūlītēju samaksu, bet kredita darījumi ir noliegti. Ja kāds tomēr pēdējos darījumus pielaistu, tad viņu tomēr nesoda, bet nemaksāšanas gadījumā viņš nevar prasīt savu tiesību aizstāvēšanu. Amatniekiem pasūtījumi ir laikā jānodod. Ja to amatnieks nepaspēj, tad jāatlīdzina tā vērtība un bez tam noteiktā laikā pasūtījums tomēr jānodod. Tanī pašā laikā likums noliedz amatniekam ņemt augstu maksu no pasūtītāja, lai viņu nepiekrāptu.

Aristotels.

Aristotels ir otrs grieķu filozofs, kas arī rakstījis par saimnieciskiem jautājumiem. Sabiedriski-saimnieciskus jautājumus viņš ir apskatījis savā lielā darbā „Politika“. Lai gan šinī darbā lielāko tiesu ir iztīrāti jautājumi par valsts vispārējo iekārtu un mazāk apskatīti saimnieciski jautājumi, tomēr, ievērojot to skaidrību un sakarību ar kādu ir izteikti seno grieķu uzskati saimnieciskos jautājumos, šis darbs ir jāuzskata kā ļoti vērtīgs vēsturisks dokuments.

Valsti Aristotels nepārprotamā kārtā atzīst kā pašmērķi. Valsts interesēm ir padotas visas privātās intereses. Ja arī ne tik asā veidā kā Platōns, tad tomēr viņš visu vēribu piegriež tam, lai valsts varu stiprinātu.

Šā mērķa sasniegšanai noder verdzība. Verdzības institūts pēc Aristotela domām pamatojas uz dabisku cilvēku nevienādību, jo daba nav vienādi cilvēkus veidojusi. Vergiem ir gan vienāda miesa ar brīviem pilsoņiem, bet nav vienāda dvēsele, tā tad tie ir daudz zemāki radījumi. Ar filozofisku aukstasinību Aristotels nostāda vergus vienādā stāvoklī ar darba lopiem, darba rīkiem un citiem ražošanas līdzekļiem. Šiem vergiem, kā zemākiem radījumiem jāuzņemas visas darba grūtības, lai apgādātu valdošās šķiras ar visiem dzīvē nepieciešamiem līdzekļiem, un lai tādā veidā tiem dotu iespēju dzīties pēc augstākiem ideāliem.

Attiecībā uz īpašuma tiesībām Aristotels nav vienādās domās ar Platōnu. Aristotels domā, ka vienai tiesai mantu jābūt privātpašumā, citām kopīpašumā. Viņš tomēr vēlas, lai turpmāk lielāks mantu skaits būtu kopīpašumā, nekā bija viņa laikos un vispār neatzinīgi izteicas pret grieķu pārmērīgo individuālismu.

Tē jāpiebilst, ka grieķu komūnistiskās idejas un projekti attiecas ne uz visām iedzīvotāju šķirām. Zemes virsū atrodies trīs cilvēku šķiras: cilvēki no zelta, cilvēki no sudraba un cilvēki no dzelzs vai vara. Citiem vārdiem izteicoties: filozofi vai valsts pārvaldītāji; kara vīri un ierēdņi; amatnieki un tirgotāji. Komūnisms attiecas tikai uz pirmām divām šķirām. Ta tad redzams, ka komūnisms ir bijis aristokratisks.

No saimnieciskiem jautājumiem Aristotels iztirzā vērtības jautājumu un izšķir priekšmetu maiņas un patērēšanas vērtību. Šos jautājumus viņš ir izteicis gandrīz tādā pašā veidā, kā tas ir pieņemts mūsu dienās. Piemēram pieved zābakus, apzīmējot ar patērēšanas vērtību, kad zābakus lieto, un maiņas vērtību, kad tos apmaina pret citu kādu mantu. Viņa spriedums par vērtību ir subjektīvas dabas un pamatojas uz mantas derīgumu. Visiem maināmiem priekšmetiem to vērtību salīdzināšanai ir jāpieņem viens kopīgs mērogs un par šo mērogu viņš pieņem cilvēka vajadzības. Izdarītās maiņas pareizību Aristotels vairāk vērtē no etiskā un taisnības viedokļa. Maiņa ir taisnīga, ja katrs saņem tik daudz, cik viņš atdod. Še vienlīdzība tomēr nav jāsaprot ražošanas izdevumos, bet vajadzībās. Nauda ir līdzeklis, kas dod iespēju salīdzināt vajadzības.

Naudas vajadzību atzina visi grieķu filozofi un pat uzstādīja naudas funkcijas. Naudu viņi atzina, kā maiņas līdzekli, ko uz savstarpēju vienošanās pamata, ērtības labad, visi apņēmušies pieņemt. Tādēļ nauda pati par sevi nav bagātība. Izejot no šī viedokļa, ka nauda nav bagātība, Aristotels neatzina procentu ņemšanas tiesības par aizdoto naudu. Ar visiem viņa rīcībā esošiem līdzekļiem viņš uzstājas pret šo nedabisko un nelikumīgo bagātības pavairošanas veidu. Tanīs laikos jau sāka uzkrāties nelieli naudas kapitāli, ko dažādi augļotāji aizdeva nelielās summās amatniekiem un lauksaimniekiem. Intrešu augstums atkarājās no aizņēmēja vajadzību steidzamības un augļotāju žēlastības, kādas nebija tanīs laikos.

Ļoti raksturīgas ir grieķu filozofu attiecības pret bagātību. Šinī ziņā viņi iedalīja visus iedzīvotājus trīs grupās: turīgos,

vidēji turīgos un mazturīgos. Visvairāk vēlama valstij ir vidēji turīga šķira. Pārmērīga bagātība ir par iemeslu, ka cilvēks paliek uzpūtīgs un neatkarīgs. Jau no bērna dienām bagātnieks ir pieradis kalpināt citus un redzējis piepildāmos visas viņa vēlēšanās, kāpēc viņš sāk neatzīt varas autoritāti. Nabagi, sava trūkuma un citu pārestību dēļ, zaudē visu savu patmīlību un liec savu muguru kā vergi. Ja valsti būtu tikai bagāti un nabagi, tad tā sastāvētu tikai no despotiem un vergiem un nevarētu pastāvēt kārtīga valsts dzīve. Vidējā šķira samierina un nolīdzina šo divu šķiru pretestības un tādēļ tā ir valsts labklājības un kārtības nesēja. Vēl ievērojams cieniņš ir Aristoteļa izteiciens: nabadzība ir revolūcijas un noziegumu māte.

Vēl jāatzīmē, ka grieķu filozofu ideāls ir ļoti augsta etiska rakstura. Lai varētu kļūt laimīgs, jābūt labam. Cilvēkus visvairāk interesē trīs lietas: nauda, miesa un dvēsele, Visaugstāk jāstāda dvēseles intereses. Valsts uzdevums ir rūpēties, lai būtu laba dzīve, bet ne tikai dzīve.

Romiešu oikonomiskās idejas.

Romiešu tautsaimnieciskos rakstos ir visur redzams grieķu filozofu iespaids, un grūti atrast kaut ko 'nebūt oriģinēlu. Tapēc arī visa romiešu saimnieciskā sistēma ļoti maz atšķiras no grieķu.

Salīdzinot grieķus ar romiešiem, redzams, ka grieķi bija filozofi ar asām un skaidrām domām, turpretim romieši bija vairāk praktiski ļaudis — kareivji un valsts vīri. Tas redzams no tam, ka no grieķiem ir mantota filozofija, kas ir iespaidojusi vēlāku laiku etisko un saimniecisko domu gaitu. Romieši kā praktiski ļaudis ar savām iestādēm ir stipri iespaidojuši vēlāku laiku likumdevību un politiku.

Romiešu saimnieciskās idejas atrodamas viņu juristu un filozofu darbos. Mazāk iespaidīgi bija rakstnieki, kas rakstīja par lauksaimniecības jautājumiem. Pēdējo raksti bija lielāko tiesu tehniska rakstura vai arī saturēja filozofiskas idejas.

Romiešu juristi bija galvenie oikonomisko domu nesēji, lai gan nekādas saimnieciskās sistēmas viņu darbos nav uzrādītas. Tā viņu domas par īpašuma tiesībām ir atstājušas dziļu iespaidu uz vēlāku laiku saimniecisko ideju attīstību.

Vēl jāievēro, ka romiešu juristi ir pilnīgi izpratuši naudas nozīmi kā maiņas līdzekli, un atzinuši, ka nauda ir līdzīga ci-

tiem priekšmetiem ar patstāvīgu vērtību, kas var mainīties. Bez šīm īpašībām nauda nevarētu izpildīt savus uzdevumus, jo arī likumdevība ir bezspēcīga piešķirt naudai vērtību, ja tai tādas nebūtu.

Arī intrešu ņemšanas tiesības romiešu likumdevēji nav atstājuši bez ievēribas. Bijuši laikmeti, kad ar likumu ir bijis noliegts ņemt intreses. Kad bija izstrādāti pirmie rakstiskie likumi, ko iegriezta 12 vaļa plāksnēs un nostādīja uz foruma, tad tur starp citu bija arī likumi par augļošanu. Tur bija noteikta procentu norma, kas ir vairākkārt mainīta.

Romā ir arī meklējams sākums saimnieciskās dzīves normēšanai ar valsts likumdevību. Lai apmierinātu iedzīvotāju prasības, valsts ir bijusi spiesta izdot likumus, kas ir noteikuši augstākās cenas patērējamiem priekšmetiem. Kā oriģināls piemērs jāmin Diokleciāna edikts, ar ko ir noteiktas augstākās cenas apģērbam, apaviem un t. t. un zemākā darba alga.

Romiešu filozofu uzskati saimnieciskos jautājumos ir atrodami Cicerona, Tacita, Juvenāla, Seneka, Plīnija — Vecākā un Jaunākā un Marka Aurēlija rakstos. Visi viņi nosodīja greznumu un sava laika netikumus. Tāpat nosodīja mantkārtību, sevišķi dzišanos pēc naudas, un sludināja dzīves pieticību. Vērā ņemams ir tas, ka, savus darbus rakstot, šie filozofi jau paredzēja Romas krišanu, kas viņu idejām arī deva zināmu nokrāsu. Tacits un Juvenāls ar visu savu gara cēlumu nostājās pret izvirtušo Romas sabiedrību un tēlo tās ārkārtīgo greznību un izšķērdību, kā arī šausmīgos netikumus, kam bija padevusies sevišķi augstākā šķira, ieskaitot arī ķeizarus un ķeizarienes. Filozofs Seneka izteicas, ka visa ļaunuma sakne ir nauda: „Nauda ir tā, kas sarīda vecākus ar bērniem, pavedina uz slepkavībām, saved naidā laulātus draugus, izsauc postošus kaļus, un iznīcina gadu simteņiem iegūtos augļus un darba rezultātus. Plīnijs Vecākais (miris 79. g. pr. Kr.) sauc zeltu par cilvēces samaitātāju.

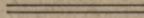
Atceroties vecos labos laikus, šie filozofi nemitējās slavēt vienkāršo lauku dzīvi, un viņu sauciens bija: „Atpakaļ pie zemes“.

Kolumella ir viens no pirmiem rakstniekiem, kas sludina atgriezties uz laukiem un nodarboties ar zemkopību kā vienīgo līdzekli, lai miesīgi un garīgi izveseļotos. Lauksaimniecība ir zinātne, kas tuvojas gudrībai. Ar lauksaimniecību nodarbojoties var godīgā ceļā iegūt bagātību.

Jāpiezīmē, ka īsi pirms Romas impērijas krišanas valsts saimnieciskie apstākļi nebija spoži. Zeme piederēja nedaudziem bagātņiem, un tādā veidā izcēlās milzu zemes īpašumi — latifundijas. Vergu darbs uz šīm zemēm bija ļoti neražīgs, kas noveda pie vispārējas nabadzības. Daudzi romiešu rakstnieki centās apkarot šo ļaunumu un aizrādīja uz neizbēgamām sekām. Lai apmierinātu iedzīvotāju vajadzības, vajadzēja ievest no svešām zemēm vienmēr vairāk labības, ko iemainīja pret naudu. Vienā pašā Romā bija ap 1^{1/2} miljonu iedzīvotāju. Pieskaitot vēl summas, kas bija jāizdod par greznuma priekšmetiem, valsts kase drīz iztukšojās.

Slinkuma pārņemti, atradinājušies no katra godīga darba un citādi demoralizēti, romieši bija nespēcīgi pretoties iebrukušiem barbariem, un Romas valstij bija jākrīt.

No rakstniekiem, kas vēl rakstījuši par zemkopību, mināmi Katons un Varrons. Viņu raksti ir lielāko tiesu tehniskas dabas, kā audzēt lopus, labību, vīnogas u. t. t. Papildus viņi iztirzāja vispārējos privātsaimniecības principus. Tāpat visi viņi nosodīja lielos zemes īpašumus (latifundijas), verdzību un slavēja sīksaimniecības.

Viduslaiku saimnieciskie uzskati.

Par viduslaiku vēsturnieki ir piejēmuši laikmetu, sākot pēc Romas krišanas (476. g. pēc Kr. dzimš.), bet beigas ap 1500. gadu. Ap šo pēdējo laiku viduslaiku iekārta bija galīgi sabrukusi, un sabiedriskā domā ieplūda jaunas strāvas. Arī reliģija šinī, laikmetā bija lielās reformācijas priekšvakarā. Tāpat politikā un saimnieciskā dzīvē pūta jauni vēji, un nodibinājās jaunas valstis Šinī pašā laikā atklāja Ameriku un atrada ūdensceļu uz Indiju. Tāpat sāka izlietot ziņātnes atradumus — kompasu un šaujamo pulvēru. No Amerikas ieplūda Eiropā daudz sudraba, kas savukārt stipri iespaidoja saimniecisko dzīvi, pārveidojot to uz citiem pamatiem.

Viduslaiku beigas raksturo vēl tas, ka pēc 1500. gada sāka zaudēt savu nozīmi feodāla iekārta, kas ir viena no tipiskākām viduslaiku iestādēm. Ap to pašu laiku sāka zaudēt savu nozīmi otra viduslaiku raksturīgā iestāde — cunftu iekārta, sevišķi Anglijā.

Laī spriestu par viduslaiku uzskatiem saimnieciskā dzīvē, jāatceras tsumā viduslaiku saimnieciskā kultūra.

Kā jau minēts, kad reiz tik spēcīgo Romu sagrāva skaita ziņā niecīgās barbarās ģermāņu ciltis, tad saimnieciskais stāvoklis bija neapskaužams. Grūti bija runāt par tautsaimniecību, jo iebrukušie ģermāņi bij vairāk laupītāji un pusmežonīgi kareivji, kam sveša bija mierīga saimnieciska dzīve. Visas iekārotās zemes sadalīja iekarotāji savā starpā. Panīka tirdzniecība, panīka rūpniecība un visa saimnieciskā dzīve piejēma slēgtas mājsaimniecības veidu.

Pamazām saimnieciskā dzīve sāka atzelt ar jaunu pilsētu izcelšanos. Vecās romiešu pilsētas bija nopostījuši iekārotāji ģermāņi. Jaunu pilsētu nodibināšanu izsauca ne saimnieciski apstākļi, bet bij jāceļ aizsargu mūri un pilis, lai aizsargātos no klejojošām laupītāju tautām, sevišķi no mežonīgām ungaru ciltīm. Tā tad šādos apcietinātos laukumos, vēlākās pilsētās, ienaidnieku

uzbrukumu gadījumos glābās zemnieki un citi ļaudis ar saviem lopiem. Pilsētās nometās arī amatnieki, kas sākumā skaitījās par zemākām ļaužu šķirām, bet ar laiku ieguva sev vienmēr lielākas tiesības.

Mūsu tagadējais nosaukums „pilsonis“ tanīs laikos apzīmēja šo apcietināto vietu iedzīvotājus. Ievērojot to, ka pilsētas bija patvēruma vietas, še ar laiku sabēga dzimtļaudis, izmantodami gadījumū, kad viņu kungi — bruņinieki bija aizgājuši kaļā un viņus pametuši bez uzraudzības. Ienākuši pilsētā, viņi iestājās pie amata meistariem par mācekļiem. Kad mācekļa gadi izbeidzās, viņi ieguva zeļļa tiesības, kas viņiem deva tiesības būt brīviem pilsoņiem. Ļoti bieži brīvību ieguva pērkot par naudu. Tādā veidā pilsētas attīstījās un to iedzīvotāju turība pieauga.

Kad ar laiku ģermāņu tautas sašķēlās daudzu firstu un grafu valstiņās, dažas pilsētas, redzēdamas savu pārspēku par saviem kungiem, palika patstāvīgas un neatkarīgas no saviem valdniekiem. Tādā veidā nodibinājās daudzas brīvpilsētas, kas vēlākos laikos guva lielu iespaidu saimnieciskā dzīvē un šo pilsētu tirdzniecība un rūpniecība sevišķi strauji uzplauka.

Arī pašas pilsētas ieguva vienmēr lielākas tiesības. Tām piešķīra tiesības tirgoties, t. i. nekur citur nedrīkstēja tirgoties, kā tikai pilsētā noteiktā vietā un noteiktā dienā. Tā tad zemnieki nekur citur nedrīkstēja pārdot savus ražojumus, ne arī iepirkties, kas viņiem vajadzīgs, kā tikai pilsētās. Tāpat amatniekiem bija noliegts dzīvot citur kā tikai pilsētā.

Amatnieki savukārt apvienojās slēgtās sabiedrībās „cunftēs“ un tikai cunftē apvienotie amatnieki drīkstēja ražot un pārdot savus ražojumus. Iestāšanās sava amata cunftē bija katram obligātoriska. Cunftu ziedu laikmetā varēja atrast amatniekus, kuļu ražojumi labuma un skaistuma ziņā bija ļoti augsti vērtējami. Tomēr pati tehnika bija ļoti primitīva. Tā laika amatnieki neatzina nekādus jaunizgudrojumus vai jaunievedumus, un visādi pretojās, ja roku darba vietā gribēja ievest kautkādas nebūt tehnikas izgudrojumus vai jaunievedumus.

Agrāriekārta viduslaikos pamatojās uz zemes kopīpašuma tiesībām, līdzīgi agrākām Krievijas sādžām. Tomēr ar laiku zemes valdnieki un feodāli vairāk un vairāk aprobežoja vispārējās zemes lietošanas tiesības, sevišķi uz pļāvām, ganībām, mežiem un ūdeņiem. Sevišķi tie noliedza zvejas un medību tiesības, kas ļoti bieži izsauca zemnieku nemierus. Ar laiku pamazām ieviesās

pusgraudniecība, kas bija dažās vietās vispārīgs raksturīgs zemes izmantošanas veids.

Viduslaiku saimniecisko mācību domu gaitu ļoti lielā mērā iespaidoja arī Kristus mācība un baznīca, kam viduslaiku cilvēks piegriezta sevišķu vērību. Kristus mācība ļoti bieži skāra arī saimniecības jautājumus un dažreiz pat ar tiem saplūda. Viduslaiku filozofija — scholastika bija Aristoteļa filozofijas maisījums ar vienpusīgi saprastiem kristīgās ticības ideāliem. Šīm mācībām piekrita tā garīdznieki, kā arī zinātnieki un tās bija visu viņu domu un slēdzienu izejas punkts un pamats.

Galvenie Kristus mācības principi, kas iespaidoja arī saimnieciskos jautājumus ir vispār zināmi. Tanīs laikos kristīgās ticības ideāli prasīja cilvēku vienlīdzību — brālību. Pretēji seniem uzskatiem, ka cilvēki jau no savas dzimšanas ir šķirojami dažādās kastēs, Kristus mācība sludināja vienlīdzību. Ar šo mācību ir pilnīgi noliegta verdzība.

Tālāki Kristus mācības ideāli prasīja novērsties no laicīgas mantas, jo „kamielim ir vieglāki iziet caur adatas aci, kā bagātniekam tikt debesu valstībā.“ Par grēku turēja pat domāt par laicīgām mantām, jo „neviens nevar kalpot Dievam un mantai“. Noliedza katru dzīšanos pēc laicīgas mantas un pēc peļņas. Nevienam nedrīkst būt vairāk mantu, ka cik nepieciešams savām vajadzībām. Citas mantas jāatdod vispārējās labklājības veicināšanai.

Sevišķi stipri Kristus mācība iespaidoja uzskatus par saimniecisku dzīvi un par darbu. Katram cilvēkam jāpārtiek no sava darba, jo „vaiga sviedros tev būs savu maizi ēst“, vai arī „kas negrib strādāt, tam nebūs ēst.“ Tā tad pretēji seniem uzskatiem, ka vienkāršs fizisks darbs ir tikai vergu pienākums, kristīga ticība to cildina un uzskata par katra godīga cilvēka svētu pienākumu. Sevišķi cildināta ir zemkopība, kā sevišķi cienīga nodarbe. Tomēr katram ir tiesība iegūt savu dienišķu maizi arī savā darbnīcā, vai ko viņš saņem kā algu no sava darba devēja. Turpretim līdzekļi, ko iegūst ar tirdzniecību, t. i. preces iegūšanu ar nolūku to pārdot ar peļņu, jāuzskata kā sava tuvāka izmantošana un dzīšanās pēc bagātības, kas ir grēcīga un tā tad galīgi atmetama. Pāri par savām vajadzībām iegūtie līdzekļi jāizdala saviem tuvākiem.

Tā kā naudu uzskatīja kā līdzekli nokārtot savus maksājumus bez kādiem citiem mērķiem, tad noliedza ņemt intreses par

aizdoto naudu un intrešu ņēmēju uzskatīja par savu līdzcilvēku izsūcēju. Šādi uzskati ir izskaidrojami ar to, ka tanīs laikos pastāvēja naturālā saimniecība, kam kapitāla nebija vajadzīgs. Aizņēmās tikai spaidīgos apstākļos iekļuvušas personas, savu tekošo vajadzību apmierināšanai. Tā kā aizņēmējs aizņēmo kapitālu neņēma ražošanai, bet patērēšanai, tad pats par sevi saprotams, ka viņš pats neieguva nekādu peļņu, un tādēļ izlikās nežēlīgi pret savu tuvāku ņemt no viņa intereses.

Tā kā viduslaikos visu vērību piegriezta baznīcai, tad pats par sevi saprotams, ka viduslaiku zinātne vairāk interesējās par filozofiskiem un reliģiskiem jautājumiem un gandrīz nekādu vērību nepiegriezta saimnieciskiem jautājumiem. Ja vēl ievēro, ka nabadzība, atturība, vientulība un atteikšanās no pasaulīgām lietām skaitījās par ideālu, un šo ideālu paudēji skaitījās par kultūras nesējiem, tad pats par sevi saprotams, ka saimnieciskas dabas jautājumiem bija jāpaliek novārtā.

No viduslaiku zinātniekiem, kas vērību ir piegriezuši arī saimnieciskiem jautājumiem, jāmin Tomass Akvīno un Tomass Morus.

Tomass Akvīno.

Tomass Akvīno (1225—1274) dzimis Neapolē bagātā ģimenē. Jaunībā iestājies kādā dōminikāņu mūku ordenī. Vēlāk mācījās Kelnā pie ievērojamā scholastiķa Alberta Lielā. Drīz kā viduslaiku ievērojams teoloģijas zinātnieks nostājās blakus savam skolotājam. Savos darbos, no kuŗiem visievērojamākais ir „Teoloģijas kopsummas“ (Summa Theologiae), viņš cenšas saskaņot Aristoteļa klasisko filozofiju ar kristīgās baznīcas idejām. Šinī pēdējā darbā ir arī atrodamas viņa oikonomiskās idejas.

Sevišķi Tomasu Akvīno interesē jautājums par taisnīgu cenu, ko viņš mēģina uzstādīt. Savos spriedumos viņš atzīst, ka taisnīga cena līdzinās ražošanas izdevumiem, pieskaitot tiem ražotāja uztura līdzekļus. Kā redzams, tad Akvīno domā, ka mantas vērtība ir atkarīga tikai no tikko minētiem apstākļiem un tā tad kaut kas absolūts un noteikts. Tā tad ne preces pircējs, ne pārdevējs nevar šo cenu iespaidot. Ja mantas cena pārsniedz tās vērtību vai arī otrādi, tad tas nav taisnīgi un valsts varai jāiejaucas un tā jāuzstāda saskaņā ar tikko minētiem principiem.

Augstāku cenu par mantu var prasīt tikai tad, ja attiecīga persona ir šo mantu kaut kādā veidā uzlabojusi, vai arī ja prece ir ieguvusi augstāku vērtību to pārvietojot, vai arī ja mantas pārvēdēja stāvoklis ir bijis apdraudēts precī pārvietojot. Ciešams vēl varēja būt, ja tirgotājs daļu saņemtās peļņas ziedoja nabagiem vai labdarīgiem mērķiem.

Tomēr ar pilsētu uzplaukšanu, un attīstoties naudas saimniecībai, šis vērtības jēdziens sāka šķobīties. Viens otrs jau sāka aizrādīt mantas derīguma un daudzuma iespaidu vērtības noteikšanā.

Otrs svarīgs tautsaimniecisks jautājums, ko Tomass Akvīno ir apskatījis, ir aizdevu procentu ņemšanas tiesības.

Kristus mācība un baznīca vispār veda cīņu pret augļošanu un procentu ņemšanu. Vispirms augļošana bija noliegta tikai garīdzniecībai. Vēlāk XII. gadu simteņa beigās šis noliegums attiecās uz visiem, un 1311. gadā naudas aizdošana pret procentiem ir izsludināta par pretlikumīgu. Pēdējais likums dibinās uz to, ka ņemt aizdevu procentus ir tikpat netaisni, kā ņemt par precī netaisnu cenu. Scholastiķi aizrāda uz Kristus mācību, kur teikts, ka „aizdodiet, bet par to nekā negaidiet“. Arī Aristotels ir aizrādījis, ka „nauda nerada naudu“, kādēļ procentu ņemšana ir netaisna un sava līdzcilvēka izsūkšana. Arī Kristus mācība sludina cilvēka mīlestības darbus, dāvanu pasniegšanu nabagiem, bet ne savu līdzcilvēku izsūkšanu.

Pievienojoties visumā izteiktiem iebildumiem pret procentu ņemšanu, Tomass Akvīno bija tomēr brīvdomīgāks par citiem scholastiķiem un baznīcas tēviem. Izņēmuma gadījumā viņš arī attaisnoja procentu ņemšanu. Ja naudu apvienoja ar darbu, tad pirmā ir ņemta ražošanai un var pielaist procentu ņemšanu. Tāpat, ja kāds pērk uz parādu, tad nav noliegts ņemt dārgāki, kā par skaidru samaksu. Arī nenosodīja vekseļu diskontu. Atzina arī tiesību ņemt procentus no žīdiem kā no Dieva atstumtiem.

Pretēji baznīcas tēviem un pirmiem scholastikas teologiem, Tomass Akvīno atzina privātīpašumu par nepieciešamu, pat ļoti nepieciešamu institūtu.

Tomass Morus.

Ievēribas cienīgs ir angļis Tomass Morus (1478—1535), kas

bija ministris un angļu karaļa Indriķa VIII. kanclers. Viņu var apzīmēt par viduslaiku komūnisma pirmo teorētiķi.

Tomasa Morus darbs saucas „Ūtopia“. Ar šo vārdu ir apzīmēta neeksistējoša valsts, uz kādas pusmēneša veidīgas salas kādā tālā okeanā. Šo salu viņš redzējis savā ceļojumā starp citām nepazīstamām zemēm.

Ūtopia salā atrodas 54 skaistas pilsētas viena otrai līdzīga. Tās celtas pēc vienāda plāna, un tās iedzīvotājiem ir vienāda valoda, vienādas parašas, vienāda iekārta un likumi. Ārpus pilsētas, plašu lauku vidū, atrodas greznas lauksaimniecības celtnes. Katrai pilsētai ir sava pārvalde, kuņā ieiet priekšstāvji — filarchi, ko izvēl katru gadu no katrām 30 ģimenēm pa vienam. Katrai pilsētai ir 200 šādi filarchi. Katri 10 filarchi ar savām ģimenēm ir savukārt padoti vienam protofilarcham. Filarchi savukārt izvēl firstu, kas ir augstākā amata persona valstī. Firstu ievēl uz visu mūžu. To var atcelt tikai tad, ja viņš sāk valdīt despotiski.

Protofilarchi, ko izvēl uz vienu gadu, sapulcējas pēc katrām 3 dienām pīe firsta, lai apspriestos par sabiedriskiem jautājumiem.

Visai salai kopīgos jautājumus apspriēž senātā, kas atrodas galvas pilsētā. Katra pilsēta ievēl senātā 3 pārstāvjus. Saimnieciskā ziņā ir pilnīga komūnistiska iekārta, t. i. nav privātipašuma tiesības ne ražošanas, nedz patērējamiem līdzekļiem. Pat dzīvokļi Ūtopia's iedzīvotājiem jāmaina pēc katriem 10 gadiem, lai viņiem nekā nebūtu sava. Tāpat visiem ir kopīgas maltītes.

Darba laiks ir 6 stundas. Šāds īss darba laiks ir pilnīgi pietiekošs, lai apmiernātu Ūtopia's iedzīvotāju vajadzības pilnā apmērā un dotu pat atlikumu kaimiņu vajadzību apmierināšanai. Visi darbi norit pēc zināma noteikta plāna, kas ir sastādīts uz ziniskiem pamatiem. Atlikušās 18 stundas katrs var izlietot pēc saviem ieskatiem. Ap plkst. 8 vakarā visi iedzīvotāji dodas mierā un guļ 8 stundas.

Ūtopiā nav bezdarbnieku vai ļaužu, kas strādātu nevajadzīgās nodarbēs. Strādāt ir katra pienākums. No darba ir atbrīvoti tikai filarchi un personas, kas ir atbrīvotas uz priesteru ieteikšanas vai vispārēja tautas nobalsošanas pamata, lai varētu nodoties zinātnei un mākslai. Ja pēdējie neattaisno uz viņiem liktās cerības, tiem jāstājas atpakaļ savā vecā amatā, jo katram iedzīvotājam jāprot kāds amats. Ja kādam amatniekam ir sevišķas pētnieka dāvanas, tad viņu uzņem zinātnieku šķirā.

Ļoti nepateicīgs jautājums komūnistiskā iekārtā ir izšķirt, kam pienākas strādāt grūtus un nepatīkamus darbus. Šo jautājumu Tomass Morus izšķir vienkārši, jo viņš pārliecināts, ka atradīsies ļaudis, kas aiz reliģiskas sajūsmas brīvprātīgi ķersies pie šiem darbiem, cerēdami ar šādu pašuzpurēšanos darīt Dievam patīkamu darbu un dabūt atalgojumu viņpasaulē.

Iedzīvotāji Ūtopiā nodarbojas pa daļai ar lauksaimniecību, pa daļai ar rūpniecību. Lai arī pilsētnieki varētu iepazīties ar lauksaimniecību, tad uz laukiem pāriet katru gadu daļa pilsētnieku. Katrā lauksaimniecības ģimenē skaitās 40 personas, no kurām katru gadu 20 atgriežas pilsētā pēc tam, kad viņas 2 gadus ir sabījušas uz laukiem. Katram jaunatnākušam uz laukiem pilsētniekam pirmā gadā jānodarbojas ar lauku darbiem un citādi praktiski jāiepazīstas ar lauksaimniecību. Otrā gadā viņiem jāuzņemas jaunatnākušo pilsētnieku apmācīšana un vadība, jo citādi to darba neprāšana varētu izsaukt lauksaimniecības ražas krišanu un būtu jūtams uztura līdzekļu trūkums. Šāda darba maiņa ir ieviesta tādēļ, lai nevienam nebūtu pārāk ilgi jānodarbojās ar grūtiem lauksaimniecības darbiem. Ja tomēr atrastos ļaudis, kas šo darbu atrod sev piemērotu, tad viņiem nav arī noliegts ilgāki uzturēties uz laukiem.

No lauksaimniecības nozarēm izcila vēriba ir piegriezta dārzkopībai, kas ir atzīta kā vispatīkamākā un veselīgākā nodarbe. Šīni nozarē starp iedzīvotājiem norisinās zināma sacensība, jo viens grib otru pārspēt ar sava dārza spožumu un greznumu.

Lai gan Ūtopiā pamatīgi aprēķina nepieciešamo uztura līdzekļu daudzumu kā pilsētai tā laukiem, tomēr ražo vairāk kā vajadzīgs. Pārpalikumu nodod kaimiņiem. Ja lauku iedzīvotājiem trūktu kādas mantas, ko viņi paši nespētu ražot, tad to viņi saņem bez atlīdzības no pilsētām. Kad tuvojas ražas novākšanas laiks, tad lauksaimnieki pieteic pilsētu pārvaldēm strādnieku daudzumu, nepieciešamu priekšastāvošās ražas novākšanai. Labvēlīgam laikam pastāvot, ražu novāc vienā dienā, jo ar pilsētnieku palīdzību ir pietiekoši darba spēka.

Arī mantas sadala pēc komūnistiskiem paņēmieniem. Katra ģimene savus ražojumus nodod valsts noliktavām, kas atrodas katras pilsētas tirgus laukumā. Katram ģimenes tēvam ir tiesība ņemt tik daudz, cik viņam ar savu ģimeni ir vajadzīgs. Saprotais, ka viņam par to nav nekas jāmaksā, jo viņš savus ražojumus ir arī ielicis kopējā katlā. Varbūtējie preču atlikumi, pēc tam kad

visas ģimenes ir bagātīgi ar visu apgādātas, paliek vēl 2 gadus noliktavā. Pēc tam tos izdala kaimiņu nabagiem, vai arī pārdod kaimiņiem. Ar iegūto naudu var algot kara gadījumā kareivjus.

Nauda Ūtopiā nav vajadzīga, jo nav preču maiņas. Ja tāda tomēr būtu, tad ta traucētu taisnīgu preču sadalīšanu, kā tas redzams tādās valstīs, kurās pastāv privātipašuma tiesības, un nauda ir visu lietu vērtības mērogs. Tādēļ zeltam un sudrabam ir mazāka vērtība kā dzelzij. Šos metālus visi nicina, un no tiem kaļ varbūt tikai vienkāršākos darba rīkus, vai arī noziedznieku važas.

Neskatoties uz komūnistisko saimniecisko iekārtu, ģimenes dzīvē nav kā Platōna valstī poligamijas, bet monogamija. Bērnu skaits nav ierobežots, tomēr ģimenē nedrīkst būt mazāk kā 10 un vairāk par 16 pieaugušiem ģimenēs locekļiem. Noteikto ģimenes locekļu pārsniegumu novieto mazākās ģimenēs. Arī pilsētās, ja iedzīvotāju skaits kādā pārsniegtu noteikto normu, pārsniegumu novieto mazākapdzīvotās pilsētās. Ja iedzīvotāji visā Ūtopiā pārsniegtu noteikto normu, tad vienu daļu izvēl, kam jāpārceļo kolonijās.

Tēlojot nākošo valsti, Morus līdz ar to kritizē pastāvošo saimniecisko iekārtu. Pēc viņa domām privātipašuma tiesības rada nedaudz bagātniekus, lai lielākais tautas vairākums kļūtu nabags. Šādai kārtībai pastāvo, bagātiem nav jāstrādā, bet nabagiem jānocēns no rīta līdz vakaram. Pēc viņa domām pastāvošā valstī ir apvienojušies bagāti ļaudis, kam ar likumu ir nodrošināti nabaga ļaužu darba augļi. Privātipašums ir tapēc ne taisnība, un lai nebūtu jāsoda zagļi, jārada tāda iekārta, lai zagļu nebūtu. Ūtopiā, kurā ir ieviesta īpašuma kopība, katrs var būt pārliecināts, ka nevienam nebūs jācieš trūkums, ja tikai katrs rūpēsies par kopīgu noliktavu piepildīšanu. Visi būs bagāti, lai gan katram atsevišķi nekas nepiederēs. Tāda bagātība ir vislabākā: bezbēdīga, priecīga un apmierināta dzīve.

Pēc Morus iznākušā darba „Ūtopia“ parasts visus šādus fantastiska satura politiskus rakstus dēvēt par „ūtopijām“ vai kā latviešu valodā mēdz teikt „stāsti par lejputriju“. Rodas jautājums, kādi ir bijuši iemesli šādu fantastiska satura romānu rakstīšanai. Te jāatceras viduslaiku vēsture, ka šis laiks, kad dzīvoja Morus, ir bijis visdrūmākais posms, jo saimnieciskā dzīve bija galīgi panikusi un visur valdīja varmācība un citas nebūšanas. Zemnieki, sevišķi Anglijā, bija padzīti no savām vietām, un kādreiz koptie lauki bija pārvērsti par aitu ganībām, kas bija izde-

vīgāki zemes īpašniekiem. Šie zemnieki cieta trūkumu un badu un pārvērtās par ubagiem vai laupītājiem, kas uz ceļiem laupīja un apdraudēja ceļotāju dzīvības. Arī amatniecība bija nonākusi bezizejas stāvoklī, jo visur bija bezdarbs un trūkums. Visur dzirdēja tikai sūdzamies par varmācībām, zādzībām, laupīšanām un t. t. un grūti bija meklēt izeju šādam stāvoklim. Šim visam vēl piebiedrojās dzeršanas posts, tā kā veselas bandas klejojošu, piedzērušu ļaužu apdraudēja mierīgus iedzīvotājus. Visumā šis laika posms jāraksturo kā tautas masu pagrimšanas laikmets. Tāpat Morus redzēja to netaisnību, ko cieta nabaga ļaudis, lai apmierinātu bagātnieku mantkārību. Zemās darba algas, pārmērīgi garais darba laiks un neapskaužamie darba apstākļi kā smags slogs gulēja uz nabaga ļaužu pleciem.

Lai rastu līdzekļus šāda stāvokļa novēršanai, Morus nodarbojās ar humānītāro zinātņu studijām. Tā viņš atzina, ka viss mainītos un dzīves apstākļi labotos, ja būtu tāda iekārta, kurā mantkārībai nebūtu vietas. Platōna ideju iespaidots, viņš redzēja, ka kopējas mantas ievēšana un kopēju interešu piekopšana ir vienīgais ceļš pretim labākai nākotnei.

Tommaso Campanella.

Pēc Morus parauga 1623. gadā iznāca jauns utopisks romāns. Tā autors bija itāļu mūks Tommaso Campanella, dzimis 1568. gadā Kalabrijā. Savu radikālo uzskatu dēļ ieslodzīts klosterī un vēlāk, apvainots pastāvošās iekārtas apvērsuma sagatavošanā, viņš bija spiests pavadīt Spānijas cietumos 27 gadus. Ar pāvesta Urbāna VIII starpniecību viņu atsvabināja no Spānijas cietuma, pēc kam viņš pārnāca uz Romu, kur tomēr skaitījās kā inkvizīcijas gūsteknis. Tikai 1634. gadā viņam izdevās iegūt pilnīgu brīvību. Viņš miris 1639. gadā kādā Parīzes klosterī.

Kampanellas ievērojamais darbs ir „Saules valsts“, sarakstīts 1623. gadā, un tāpat kā Morus „Ūtopija“ dialoga veidā. „Saules valsti“ līdz pēdējam sīkumam ir izstrādāta nākamās komūnistiskās valsts iekārta.

Liela lidzenuma vidū uz jūras krasta atrodas pilsēta, ar ieeju pa četriem dzelzs vārtiem. Valsts varas priekšgalā ir priesteris, saukts metafiziķis. Viņam ir 3 palīgi, arī priesteri: vare-

nības, gudribas un mīlas pārvaldnieki. Kā sevišķi ierēdņi minami dažādi zinātnieki: astrologs, kosmografs, vēsturnieks, dzejnieks, valodnieks, ārsts, fiziķis, politiķis un vēl citi.

Milas priesterim jārūpējas, lai tautai būtu pēc iespējas skaiti, gudri un spēcīgi pēcnācēji. Viņam uzdota arī uzraudzība bērnu audzināšanā, kā arī jāpārzin zemkopība un dārzkopība, lai netrūktu uztura līdzekļu.

Sabiedrisko dzīvi pārzin sevišķa padome, kuņas priekšgalā atrodas metafiziķis.

Saimnieciskā iekārta ir komūnistiska. Katrā pilsētas iecirknī ir savs ķēķis ar pārtikas krājumiem, ko pārzin vecāks vīrs ar vecāku sievu. Ēdamzālē vīrieši sēž vienā, sievietes otrā galda pusē. Maltītes laikā valda klostera klusums, tikai kāds jauneklis lasa grāmatu, un tikai vadītāji vajadzības gadījumā taisa savas īsas piezīmes. Ārsti noteic ēdienu, ievērojot arī veciņu, bērnu un slimu prasības. Svētdienās lasīšanu pavada ar dziedāšanu vai citas spēlēšanu.

Katram jāprot kāds amats. Vairāk cienīti ir tie, kas zin vairākus amatus. Smagākie darbi „Saules valstī“ ir cienīgākie, kāpēc katrs cenšas pēc tiem. Vispār darbi ir tik veikli un taisni sadalīti, ka tie nekaitē veselībai, bet gan to stiprina. Vieglākus darbus padara sievietes.

Ar tirdzniecību „Saules valstī“ nodarbojas maz. Tās mantas, kas pārsniedz pašu vajadzības, apmaina ar svešu zemju mantām bez naudas palīdzības.

Četras kareivju nodaļas pastāvīgi apsargā laukus un uzmana, kā ļaudis no pilsētas caur četriem vārtiem aiziet darbā. Ceļi ir izbruģēti ar ķieģeļiem. Svešniekiem „Saules valsts“ iedzīvotāji ir ļoti pakalpiņi un augstākā mērā viesmīlīgi.

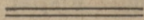
Ļoti cienīta ir zemkopība. Skaistā laikā, noteiktā stundā visi pilsoņi ar karogiem un mūziku priekšgalā dodas art, ecēt, ievākt labību, augļus un vīnu. Satiksmei ir izgudrota sevišķa braucamā ietaise ar buru palīdzību, un braukt ir iespējams arī pret vēju. Gadījumā, kad nav vēja, viens vienīgs kustonis ir spējīgs pavilkt šādu braucamo ietaisi.

Laukus mēsloj „Saules valstī“ nav vajadzīgs, jo ar to auglība pamazinātos. Zemi pareizi apstrādā un apsēj ar labu sēklu, lai augi spēcīgi augtu un nestu labus augļus. Bez tam iedzīvo-

tāji zin sevišķu līdzekli, ar ko viņi paceļ zemes auglību un sēklas augšanas spēju.

Zemi apstrādā tik daudz, cik ir nepieciešams vajadzību apmierināšanai. Atlikušo zemi atstāj ganībās.

Ar šo nav izsmelti visi valsts romāni. Pieminēt vēl varētu: Harringtona „Oceana“, Vairasse „Sevarambu vēsture“, vēl kāda nezināma rakstnieka „Ceļojums pa Caphar Salama salu“, Cabet „Ceļojums pa Ikariju“ un c.

Merkantilisms.

Pēc laikmeta, ko saucam par viduslaikiem, seko divi vai trīs gadusimteņi, kuros sāk izbeigties naturālā saimniecība, un novērojama pakāpeniska pāreja uz mūslaiku rūpniecības sistēmu. Šinī pašā laikmetā meklējams arī sākums tautsaimniecības zinātnei mūslaiku vārda nozīmē. Šī jaunā saimnieciskā sistēma izvirzīja dzīvē jaunas saimnieciskas idejas, kas bija zinātniski jāiztirzā, lai vieglāki sasniegtu uzstādītos mērķus. Šīs saimnieciskās idejas ar attiecīgo politiku, kā šīs idejas izvest dzīvē, sauc par merkantilismu, merkantilsistēmu, kolbertismu vai arī par protekcionismu. Patiesību sakot, merkantilisma ideja nav saistīta ar zināmu personu kā šīs idejas vai politikas uzstādītāju, bet pats dzīves progress izvirzīja zināmus mērķus. Zinātnieku uzdevums bija mēģināt atrast ceļus, kā šos mērķus vislabāki sasniegt. Tā izcēlās attiecīga zinātniska literatūra, kuŗā atrodamas arī vispārējas teoretiskas atziņas un slēdzieni.

Tieši formulēt merkantilismu kā ideju, kā saimniecisku sistēmu, nav viegls uzdevums. Ar šo vārdu apzīmē visas tās saimnieciskās teorijas un valsts politiku, kas valdzināja Eiropas valšku darbiniekus 17. un 18. gadu simteņa beigās. Šinī laikmetā ir redzama cenšanās, ar valsts iejaukšanos saimnieciskā dzīvē, veicināt rūpniecību un izveidzniecību, kā arī iegūt kolonijas aizjūras zemēs. Pirmo reiz parādas ziniska literatūra, aptveroša visas saimnieciskās nozares un to politiku. Visiem šiem jautājumiem ir veltīta plaša literatūra.

Lai merkantilisma idējas un politiku labāki saprastu, jāatceras tie apstākļi un tās pārmaiņas, kas notika pārejot no vidus uz jauniem laikiem. Nerunājot par daudziem blakus apstākļiem, kā vispārēju tautu atdzimšanu garīgā un laicīgā ziņā, galvenais, kas saista vispārēju uzmanību, bija pāreja no naturālās saimniecības uz naudas saimniecību.

Tāpat feodālai iekārtai sabrūkot, sāka nodibināties absolūtas nacionālas monarchijas ar tieksmēm paplašināt savu teritoriju.

Patiesībā, vecās naturālās saimniecības pamati sāka jau šķobīties ar krusta kariem, kad Eiropas tautas iepazīnās savā starpā, un arī sākās tirdzniecības sakari ar austrumu tautām. Satiksme ar svešām tautām ienesa pārmaiņas arī tautu parašās un vajadzību prasībās, kādēļ patērējamo mantu saraksts pieauga. Lai apmierinātu visas pieaugušās vajadzības, tautu starpā nodibinās sakari un sevišķi preču apgrozībā, kurā sevišķu nozīmi iegūst nauda, kā nepieciešams maiņas un apgrozības līdzeklis. Tā kā par naudu visu varēja iegūt, tad to ieskatīja kā vispārēju bagātības pazīmi un ne tikai atsevišķas personas, bet arī valsts.

Sevišķu apvērsumu visā saimnieciskā dzīvē ienesa Amerikas atklāšana, kā arī Indijas jūras ceļa atrašana. Jaunatklātām zemēm pašām nebija savas rūpniecības, kāpēc rūpniecības ražojumi bija jāpiegādā Eiropas valstīm. Ar cumftu iekārtu amatniecība bija sastingusi un tā bija jāpārkārto un jāpiemēro jaunām prasībām, nodibinot jaunu, modernu rūpniecību, kas būtu spējīga apmierināt pieprasījumus. Ar to visā saimnieciskā dzīvē ieplūda jauna dzīvība. Tāpat agrākās krasta tirdzniecības vietā stājās tirdzniecība ar Ameriku un Indiju. Vecām tirdzniecības pilsētām Venēcijai, Dženovai, Pizai un citām vajadzēja savu vietu atdot Spānijai, Portugālei, Holandei un c., kas tirgojās ar jaunatrastām zemēm. Jaunos tirdzniecības centros arī saplūda zelts un sudrabs milzu apmēros. Šīs Eiropas zemes kā Spānija, Portugāle palika ne tikai bagātas, bet arī varenes politiskā ziņā, jo radās līdzekļi, lai turētu lielas algotas kara spēka armijas.

Kā jau minēts merkantilismu izsauca arī absolūtu nacionālu valsts nodibināšanās uz feodālisma drupām. Savas patstāvības un neatkarības nodrošināšanai šīm valstīm bija jāved kā iekšējas, tā arī ārējas cīņas. Ārēju cīņu mērķis bija varas nostiprināšana un par katru cenu teritorijas palielināšana, kad radās izdevība. Vēlākos laikos to dažreiz panāca arī labprātīgi, kad tautas pašas centās pēc nacionālas vienības. Apvienošanās dažreiz nebija viegla lieta, jo grūti bija padarīt padevīgus valsts augstākai varai lielus zemes īpašniekus, baznīcas un pilsētas, kam bija savas lielas priekšrocības un neatkarība. Te redzams, ka naudai atkal piekrit izcila nozīme. Cīņā ar vasaļiem, bruņiniekiem un maziem fīrstiem, lai viņus pielabinātu galmam, piepalīdzīga bija atkal nauda. Ar naudu pielabināja galmam arī muižniecību, kas līdz

tam laikam dzīvoja brīvi un neatkarīgi. Lai uzturētu galmu un galma aristokratijas spožumu, bija vajadzīgs daudz līdzekļu. Ja vēl pieskaita izdevumus pastāvīga karaspēka un labi disciplinētas un veiklas ierēdņu armijas uzturēšanai, tad redzams, ka atkal galvenais jautājums bija nauda.

No visa tā redzams, ka valsts politikā ietilpa jautājums at-
rast valsts vajadzībām nepieciešamos līdzekļus. Ja zemes vald-
niekiem nepieciešamie līdzekļi jāņem no pavalstniekiem nodokļu
veidā, tad saprotāms, ka pavalstniekiem jābūt nodokļu maksāt-
spējīgiem, t. i. jābūt turīgiem. Tāpēc pats no sevis izvirzas jau-
tājums: kā var tautu padarīt bagātu? Šis jautājums ir tīras prak-
tiskas dabas un prasa, kas valdībai jādara, lai tauta būtu bagāta,
vai kādi līdzekļi valsts varai jāpielieto, lai paceltu tautas labklā-
jību? Vēl jāpiebilst, ka bagāts skaitījās tas, kam bija daudz
naudas. Tā tad visa valsts politika merkantilisma laikmetā gro-
zījās ap jautājumu, kā zemē pievilkt naudu, t. i. dārgmetalus,
zeltu un sudrabu. Tāpēc ar vārdu merkantilisms tanīs laikos
arī apzīmēja cenšanos pievilkt zemē naudu. Pats vārds „merkan-
tilismus“ tomēr ceļas no latīņu vārda „mercator“ un nozīmē tir-
gotājs.

Lai zemē pievilktu dārgmetalus ir dažādi līdzekļi. Visvie-
glāki iegūst dārgmetalus zemes, kam pašām ir savas dārgmetalu
raktuves. Ar zelta rakšanu jānodarbojoties pat arī tad, ja, no
privātsaimnieciskā viedokļa skatoties, tas nestu zaudējumus. Mer-
kantilisma ideju paudēji sprieda, ka zelta raktuvju strādnieki sa-
ņēmuši darba algu, to atkal iztērēs pašu zemē, bet apgrozībā
esošie dārgmetala krājumi tomēr pavairojas ar katru jauniegūto
daudzumu.

Angļu tautsaimnieki Mun un Child ir tanīs ieskatos, ka
galvenais merkantilisma pamats ir labvēlīga tirdzniecības bilance.
Ar labvēlīgu tirdzniecības bilanci valstij jācenšas pēc iespējas
vairāk iegūt no citām zemēm naudu, aizliedzot to atkal izvest.
Lai valsts iegūtu labvēlīgu tirdzniecības bilanci, tad valsts varai
jāiejaucas saimnieciskā dzīvē. Jācenšas pacelt rūpniecība, lai
būtu iespēja ražot preces eksportam. Tā kā gataviem ražojumiem
ir augstāka vērtība kā izejvielām, tad pats par sevi saprotams,
ka jāizved pirmie un pēdējie jāpārstrādā pašu zemē, vai pat vēl
jāieved no ārzemēm, lai nebūtu trūkums. Lai nauda paliktu zemē,
tad valstij jānoliedz ievest svešzemju ražojumi, bet savas zemes
ražojumi jāveicina izvest visādiem līdzekļiem. Jānoliedz saviem

pilsoņiem apmeklēt svešas zemes izpriecas nolūkos, kā arī ņemt dalību ārzemju loterijas spēlēs u. t. t.

Lai veicinātu rūpniecību, tad dažas zemes, kā Anglija un Francija uzaicināja svešzemju lietpratējus — speciālistus, lai priekšzīmīgi noorganizētu attiecīgās nozarēs ražošanu. Tā Francija uzaicināja no Venēcijas speciālistus spoguļu rūpniecībai. Maksājot labākiem meisteriem augstākas algas, tie labprāt pārnāca, un drīz Francija pārspēja Itālijas spoguļrūpniecību. Tāpat Anglija izsauca no Holandes speciālistus aušanā un vērpšanā. Uzliekot vēl šīs rūpniecības precēm augstu ievadmitu, Anglijā drīz attīstījās ziedoša vadmalas rūpniecība.

To pašu darīja arī mākslas amatniecības nozarēs. Tā Francija 1561. gadā uzaicināja ģeniālo Leonardo da Vinči, lai tas uzņemtos vadīt Francijas iedzīvotāju mākslas un rūpniecības izglītību. Savukārt viņam sekoja slaveni lietpratēji un mākslinieki arī citās nozarēs, un panākumi šinīs nozarēs bija drīz novērojami.

Lai savas zemes bagātības labāki izmantotu, visas izejvielas bija noliegtas izvest, bet attiecīgās gatavās preces bija vai pavisam aizliegtas ievest, vai apliktas ar ļoti augstu mitu.

Jaunas rūpniecības nozares dibinot, dažreiz izdeva monopoltiesības, piešķīra dažādas privilēģijas, atbrīvoja no nodokļiem. Dažreiz izsniedza pat naudas pabalstus, sevišķi ja ražoja eksportam.

Atsevišķos gadījumos valsts pati nodibināja fabrikas, atpirka dažādus izgudrojumus, un pati tos ekspluatēja. Manufaktūras un citos uzņēmumos piespieda ar varu strādāt, ja trūka strādnieku.

Lai plauktu ārēja tirdzniecība, tad to nodeva privilēģētām sabiedrībām. Tur dalību ņēma tikai pašu zemes pilsoņi. Tas pats bija arī ar koloniju tirdzniecību. Kolonijām bija noliegts tirgoties ar svešām zemēm. Bez tam kolonijām uz visstingrāko bija noliegts dibināt fabrikas, lai tādā veidā tās piespiestu pārdot par lētu cenu savas izejvielas mātes zemei un savukārt no tās pirktu atpakaļ par dārgu cenu gatavus ražojumus. Koloniju atdalīšanās ir, saprotams, sekas šādai izmantošanas politikai.

Lai veicinātu iekšēju tirdzniecību, atcēla iekšējās muitas, kā arī dažādas ceļa nodevas, būvēja ceļus, raka kanālus un izbūvēja ostas.

Bez tikko minētiem līdzekļiem ir vēl daudz citu, kas veicina merkantīlistu uzstādīto mērķu sasniegšanu kā: labības mui-

tas, kuģniecības likumi, greznības apkaršanas likumi, maizes cenu normēšana un t. t.

Visstingrākā valsts iejaukšanās saimnieciskā dzīvē novērojama Francijā ministra Kolbēta laikā. Tad viss bija normēts ar likumu, un valsts neaprobežoti rikojās ar uzņēmēju kapitāliem. Bija stingri noteikts kam, kādu daudzumu, no kāda materiāla un ar kādu paņēmieni ir tiesība ražot. Precei bija jāatbilst ne patērētāju prasībām, bet gan likuma noteikumam. Neatbilstošas likumam ražotās preces sadedzināja, un attiecīgas mašīnas iznīcināja. Amatnieks nedrīkstēja izvēlēties savai darbnīcai pat vietu, ne strādāt kad viņš vēlējas, ne arī pieņemt pasūtījumus.

Iepriekšminētās ir galvenās merkantilistu pamata tēzes, kas ir bijušas ceļa zvaigzne tālaika merkantilisma politiķiem. Tomēr, visas kopā ņemot, tās nav izvestas nevienā zemē un jāsaka, ka katrai zemei ir bijis savs īpatnējs merkantilisms, atkarīgi no dažādiem īpatnējiem apstākļiem, piem. no tam, kā attīstījies absolūtisms, kāds bijis saimnieciskais stāvoklis un t. t. Tāpēc nevar, stingri ņemot, runāt par merkantilismu, kā oikonomisku sistēmu no kosmopolitiskā redzes stāvokļa, bet jāizšķir Francijas, Anglijas, Itālijas un t. t. merkantilisms. Kā piemēru var pievest merkantilismu attiecībā pret lauksaimniecību Anglijā un Francijā. Anglija pabalstīja zemkopību, noliedza ievest svešas zemes labību līdz tam laikam, kamēr iekšējā labības cena nav sasniegusi zināmu augstumu. Francija, kas pabalstīja savu rūpniecību, atstāja zemkopību pilnīgi savam liktenim un atzina pat par vēlamu, lai labību ievestu un lai labības cenas būtu zemas, kas savukārt veicina rūpniecību.

Kā jau sākumā aizrādīts merkantilisma mācībā ir veltī meklēt pēc kādām nebūt zinātniskām atziņām, kas būtu izcēlušās zinātnieka kabinetā, pamatojoties uz teorētiskiem pētījumiem. Merkantilisma literatūrā mēs atrodam tikai tos praktiskos paņēmienus valsts saimnieciskā politikā, ko ir atradušas par vajadzīgu savā laikā izlietot atsevišķas valdības, lai paceltu savas valsts labklājību.

Un jāsaka, ka merkantilisma mācībām ir savi vēsturiski pamati un attaisnojumi, ne tikai piemērojoties tiem laikiem, kad tās cēlušās, bet viens otrs paņēmieni nav atmests arī mūsu laikos un tāpat ietilpst arī mūsu laiku valsts saimnieciskā politikā. Mūsu laikos valsts tāpat iejaucas saimnieciskā dzīvē un tura par savu pienākumu veicināt tirdzniecību un rūpniecību. Tāpat valsts

cenšas visādiem līdzekļiem veicināt un visādi pabalstīt katru jaunu rūpniecības nozari. Zemēs, kurās rūpniecība vēl nav pietiekoši attīstījusies, vai ja kādai rūpniecības nozarei nav veselīga dabīga pamata, bet šai nozarei jābūt valstī, valsts tāpat kā merkantilisma ziedu laikmetā ņem šīs rūpniecības nozares savā aizbildniecībā, atsvabinot uz ilgāku vai īsāku laiku no dažādiem nodokļiem, vai arī apsolut tai pietiekošu noietu, uzdodot valsts iestādēm apmierināt savas vajadzības ar minēto uzņēmumu ražojumiem, kā arī aizsargājot minēto nozari ar augstām ievadmitām un t. t.

Arī cenšanās pēc zelta un sudraba ir līdz zināmai robežai pamatota arī mūsu dienu saimnieciskā politikā. Zelts, kā maksāšanas līdzeklis starptautiskā tirdzniecībā, nav bez nozīmes, ja savstarpēju preču apgrozību nevar nokārtot ar savstarpējām prasībām, kas iziet no savstarpējas preču apgrozības. Katrai zemei ir nepieciešami apgādāties ar zināmu šā starptautiskā maksāšanas līdzekļa krājumu, un katrai valstij jā rūpējas par to, lai ar neizdevīgu maksāšanas bilanci šie krājumi neizsīktu. Saprotams, nav vajadzīgs censties iegūt dārgmetalu neaprobežotā daudzumā un uzstādīt to kā pašmērķi, kā to varbūt var pārmest merkantilisma laikmeta politiķiem.

Ļoti daudz pamācoša merkantilisma pielietošanā mūsu laikos sniedz mums pēdējais lielais pasaules kaņš. Viena no merkantilistu pamata tēzēm ir, lai zemē būtu attīstītas visas rūpniecības nozares, lai nebūtu vajadzīgs iegūt ražojumus svešās zemēs un tādā veidā izvest dārgmetalus. Vācija un Austrija bija spējīgas nepieciešamos kaļa materiālus ražot pašu zemē, kādēļ dārgmetali palika iekšzemē. Lai gan tie izplūda no valsts kases, tomēr iekšējā aizņēmuma veidā tie atkal ieplūda atpakaļ valsts kasē. Sabiedrotiem nebija pietiekošas savas rūpniecības, kādēļ daudz kas bija jāieved no kaimiņu valstīm, maksājot par to ar zeltu, paliekot vēl lielas summas parādā.

Bez šaubām daudz merkantilistu principi ir pārspilēti, nepiemēroti, un ir izsaukuši nelabvēlīgas sekas.

Ja vispirms runā par labvēlīgu tirdzniecības bilanci, tad tas jau zināms, ka tas nav mērogs labvēlīgam saimnieciskam stāvoklim, bet gan vērā ņemama maksāšanas bilance.

Tālāk nosodama ir merkantilistu koloniju politika, kas bija par daudz vienpusīga. Monopōltiesības, ko piešķīra daudzām tirdzniecības sabiedrībām, noveda pie iedzīvotāju izmantošanas un

nobīdīja pie malas katru konkurenci šinī saimnieciskā nozarē. Koloniju rūpniecības noliegšana noveda pie koloniju atdalīšanos par patstāvīgām valstīm.

Merkantilisma politika paasināja ne tikai attiecības mātes zemei ar kolonijām, bet ļoti bieži saveda naidā vienu valsti ar otru, jo merkantilisma politika ir cenšanās vest tirdzniecību un dibināt rūpniecību uz kaimiņa rēķinu. Merkantilisma laikmets ir tāpēc pazīstams ar saviem daudziem kariem starp Angliju, Hollandi, Franciju, Spāniju un c.

Var vēl aizrādīt arī uz to, ka nav domājams tāds stāvoklis, lai katrā zemē izvedumi pārsniegtu ievedumus. Vispār jāsaprot, ka merkantilisti ir uzstādījuši ne kosmopolitiskus, bet nacionālus saimnieciskus un politiskus principus.

No angļu merkantilistu rakstniekiem būtu minams Staffords, kas cenšas pierādīt, ka vienīgā tautas bagātība ir dārgmetāli. Tomass Mun apskata sistemātiski tirdzniecības bilanci, uzrādot tautas ienākumus un izdevumus. Mācību par tirdzniecības bilanci turpina attīstīt Josiah Child. No itāļiem Antonio Serra pēta apstākļus, kas veicina tautas labklājību. Franču merkantilistu rakstnieki ir Melons, Torbonnais. Vācu Kaspars Klocks, Ludv. von Seckendorffs, Johans Bechers un citi.

Fiziokrati.

Kā jau aizrādīts, merkantilisma laikmetā pilsoņu saimnieciskā darbība bija aprobežota dažādiem likumiem un noteikumiem, un nebija grūti novērot, ka šāda politika ar laiku paliks nepiemērota zemes labklājībai. Arī maitu likmju paaugstināšanā šķita it kā viena zeme cenšas otru pārspēt, kas izsauca muitas un pat parastos kaņus, pārtraucot tādā veidā faktiski saimnieciskus sakarus starp atsevišķām valstīm. Šāds nedabīgs saspīlēts saimnieciskais stāvoklis, saprotams, kavēja attīstīties rūpniecībai, sevišķi zemēs ar nelielu teritoriju un mazu iedzīvotāju skaitu. Arī vienpusīga bija politika, kas pabalstīja tikai dažas rūpniecības nozares uz citu rēķinu. Sevišķi tas spilgti bija novērojams Francijā, kur zemkopība bija uzpurēta rūpniecībai. Francijas saimnieciskā politikā nebija ievērota neapstrīdamā patiesība, ka tautas labklājība plaukst, vienmērīgi izkopjot un pabalstot visas saimnieciskās nozares. Lauksaimniekiem Francijā bija noliegts izvest savus ražojumus, lai tikai rūpniecība būtu apgādāta ar lētiem uztura līdzekļiem, kaut arī tie ražoti zem pašizmaksas. Ka ar šādu politiku var iznīcināt veselās saimnieciskās nozares, ar to merkantilisti nerēķinājās. Tāpat lielā daudzumā mākslīgā ceļā uzkrātie dārgmetāli noveda pie tā, ka to vērtība sāka krist. Līdz ar to sāka pieaugt dzīves dārdzība un ierēdņiem un citiem, kas saņēma noteiktu algu naudā, sāka trūkt pirkšanas spējas nepieciešamo dzīves līdzekļu iegūšanai. Tāpat lieli galma uzturēšanas izdevumi prasīja uzlikt iedzīvotājiem pārmērīgus nodokļus. Tos ievāca visā stingrībā sevišķi nodokļu iekasētāji, kas no valsts bija šo nodokļu ņemšanas tiesības atpirkuši. Arī zemes īpašniekiem un garīdzniecībai bija brīvas rokas aplikt zemniekus ar nodokļiem, un viņi jo plaši un stingri izmantoja savas tiesības.

Pats par sevi saprotams, ka šāda valsts saimnieciskā politika un arī teorijas, kas šo politiku pabalstīja, izsauca vispārēju

nemieru un protestus. Sevišķi auglīga zeme vispārējai neapmierinātībai bija Francijā. Kā pretstats Francijai bija Anglija, kur valdīja labāki saimnieciski apstākļi un kas pamazām bija nokratījusi valsts aizbildniecības važas un valsts saimnieciskā politika bija ievirzīta veselīgā gultnē. Tādēļ arī Anglijā attīstījās jaunas rūpniecības nozares. Arī zemnieks Anglijā stāvēja valsts aizsardzībā un no muižniecības neatkarīgs, kāpēc zemkopība jau 18. gadu simteņa sākumā sasniedza ziedošu stāvokli. Turpretim ar nodokļiem apspiestās un citādi izmantotās Francijas un Vācijas zemnieku saimniecības atradās neapskaužamā stāvoklī.

Kā jau minēts, opozīcija merkantilismam vispirms radās Francijā. Atsevišķi altruisti, no kuņiem minami Boisguilleberts, tad slavenais maršals Vaubans, redzēdami valsts un sevišķi zemnieku bēdīgo stāvokli, sāka savos rakstos un vārdos kritizēt valdošo saimniecisko politiku. To ierosinātās idejas iespaidoja Ludviga XV. galma ārstu Fransoi Kēnē (François Quesnay), un tas ar saviem daudziem piekritējiem un skolniekiem nodibināja noteiktu saimniecisku sistēmu — fiziokratisku sistēmu un sāka to propagandēt. Kēnē galvenais darbs ir „Tableau économique“.

Fiziokratu galvenais domu pāvediens ir tas, ka sabiedriskai iekārtai jābūt saskaņotai ar Dieva nolemtiem dabas likumiem. Arī visa saimnieciskā dzīve ir padota sevišķai no dabas noteiktai likumībai. Ideāls stāvoklis sabiedrībā būs tikai tad, kad sabiedriskā iekārta būs piemērota dabas likumiem. Politiskās oikonomijas uzdevums ir censties izpētīt un uzstādīt šos dabiskos likumus un rūpēties, lai visā dzīvē valdītu dabiska iekārta. Pētot šo dabisko iekārtu nav grūti novērot, ka cilvēka pamata tiesības ir — tiesība dzīvot un baudīt visas dabas dāvanas. Lai šīs savas tiesības izmantotu, cilvēkam jāstrādā, bet valsts varai jānodrošina, lai katrs tiešām varētu baudīt sava darba augļus. Valstij tādēļ jā rūpējas par privātīpašuma neaizkaramību, personas un darba brīvību. Tā kā katrs pats labāki saprot un ievēro savas intereses, tad katram pilsonim savā darbībā jānodrošina pilnīga rīcības brīvība. Tāda rīcības brīvība sekmēs kā atsevišķa pilsoņa, tā arī visas sabiedrības saimniecisko dzīvi. Tā tad brīvība un neaizkaramība īpašuma tiesībās, brīvība darba izvēlē un izpildīšanā, brīva privāta iniciatīva visā saimnieciskā darbībā ir galvenie pamati dabiskai iekārtai. Tāpēc nepieciešams atcelt visus mākslīgus ierobežojumus, jo tautas saimniecisko dzīvi pārvalda dabas likumi. Valdība ar mākslīgu iejaukšanos var gan saimniecisko

dzīvi apspiest un traucēt, bet nekādā ziņā nevar to veicināt. Tās uzdevums ir tādēļ šos kavēkļus novērst, ievest dabīgus apstākļus, lai dabas likumi valdītu arī saimnieciskā dzīvē.

Sprīžot par tautas bagātību fiziokrati māca, ka zelts un sudrabs nespēj tautu aplaimot, jo dārgmetāliem ir naudas uzdevums, ko var arī izpildīt papīra nauda. Tauta ir bagāta un laimīga, ja tās rīcībā ir visas dzīvē nepieciešamās mantas un līdzekļi.

Tuvāki iedziļinoties mantu izcelšanās procesā, nav grūti pārliecināties, ka vienīgais mantu avots ir zeme un daba. Visu ņem no zemes — uzturu, dzīvokli, apģērbu un citas dzīvei nepieciešamās mantas. Vienīgais ražojošais darbs ir zemkopja darbs un vienīgā ražojošā šķira ir zemkopis. Tautas tīru ienākumu dod tikai zemkopja darbs. Šis tīrais ienākums piegādā rūpniecībai izejvielas un visiem iedzīvotājiem uztura līdzekļus. Lauksaimnieki tā tad ir vienīgā šķira, kas sastāda fondu, no kā ņem visas citas šķiras savām vajadzībām, kā arī ir vienīgais avots, no kā var smelt valsts kase sev nodokļus.

Bet arī lauksaimniecība var tikai tad attīstīties, ja lauksaimniekam ir pilnīga rīcības brīvība, ja viņš ar saviem darba augļiem var brīvi rīkoties un iegūt par saviem ražojumiem tādu cenu, kas atbilst katreizējiem lauksaimniecības apstākļiem.

Kā redzams, fiziokrati aizstāv zemkopju intereses un viņu tezes nav zaudējušas arī nozīmi mūsu dienās. Ievēribas cienīgs ir fiziokrātu izteiciens: nabadzīgi zemnieki — nabadzīga valsts, nabadzīga valsts — nabadzīgs karālis.

Par citām saimnieciskām nodarbēm, kā rūpniecību un tirdzniecību fiziokrati izteicās, ka tās ir derīgas un nepieciešamas mantu ražošanas un apstrādāšanas procesā. Tomēr tās ar savu darbu nevairo mantas kā zemkopība, kas izmanto dabas spēkus un zemi. Visas šīs nodarbes padara gan mantas vērtīgākas, bet tās patērē izejvielas un citas mantas savam uzturam. Tādā veidā to darba vērtība tiek patērēta ražošanas procesā un šīm nodarbēm nepaliek tīra ienākuma kā zemkopībā.

Lai apcerētu fiziokrātu mācības nozīmi, tad kā jau apskatīts, tā nostājās opozīcijā merkantilismam. Ja pēdējais bija vienpusīgs, piešķirdams pārāk lielu nozīmi zeltam un sudrabam, pabalstīdams tikai tirdzniecību un rūpniecību un prasīdams visās saimnieciskās nozarēs valsts varas iejaukšanos, tad fiziokrati visur prasīja pretēju: neatzina dārgmetālu nozīmi, prasīja lauksaimniecības veicināšanu un atcēl valsts iejaukšanos saimnieciskā dzīvē. Vispār

pazīstams fiziokrātu izteiciens saimnieciskā politikā: „laissez faire, laissez passer, le monde va de lui même“, kas jāsaprot: laižat brīvi ražot, brīvi pārdot, pasaulē viss norit dabīgā gaitā.

Tā tad redzams, ka merkantilisti aizstāvēja pilsētnieku intereses, bet fiziokrāti laucinieku. Ļoti bieži šis strīdus jautājums paceļas arī vēl mūsu dienās. Šāds uzskatu karš ļoti sekmēja tautsaimniecības zinātnes attīstību. Fiziokrāti, apkaņodami merkantilistus, bija spiesti iedziļināties saimnieciskās dzīves parādībās. Pierādot merkantilistu nepareizību zelta un sudraba dievināšanā, kā arī nepareizo tirdzniecības un rūpniecības politiku, fiziokrātiem bija jāiedziļinājās naudas jautājumos, ka arī jāizceļ pareizā gaismā lauksaimniecība, rūpniecība un tirdzniecība, t. i. viņiem bija jāiedziļinājās tautsaimniecības jautājumu pamatīgā pētīšanā. Pētot vienu jautājumu, uzplūda otrs, kas atkal bija jāatrisina. Tā tika likti sistēmātiski zinātniski pamati tautsaimniecības zinātnei.

Angļu klasiskā skola.

Adams Smiss.

Fiziokrati ar Kēnē priekšgalā pirmie uzstādīja politisko oikonomiju uz zinātniskiem pamatiem. Bija arī vēl citi oikonomisti, kas izteikuši vairākas vērtīgas idejas, bet tās tomēr nebija pietiekoši apstrādātas un sistematizētas. Smiss šīs idejas un pētījumus papildināja, ietvēra zinātniskā formā un sakopoja vienā, noteiktā sistēmā. Tāpēc daudzi oikonomisti uzskata Smisu par politiskās oikonomijas kā zinātnes, nodibinātāju. Smisa ievērojamākam darbam, kas iznāca 1776. gadā, ir virsraksts „Inquiry into the nature and causes of the Wealth of Nations”. (Dabas pētīšana un tautas bagātības cēloņi). Šo darbu oikonomisti atzīst par izcilu darbu, kuŗā atspoguļojas veselu paaudžu dzīves uzskati, un tas noder par ceļa zvaigzni cilvēces kultūras attīstībai. Viss, kas valdzināja XVIII. gada simteņa oikonomistu prātus, attēlots vienkārši un skaidri. Nav gandrīz nevienas oikonomiskas dzīves nozares, kuŗu saimnieciskās parādības un attiecības Smiss nebūtu nopietni analizējis un nostādījis pareizā zinātnes gaismā.

Adams Smiss (1723—1790) dzimis Skotijā, Kirkaldy pilsētiņā. Viņa tēvs bijis muitas ierēdnis, miris pirms dēla dzimšanas. Uzaudzis viņš diezgan trūcīgos apstākļos, lielā mērā mātes iespaidots. Beidzis savas pilsētas skolu, viņš iestājās Glazgovas universitātē, no kuras vēlāk pārgāja uz Oksfordu. Vispirms viņš studēja teoloģiju, bet pēc tam filozofiju. Studijas beidzis, notur Edinburgā atklātus priekšlasījumus par filozofiju un aistētiskiem jautājumiem, iegūdams ar to vispārēju cienību un atzinību. Tāpēc to uzaicina par mācību pasniedzēju Glazgovas universitātē, kur viņš lasa morālfilozofiju un citus filozofiskus priekšmetus. Te viņš arī izdod savu pirmo zinātnisko darbu „Theory of moral sentiments (Morālisko jūtu teorija). Drīz viņš atstāj universitāti un viņam rodas izdevība apceļot Franciju un Šveici. Parīzē viņš

uzturas ilgāku laiku un tuvāk iepazīstas un stājas tuvākos sakaros ar ievērojamiem oikonomistiem, sevišķi fiziokrātiem, no kuriem viņš iegūst daudz jaunu ierosinājumu sava lielā darba izdošanai. Atgriežoties Anglijā, viņš nometas uz dzīvi savā dzimtā pilsētā un še visā klusībā raksta savu ievērojamo darbu, kas, vēl viņam dzīvam esot, iznāk vairākos izdevumos un kas pārtulkots daudzās valodās. Atskaitot nedaudzus sīkākus darbus, viņš vairāk nekā nav rakstījis.

Lai iepazītos ar Smisa saimniecisko ideju sistēmu, jāatceras, ka XVIII. simteņa pirmā pusē Anglijā bija pārejas laikmets. Vecā ražošanas forma — patstāvīgā sīkrūpniecība-amatniecība pamazām sabruka, un tās vietā stājās jauna ražošanas iekārta — kapitālistiskā rūpniecība. Sociālie un oikonomiskie likumi nebija vairs piemēroti jaunai iekārtai un traucēja tās attīstību. Tāpēc vispārīgi nemierā bija tāpat strādnieku, kā arī uzņēmēju aprindas. Lielrūpniecības priekšrocības solīja daudz, bet visas sociālās sekas vēl nebija novērojamas. Jaunās iekārtas rīta blāzma iespaidoja Smisa domāšanas gaitu un deva saturu viņa darbam. Kā vēlāk redzēsīm, Smiss ar visu sirdi un dvēseli bija par jauno rūpniecības iekārtu.

Smisa galvenais oikonomiskais darbs, nosauksim to īsumā „Tautas bagātība“, sastāv no 5 grāmatām — daļām.

Pirmā daļā Smiss pēta cēloņus, kas iespaido darba ražīgumu un kārtību, kādā šos ražojumus sadala sabiedriskās šķiras savā starpā.

Otrā grāmatā Smiss apskata kapitāla rakstūru, tā izcelšanos un apgrozību, sakarā ar darba pielietošanu.

Trešā grāmatā ir apskatīti katras tautas sasniegumi saimnieciskā dzīvē pēc Romas valsts sabrukšanas, sakarā ar saimnieciskās politikas maiņas iespaidu.

Ceturtnā grāmatā apskatītas līdzšinējās politiskās oikonomijas sistēmas un tirdzniecības principi. Te atrodama merkantilisma un fiziokratisma kritika, un līdz ar to uzstādīti pamati lietišķīgākai saimnieciskai politikai.

Pēdējā, piektā grāmatā apskatīti valsts izdevumi un ieņēmumi. Te Smiss nosprauž robežas valsts darbībai un uzstāda valsts pienākumus un uzdevumus. Viņš uzstāda arī zinātniskus nodokļu ņemšanas principus un nodokļu sistēmu.

Adams Smiss iesāk savu darbu ar vārdiem, kas izteic galvenās domas, uz kuņām pamatota visa viņa saimnieciskā sistēma.

Viņš saka, ka katras tautas gada darba rezultāts ir fonds, no kā tauta saņem visas dzīvei vajadzīgās mantas un līdzekļus. Atkarīgi no tam, vai tauta ir gadā vairāk, vai mazāk ražojusi, viņa ir ar visu labāki vai sliktāki apgādāta. Tautas bagātības avots tā tad ir darbs, kas apgādā iedzīvotājus ar patērējamām mantām. Tautas bagātības augstums atkarājas no nodarbināto iedzīvotāju daudzuma un viņu darba spējām.

Tautas bagātību iespaido arī daba un tā būs jo lielāka, jo devīgāka un izpalīdzīgāka ir daba ar savām balvām un spēkiem. Tāpat tautas bagātība spējāki vairošies, ja lielāks ražošanas kapitāls būs ieguldīts tautas saimniecībā.

Kā redzams, tautas bagātības vairošanā ņem dalību ne tikai viena ražošanas šķira, kā mācīja fiziokrāti, bet visas sabiedriskās šķiras, kas darbojas vienā vai otrā ražošanas nozarē. Tā tad Smiss, pretēji fiziokrātiem, kas mācīja, ka tikai lauksaimniecība vairo tautas bagātību, atzīst, ka katrs darbs ir bagātības avots.

Kā jau minēts, Smiss ieņēma noteiktu pozīciju attiecībā pret mirstošo sīkrūpniecību un tās vietā stājušos lielrūpniecību. Šīs jaunās formas svētīgās sekas viņam šķita acimredzamas, tā kā viņš pat necentās iztīrīt jautājumu, vai rūpniecības revolūcija nes vienādu labumu visām iedzīvotāju šķirām. Viņam šķita acimredzams, ka jaunās rūpniecības formas stāv augstāk tehniskās attīstības ziņā un tā tad pavairo tautas bagātību, kāpēc arī Smiss pat nedomājis nostāties kapitalisma pusē.

Tālāk Smiss vēl aizrāda uz vienu faktoru, kas iespaido darba ražīgumu — darba dališanu. Smiss analizē darba dališanu visos sīkumos, vedot to sakarā ar preču maiņu. Visiem zinams viņa klasiskais piemērs kniepadatu ražošanā. Viņš aizrāda, ka atsevišķi uzņēmumi strādā viens otra vajadzībām un to starpā ir zināma kopdarbība, pamatota uz darba dališanu. Jo pilnīgāki ir izvesta darba dališana, jo ražīgāks ir darbs, jo lielāka ir tautas bagātība. Bet darba dališanas robežas ir atkarīgas no tirgus plašuma; jo lielāks preču noiets, jo plašāki jānostāda ražošana, jo sīkāki var izvest darba dališanu, jo ražīgāks darbs un tā tad spējāki vairojas tautas bagātība. Darba dališana ir tāpēc galvenais progressa virzītājs un tautas bagātības vairotājs.

Tā kā mantas ražo citu saimniecību vajadzībām, tad jānotiek mantu maiņai. Šī mantu maiņa norisinās pamatojoties uz mantu vērtību. Te Smiss izšķir mantas patērēšanas un maiņas vērtību. Pirmā ir atkarīga no mantas derīguma, bet otrā izpaužas tirgus

cenā. Maiņas vērtības mērogs primitīvās saimniecībā, kas vēl nezināja zemes privatīpašuma tiesības un kapitālu, bija mantas ražošanā patērētais darbs. Ar privātīpašuma tiesību ieviešanu, bez darba algas un izejvielu iegūšanas izdevumiem, mantu vērtībai vēl jāpieskaita kapitāla procenti, uzņēmēja peļņa un zemes rente. Tā ir mantas dabīgā cena. Tirgus cena, kas izteikta naudā, svārstās ap šo cenu un var būt augstāka, vai zemāka, atkarīgi no dažādiem apstākļiem kā pieprasījumiem, piedāvājumiem un t. t.

Mantu maiņa notiek ar naudas palīdzību. Nauda ir apgrozības līdzeklis un vērtības mērogs. Tā kā metala nauda ir ļoti dārgs maiņas līdzeklis, tad vajaga mēģināt to apiet, pielietojot citus lētākus izrēķināšanās līdzekļus.

Saimnieciskā pasaule, ko Smiss analizē un pēta, viņam rādās kā dzīvs mehānisms, kas pats rūpējas par savām sastāvdaļām. Dzinējspēks šinī patstāvīgā mehānismā ir katras personas savtīgās intereses, vai kā Smiss izteicas, cilvēka dabiskās tieksmes uzlabot savu stāvokli. Šis dzenulis ir katram radījumam no dabas iepotēts un spiež katru savā saimnieciskā darbībā censties pēc jo lielāka labuma. Savā darbībā cilvēki rīkojas saskaņā ar devīzi: „dod man, kas man ir vajadzīgs un tu dabūsi to, kas tev ir vajadzīgs“. Kā redzams, te nav nekāda cilvēku līdzjūtība, bet vienkāršs savu interešu aprēķins. Cilvēks tā tad par savas darbības pamata tezi pieņem egoismu, kas ir cilvēka darbības uzmodinātājs un virzītājs. Egoisms ir ne tikai atsevišķu cilvēku, bet visu tautu attiecību pamats. Smiss domā, ka pareizi saprasts un izvests egoisms rada saimniecisku labklājību un cilvēku interešu harmoniju. Dzenoties pēc sava labuma, cilvēks līdz ar to pūlas vispārējā labā. Vispārības merķi tā tad piepildas paši par sevi, laižot tikai cilvēkam, vadītam no personīga egoisma, brīvi rīkoties.

Saimnieciskās politikas jautājumos Smiss līdz ar fiziokrātiem atzīst, ka saimniecisko dzīvi pārvalda dabas likumi. „Tautas bagātībā“ no sākuma līdz beigām iepīta doma, kā vienīgais līdzeklis nodrošināt vispārēju labklājību ir atļaut katram pilnīgi brīvi rūpēties par savām interesēm. Kāda neredzama roka vada katra cilvēka darbību, kas saskan arī ar visas sabiedrības interesēm. Valsts uzdevums tā tad ir līdzšinējos ierobežojumus atcelt, ar ko tā atsvabinās no pienākumiem pārzināt cilvēku darbību. Vadīt visu cilvēku darbību nav arī pa spēkam nekādai cilvēku gudrībai, un arī nav vajadzīgs, jo katrs labāki zin, kur viņa darbs pielietojams. Ļoti vispusīgi apskatīta monopōlu nelietderība un

to kaitīgums. Jānovērš visi viduslaiku spaidi, kā rūpniecības saistība ar cunftēm, ārējās tirdzniecības ierobežošana ar ieviedmuitām. Katrai zemei jāražo tas, kas tai visizdevīgāki. Savstarpēji apmainoties ar precēm ir iespējams izmantot starptautiskas darba dališanas labumus. Smiss tomēr domā, ka šī pēdējā doma ir savā ziņā ūtopiska un to drīzumā realizēt nebūs iespējams. Viņš apmierinās un cer sagaidīt pakāpenisku brīvtirdzniecības ieviešanu.

Dauids Rikardo.

Cienīgs Smisa skolnieks, kas viņa mācību papildināja un arī patstāvīgi iespaidoja tautsaimniecības zinātni, bija Dauids Rikardo — bagāta žīda bankjera dēls ar ļoti trūcīgu izglītību. Dzimis Holandē, bet pēc tam tēvs pārceļoja uz Angliju. Jau 14 gadus vecs sāk nodarboties ar biržas spekulācijām, kas norāda uz viņa agro garīgo attīstību. Birža ir arī lielā tautsaimnieka izglītības iestāde. Pārejot kristīgā ticībā, viņš pārtrauc pilnīgi sakarus ar savu tēvu. Bez kādiem līdzekļiem viņš sāk nodarboties Londonas biržā par mākleru. Tā kā viņš bija ļoti spējīgs, tad izveda biržas spekulācijas tik veikli, ka sasniedzis 25 gadu vecumu, viņš ieguva jau miljonus, un bija pazīstams kā ievērojams Londonas bankieris. Bet drīz viņam apnikst naudas raušana. Viņš likvidē savus veikālus, iegūst muižu, sāk tur papildināt savu izglītību un iepazīties ar zinīsku literātūru. Vispirms viņš nodarbojas ar matemātiku, pēc tam ar ķīmiju un zoologiju. Viņa rokās drīz nāk Smisa darbi un, iepazīties ar tiem, viņš izvēl jaunu speciālitāti — politisko oikonomiju.

Sākot savu literārisko darbību, Rikardo vispirms piegriez vērību dienas jautājumiem un polemikai. Viņa ievērojamākais un lielākais darbs — „Politiskās oikonomijas un nodokļu pamāta principi“, kā varētu spriest no virsraksta, nav patiesībā sistēmātiska mācības grāmata, bet patstāvīgu pētījumu sakopojums par dažādiem saimnieciskiem jautājumiem. Apbrīnojama Rikardo noteiktība, skaidrība un sevišķi skaisti loģiski izteiktās domas. Kā loģiskam domātājam tam grūti atrast konkurentu. Kā zinātnes virzītājs viņš cienīgi var nostāties blakus savam lielajam skolotājam Smisam.

Par Rikardo darbiem un viņa nozīmi ir grūti izteikties īsos vārdos. Galvenais jāievēro, ka Rikardo lielāko tiesu nodarbojās

ar mantu sadalīšanas problēmu. Šo plašo jautājumu bij atstājuši bez ievēribas viņa priekšteči, kas nodarbojās gandrīz tikai ar ražošanas jautājumu pētišanu. „Uzstādit likumus, kam padota mantu sadalīšana, tas ir politiskās oikonomijas galvenais uzdevums,“ izteicās Rikardo. Arī pirms Rikardo zināja ienākuma sadalīšanu: zemes rentē, peļņā un darba algā, bet Rikardo grib atrisināt jautājumu, kā šī sadalīšana notiek un uzstādit likumus, kas noteic, kāda daļa pienākas katrai ražošanas dalībnieku šķīrai, kas ir vienā vai otrā veidā piedalījusies ražošanā.

Rikardo savu teoriju pamatos liek mācību par vērtību. Pēc viņa domām mantas maiņas vērtība ir atkarīga no tās retuma un no darba daudzuma, kas ir patērēts mantu iegūšanā. Ir tādas mantas, ko nevar ražot vēlāmā daudzumā. To cena ir tādēļ atkarīga no to retuma un no tām personām, kas šīs mantas vēlas iegūt, kā arī no viņu garšas un ieskatiem. Šo mantu skaits tomēr nav liels.

Lielāko tiesu mantu ražošanu var palielināt vai pamazināt un tad to maiņas vērtību noteic ražošanā patērētais darba daudzums.

Par vērtības sakarību ar mantas ražošanā patērēto darba daudzumu ir jau rakstījuši oikonomisti pirms Rikardo un arī Smiss, bet Rikardo oriģinālitate saskatāma tai apstākli, ka viņš sadalīšanas jautājuma atrisināšanas pamatos lika savu darba teoriju. Te jāpastrīpo, ka Rikardo neatstāja bez ievēribas arī mantas retumu, kā to vēlāk darīja sociālisti, izvedot nepareizus slēdzienus un arī citus ražošanas faktorus, kas ņēmuši dalību ražošanā. Darbs, kā vienīgais vērtības noteicējs, varēja būt pieņemams mērogs tikai cilvēku sabiedrības pirmatnējā stāvokli, kad vēl nebija ne kapitāla, nedz zemes īpašuma. Tagadējā ražošanas iekārtā ražojumu vērtībā ieskaitāmi ne tikai strādnieku algas, bet arī zemes noma, uzņēmēja peļņa un kapitāla procenti.

Vēl ievēribas cienīga ir Rikardo zemes rente, ar ko viņš papildināja Smisa mācību un palika populārs.

Rikardo zemes rentes izcelšanos izskaidro šādi: Sākumā, kad zeme vēl bija reti apdzīvota, apstrādāšanai nevajadzēja lielus zemes gabalus. Tādēļ bija iespēja izvēlēties visauglīgākos gabalus. Rentes vēl nebija tādēļ, ka nevienam nebija vajadzības maksāt par zemi, kas bija pārpilnībā, jo katrs varēja apstrādāt, cik viņam patīk.

Kad ar laiku, iedzīvotāju skaitam pieaugot, radās vajadzība

pēc lielākiem pārtikas līdzekļu krājumiem, tad bija jāķeras pie mazāk auglīgas zemes apstrādāšanas, jo visa auglīgā zeme bija jau ieņemta. Lai no otras šķiras zemes varētu dabūt to pašu ražu kā no pirmās, tad vajadzēja patērēt vairāk darba un kapitāla. Tā tad ražošanas izdevumi otrā gadījumā bija augstāki kā pirmā. Vienā un tanī pašā tirgū nevar būt par vienu un to pašu preci dažādas cenas. Preces cenai jābūt attiecīgai ražošanas izdevumiem uz mazāk auglīgas zemes, jo citādi sliktākas zemes apstrādāšana nebūs iespējama. Labāku zemi apstrādājot, pēc visu ražošanas izdevumu segšanas, tā tad paliks pāri zināma summa, kas ir zemes rente.

Rente tā tad izceļas tādēļ, ka zemei ir dažāda auglība. Ja, piemēram, par vienu mēru labības, kas maksā 10 dienas darba, maksā 30 latus, tad tāpat par 30 latiem pārdos mēru labības, kas ražots uz labākas zemes un maksā tikai 5 dienas darba. Pēdējā gadījumā auglīgākās zemes īpašnieks, samaksādams visus ražošanas izdevumus, saņems par katru mēru 15 latus lieka ienākuma, kas ir zemes rente.

Kad, iedzīvotājiem pieaugot, rodas vajadzība pēc lielāka daudzuma uztura līdzekļu, un otrās šķiras zeme ir visa izmantota, tad ir jāķeras pie trešās šķiras zemes apstrādāšanas. Tagad pats par sevi saprotams, ka divas iepriekšējās labākās zemes dos renti samērā ar to ražošanas spējām. Pieaugošā uztura līdzekļu vajadzība piespiež apstrādāt mazāk auglīgas zemes. Auglīgāko zemes gabalu rente līdz ar to vienmēr aug. Tā tad katra atsevišķa zemes gabala rente atrodama, ja no attiecīgā zemes gabala atvelk ienākumu, ko dod vismazāk auglīgais no apstrādātiem zemes gabaliem.

Šāda zemes apstrādāšanas kārtība var iet tālu, paceldama uztura līdzekļu cenu uz patērētāju rēķina par labu zemju īpašniekiem, kas saņem vienmēr pieaugošu zemes renti. Zemes īpašnieki bez darba ar laiku saņem vienmēr lielākus ienākumus, un vispārējās labklājības pazemināšanā ir viņu bagātības avots.

Vēl atliek Rikardo mācība par darba algu, ko sociālists Lasalle lika pamatā savam „darba algas dzelzs likumam“, ka pastāvēt saimnieciskai brīvībai, strādnieks nekad nevar uzlabot savu materiālo labklājību.

Rikardo māca, ka darbs ir tas pats kas citas preces, ko var pirkt un pārdot un kam ir sava dabiskā un tirgus vērtība. Darba daudzumu var palielināt un pamazināt.

Darba dabiskā cena ir tā, kas dod strādniekam iespēju pašam dzīvot un uzturēt savu ģimeni savas cilts turpināšanai, lai tā ne pavairotos, nedz arī pamazinātos. Darba dabiskai cenai jāceļas, ja uztura līdzekļi ceļas. Strādniekam no tā nav nekāda labuma, jo palielinātā darba alga aiziet maksājumiem zemes īpašniekiem par dārgākiem uztura līdzekļiem. Šo priekšmetu celšanos vai krišanu noteic strādnieka darba dabisko cenu. Ar kultūras attīstību, domā Rikardo, izejvielu un sevišķi uztura līdzekļu cenas ceļas. Līdz ar to ceļas dabiskā darba cena. Ražošanas paņēmieni uzlabošana ar mašīnām pazemina rūpniecības ražojumu cenas.

Darba tirgus cena ir tā, ko noteic pieprasījumu un piedāvājumu attiecības un ko patiesībā maksā tirgū. Darbs ir dārgāks, ja nav piedāvājumu un otrādi. Cik ar darba tirgus cena neattālinātos no dabiskās cenas, tā vienmēr tiecas pie pēdējās.

Ja darba tirgus cena ir augstāka par dabisko cenu, tad strādnieku stāvoklis ir uzlabojies, un viņš jūtas laimīgs, jo viņš var dzīvē apmierināt vairāk vajadzības un atļaut sev dažādas izpriecas. Tāpat viņš var nodibināt ģimenes dzīvi un pavairot ģimenes locekļu skaitu. Šādi labvēlīgi dzīves apstākļi veicina strādnieku skaitu pieaugšanu. Līdz ar to pieaug darba piedāvājumi, un darba tirgus cena krīt līdz dabiskam līmenim, citreiz pat vēl zemāk.

Bēdīgs ir strādnieka stāvoklis, ja darba tirgus cena ir zem dabiskās cenas un strādniekam jāatteicas no daudziem priekšmetiem, kas viņam palikuši nepieciešami. Notiek pretējs, kā augšā teikts: strādnieku skaits pamazinās, un darba tirgus cena ceļas līdz dabiskam līmenim.

Roberts Maltuss.

Rikardo laika biedrs bija Roberts Maltuss (1766—1834). Pēdējais tāpat kā Rikardo papildināja un izlaboja Smisa darbu trūkumus un tāpēc arī pieskaitāms klasiskās politiskās oikonomijas pamata licējiem.

Maltusa ievērojamais darbs, ar ko viņš palika slavens, ir „Ļaužu vairošanās pamata principi“, kas iznāca 1798. gadā. Ap šo laiku plašās ļaužu masās jo spilgti bija novērojama nabadzības pieaugšana, kas izskaidrojama ar pēckaļa krīzēm un revolū-

ciju rūpniecībā, kad cilvēku vietā stājās mašīnas un sīkrūpniecības vietā — lietrūpniecība. Kapitālisma ēnas puses sāka jo spilgti izpausties. Nabadzība bija tik liela, ka liela tiesa iedzīvotāju bija jāuztur uz valsts rēķina. Lai valsts gūtu šim mērķim līdzekļus, tad ieveda sevišķu nabagu nodokli.

Šī parādība neviļus izcēla dienas kārtībā nabadzības problēmu, ko Smiss bija atstājis pavisam bez ievēribas. Šo jautājumu noskaidrot ir mēģinājuši viens otrs oikonomists un starp tiem arī Godvins, kas 1793. gadā izlaida savu darbu „Politiskā taisnība”. Šinī darbā Godvins cenšas pierādīt, ka cilvēku nabadzības cēloņi meklējami sabiedrības nepareizā iekārtā. Sabiedrībā ir vairāk līdzekļu nekā vajadzīgs, tikai tie nav vienmērīgi sadalīti: vieniem to ir ļoti daudz, bet citiem nav nekā. Tāpēc sabiedrisko iekārtu ir nepieciešams pārveidot, lai novērstu postu, kas cilvēces labklājību apspiež. Pietiek katram strādāt tikai vienu stundu, lai mantu būtu pietiekoši.

Ar šo Godvina darbu iepazīnās Maltuss. Savā darbā Maltuss stingri apkaņo Godvina izteiktās domas un cenšas pierādīt, ka nabadzības cēlonis nav meklējams sociālā iekārtā, bet nepārvaramos dabas likumos. Savus uzskatus arī izteic Maltuss, oponējot Godvinam. Viņa pamata doma ir tā, ka pēc savas dabas iedzīvotāji vairojas ātrāki, nekā viņiem vajadzīgie uztura līdzekļi. Vairošanās tieksmēm dabā nav robežu un labvēlīgos apstākļos katra organiska būtne ir spējīga īsā laikā piepildīt visu zemi. Šim vispārējam dabas likumam ir padots arī cilvēks. Vienīgais kavēklis šim vispārējam likumam ir uztura līdzekļu trūkums. Jo labāks ir ļaužu labklājības stāvoklis, jo lielākas ir viņu tieksmes vairoties. Tādā veidā pieaugušais iedzīvotāju daudzums pazemina savu labklājības stāvokli. Apskatot uztura līdzekļu pavairošanās iespējamību, Maltuss atzīst, ka uztura līdzekļi vislabvēlīgākos apstākļos nevar pieaugt vairāk kā aritmētiskā progresijā, turpretim iedzīvotājiem ir tieksmes pavairoties ģeometriskā progresijā.

Tādos apstākļos agri vai vēlu var rasties stāvoklis, ka vairs nav vajadzīgās attiecības starp iedzīvotāju daudzumu un to uzturēšanai nepieciešamiem pārtikas līdzekļiem. Ja šo dabisko iedzīvotāju vairošanos neapkaro paši iedzīvotāji vai likumdevība, tad drīz jāpienāk tādām laikam, kad ir iedzīvotāju pārpilnība ar visām ļaunām sekām. Maltuss darba pirmā izdevumā atrodams šāds īpatnējs izteiciens: „Cilvēks, kas ierodas jau aizņemtā pasaulē, ja viņa ģimene nav spējīga to uzturēt un sabiedrībai nav

vajadzīgs viņa darbs, ir lieks šinī pasaulē. Viņam nav ne mazākās tiesības prasīt vietu pie šīs pasaules mielasta galda." Maltuss tāpēc atzīst, ka nav pareizi uzkraut visu vainu par iedzīvotāju nabadzību valdībai un meklēt izeju politiskās reformās, lai atsvabinātos no ļaunuma, kas ir dabas likums.

Maltuss pats ir tanīs ieskatos, ka viņa izteiktās domas pilnīgi atrisina nabadzības problēmu un pilnīgi apgaismo zemāko un vidējo šķiru nabadzības iemeslus. Savu teoriju Maltuss rezumē sekoši: 1) Iedzīvotāju pavairošanai valdībai nav jālieto mākslīgi līdzekļi. 2) Visi līdzekļi iedzīvotāju pavairošanai veicina tikai nabadzību un mirstību. 3) Labākais līdzeklis novērst zemāko šķiru nabadzību ir aizkavēt doties agri laulībā. 4) Labdarība un likumdevība nabadzīgo šķiru labā palielina tikai nabadzību.

Maltus mācība un slēdzieni izsauca savā laikā lielas debates. Vieni uzskatīja Maltusu par lielu ģeniju un zinātnieku, citi izteica galīgi pretējus uzskatus. Godvins nosauc Maltusu par drūmo un briesmīgo ģeniju, kas izģaisina cilvēcei visas viņas cerības.

No saimnieciskā viedokļa raugoties, visi Maltusa pravietojumi un tezes ir nepareizas, ko pierāda fakti. Maltuss kļūdiņās tanī ziņā, ka viņš ņēma vērā tikai uztura līdzekļus, ražotus pašu zemē. Viņš neparedzēja, ka ar moderno satiksmes tehniku ir iespējama arī starptautiska preču apmaiņa. Viņš neparedzēja arī ražošanas progresa kā rūpniecībā, tā lauksaimniecībā, jo tas pieaugošam iedzīvotāju daudzumam bagātīgā mērā piegādāja darbu un uztura līdzekļus. No tā laika nav nevienas zemes, kas ciestu no iedzīvotāju pārpilnības. Var aizrādīt gandrīz uz pretēju pārdību, jo franču tauta skaita Maltusu atbildīgu par to, ka iedzīvotāju pieaugums ir ļoti niecīgs. Vispār jāsaprot, ka mūsu laikos sociologus un oikonomistus vairs nenodarbina pārmērīgas dzimstības jautājums, bet gan rūpes dara novērojums, ka dzimstība visās zemēs regulāri pamazinās. Sociologu uzdevums ir atrast cēloņus šādai parādībai. Visi tomēr ir vienādās domās, ka šie cēloņi ir sociālas dabas. Novērojumi rāda, ka ar turības un izglītības pacelšanos iedzīvotāju pieaugums pamazinās. To izskaidro ar izglītotu cilvēku nervu sistēmas pārmaiņu, kā arī ar kavēšanos nodibināt ģimenes dzīvi, lai nebūtu jāpasliktina parastais dzīves veids, vai jāatstāj ģimene bez līdzekļiem.

Tā tad ņemot visu vērā, jāatzīst, ja arī Maltusa teorija būtu pareiza, tad tomēr posts, kas būtu iedzīvotāju pārpilnības sekas, netuvojas cilvēcei ar tādu ātrumu kā to sludina Maltuss.

Vēlāku laiku angļu klasiskās skolas ievērojamākie piekritēji.

Apskatītie Smisa kā arī Rikardo un Maltusa darbi izveidoja politisko oikonomiju par istu zinātņi. Tā izplatījās visās kultūras valstīs un visur atrada savus piekritējus. Daudzi no šiem piekritējiem papildināja un izlaboja redzamos trūkumus. Ar to arī viņu vārdi ir palikuši neaizmirstami politiskās oikonomijas vēsturē. Lai mināmi tikai ievērojamākie no tiem kā: franči Jean Baptiste Say's un Bastiats, tad anglis John Stuarts Mill's. Šie oikonomisti darbojās XIX. gadu simtēņa pirmā pusē, un viņi zināmā mērā iespaidoja tā laika saimniecisko dzīvi.

Jean Baptiste Say's.

Jean Baptiste Say's (1767—1832) ir ievērojams kā Smisa ideju izplatītājs. Viņš bija Francijā pirmais politiskās oikonomijas profesors. Savu klausītāju vajadzībām viņš izdeva pirmo politiskās oikonomijas mācības grāmatu, kam bija liela piekrišana. Šīnī grāmatā viņš pirmais pārstrādāja visu oikonomisko zinību materiālu, sistematizējot to viegli pārskatamā formā.

Say's tomēr nav jāuzskata tikai kā Smisa, Rikardo un Maltusa ideju izplatītājs un sistematizētājs. Oikonomisko zinātņu krājumu viņš ir papildinājis ar vienu otru vērtīgu jaunu domu. Sevišķi ievērojama ir Say'a uzstādītā tirgus teorija. Tagadējā ražošanas iekārta, izteicas Say's, pamatojas uz darba dalīšanu, kas spiež ražotājus atrast savām precēm patērētājus, vai kā tirdzniecības valodā izteicas — atrast precēm tirgu, lai savu ražoto preci varētu apmainīt ar to, kas pašam ir vajadzīgs. „Preci pērk par preci“, tā Say's formulē maiņas procesu. Ar šo izteicienu viņš grib aizrādīt, ka nauda ir starpnieks preču maiņā. Naudu iegūst preci pārdodot un izdod, iegūstot citu preci. Kad maiņas process ir noticis, tad izrādās, it kā pār preci ir maksāts ar preci. Tādā veidā preces savstarpīgi rada tirgu. Katras zemes, kas ražo daudz mantu, vēlēšanās ir, lai arī citas zemes ražotu daudz mantu, vai vismaz tikpat daudz. No tā taisams slēdziens, ka katra rūpniecības nozare ir ieinteresēta citu rūpniecības nozaru labklājībā. Lai maiņa noritētu normālā gaitā, jānovērš visi šķēršļi, kas kavē brīvu preču apgrozību dažādu tautu starpā. Likumi, kas noliedz

pirkt ārzemju preces, līdz ar to kavē savas preces pārdot. Tautām tā tad jādarbojas kopīgi un viena otrai izpalīdz. Viņš ir solidārs kā priekos, tā bēdās.

Vēl būtu atzīmējams, ka Say's atšķīra kapitālistu no uzņēmēja, ko līdz tam apvienoja vienā personā. Viņš aizrādīja, ka ne kapitālists vārda istā nozīmē, nedz arī strādnieks vada rūpniecību, bet uzņēmājs. Pēdējam jābūt izglītotam, ģeniālam izgudrotājam, un drošam veikālniekam ar lielu iniciatīvi.

Frèdèriks Bastiats.

Otrs klasiskās skolas piekritējs Francijā ir Frèdèriks Bastiats (1801—1850). Viņš ir pazīstams ar savu 1850. gadā iznākušo darbu: „Les harmonies économiques“. Bastiata ieskatī ir ļoti optimistiski. Viņš pārliecināts, ka vispārējos sociālos dabas likumus nedrīkst mākslīgi ierobežot, jo atļaujot tiem brīvi izpausties, tie rada saimnieciskā dzīvē harmoniju. Bastiats ir apburts no sava laika saimnieciskā progresā, kas nāk par labu visām sabiedriskām šķirām. Viņš prasa absolūtu saimniecisku brīvību, lai valdītu privātas intereses, jo tās harmonizē ar vispārējām interesēm.

Tālāk Bastiats nostājas pretīm angļu pesimismam, kritizējot Maltusa teoriju. Viņš aizrāda, ka ar iedzīvotāju biežības pieaugšanu būs iespējama plašāka darba dalīšana, kas izsauks lielāku darba ražīgumu, un pārtikas līdzekļu daudzums augs ne tikai vienmērīgi ar iedzīvotāju skaitu, bet pat to pārspēs.

John's Stuarts Mills.

No klasiskās skolas piekritējiem Anglijā jāmin vēl angļu filozofs un tautsaimnieks John Stuart Mills (1806—1873.) Viņa tēvs bija arī tautsaimnieks, tādēļ apdāvinātais dēls iepazīs ar šo zinātņi jau agrā bērnībā. Kā tautsaimnieks viņš pieslējas Smisa un Rikardo idejām, censdamies noskaidrot dažus neizpētītus jautājumus un sistematizēdams visu, kas vērtīgs politiskā oikonomijā. Viņa sistematiskais darbs: „Politiskās oikonomijas pamatprincipi“, kas iznāca 1848. gadā, noder kā mācības grāmata un arī vēl mūsu dienās nav bez nozīmes, sevišķi Anglijas augstskolās. Šinī darbā gan nav nekā oriģinela, bet ar sevišķu

lietpratību un veiklību sakopotas vienā sistēmā visas klasiskās skolas rakstnieku mācības. Izveidojot un apstrādājot šo oikonomistu mācības, viņš tanis papildina dažus trūkumus, izdara vērtīgus izlabojumus un atrod vēl jaunus neizpētītus jautājumus. Ar to klasiskā politiskā oikonomija sasniedz savu augstāko pakāpi un pilnību, jo Milla grāmatā visas klasiskās doktrīnas ir izkristalizējušās noteiktās formulās un tādā veidā klasiskā politiskā oikonomija izveidojas noteiktā, pilnīgi noslēgtā sistēmā.

Milla zinātniskā darbība jāiedala divos posmos. Pirmā viņš noteikti stāvēja par klasisko skolu un bija noteikts individuālists, jo atradās zem tēva iespaida. Iepazīstoties ar franču sociālistu — Saint-Simona, Fouriera un Louis Blanca mācībām, viņš atrodas it kā starp divām pasaulēm. Otrā savā darba posmā viņš jāuzskata drīzāk kā sociālists, vai pareizāki izteicoties, kā sociālreformators, kas stāv uz kopdarbības pamatiem. Tomēr viņš paliek uzticīgs saimnieciskai brīvībai un brīvai konkurencei. Kādā savā darbā viņš izteicas, ka konkurence tagadējā laikā ir nepieciešama, un neviens nevar paredzēt to dienu, kad tā sāks palikt progresam nevajadzīga. Turpat tālāk atkal viņš saka, ka kooperācija ir visaugstākais ideāls, un aizrāda, ka cilvēce cenšas pāriet no dzīves ar šķiru naidu un pretišķīgām interesēm uz dzīvi, kas pamatota uz sadraudzīgu sacensību kopīgu interešu sasniegšanā.

Tā tad Mills pats palīdzējis galīgi izveidot un nostādīt klasisko skolu, bet drīz pēc tam paliek par šīs skolas grāvēju, sašķobīdams tās pamatus.

Vispirms Mills apšaubā negrozāmo dabas likumu pareizību. Ražošana viņš pielaiž tādu likumu varbūtību, kamēr sadalīšanu atrod padotu cilvēku izdotiem likumiem, kas ir arī grozāmi no pašiem cilvēkiem. Ar to Mills atver plaši durvis sociālām reformām un atmet klasiskās skolas pamata principus, par mūžīgo dabas likumu visvarenību un cilvēku likumdevības bezspēcību.

Mills atzīst ne tikai sociālo reformu vajadzību, bet viņš uzstāda arī diezgan plašu sociālo reformu programmu. Savā programmā viņš prasa vispirms algota darba atcelšanu ar kooperatīvu ražošanas asociāciju palīdzību. Viņš atrod, ka algota darba strādnieks nav ne mazākā mērā ieinteresēts darba rezultātā. Tādu strādnieku darbs nav ražīgs, un rodas nesaskaņas uzņēmēja un strādnieka attiecībās. Tāpēc vajaga radīt tāda veida asociācijas, ko pārvaldītu paši strādnieki uz savstarpējas vienlīdzības pamatiem un lai šinis uzņēmumos būtu kopīgs kapitāls. Ar to pacelsies

darba ražīgums milzu apmēros, jo strādniekiem rāsies interese un cenšanās strādāt pēc iespējas vairāk. Šis asociācijas, vienmēr progresējot, ņems pārsvaru par visu citu uzņēmumu veidiem. Kur nav iespējams nodibināt šādas asociācijas, tur Mills ieteic ievest strādnieku līdzdalību uzņēmuma peļņā, lai tie būtu ieinteresēti uzņēmumā. Ar to strādniekiem paceltos darba prieks un izzustu tas pesimisms, kas radies ar Rikardo darba algas dzelzs likumu un Maltusa iedzīvotāju vairošanās principiem.

Mills savā pietiekoši ilgā mūžā redzēja tāpat kooperātīvo ražošanas asociāciju neveiksmes Francijā, kā arī kooperātīvo patērēšanas asociāciju zelšanu Anglijā. Viņš tomēr nemainīja savus uzskatus un atzina, ka strādnieku emancipācija ir pašu strādnieku uzdevums.

Otra Milla programmas prasība ir zemes rentes sociālizācija ar zemes nodokļu palīdzību. Pretēji Rikardo un tā skolnieka uzskatiem, ka zemes rente ir dabiska un likumīga parādība, Mills atzīst to par anormālu institūtu. Lai arī šis ienākums būtu dabas balva, kā to domā fiziokrati un Adams Smiss, vai arī lai šo ienākumu saņem tādēļ, ka zeme ir biezi apdzīvotā, kā domāja Rikardo un Maltuss, tad tomēr katrā ziņā tas runā pretim taisnības principam: „katram sava darba augļi“. Tāpēc zemes rentes ienākums jāatdod pašai sabiedrībai un ar zemes nodokļa palīdzību tas jāpaceļ līdz tai normai, kas visu zemes renti atņemtu zemes īpašniekam. Šo ideju Mills ir patapinājis no sava tēva un ar to nodevis daudz klasiskās skolas piekritējus sociālisma apkampienos.

Gaidot, līdz šo revolūcionāro reformu realizē, Mills apmierinās arī ar vienkāršāku reformu, nostājoties par labu lauku mazsaimniecībām ar plašām kopdarbības iespējamībām. Viņš ieteic, cik tas iespējams, zemi sadalīt mazās daļās līdz 5 hektariem, un to nodot privātpašumā zemes apstrādātājiem. Tad vairs neskanētu sauciens „ejat strādāt“, bet „iesim strādāt“. Jāatzīstas, ka šis Milla priekšlikums daudzās zemēs ir izvests dzīvē.

Trešā Milla programmas prasība ir atcelt mantojumu tiesības, lai novērstu bagātības nevienlīdzību. Mantojuma tiesību institūts Millam liekas pretrunīgs visiem likumiem. Tomēr šī jautājuma atrisināšana rada Millam diezgan daudz šķēršļu. Brīvi rīkoties ar savu īpašumu kā dzīvam esot, tā arī dot rīkojumus, kā rīkoties ar to pēc nāves, ir katras personas neatņemamas tiesības. Tomēr viņš ātri izšķir arī šo jautājumu: viņš respektē

tiesības katram brīvi rīkoties ar savu īpašumu, bet aprobežo mantinieku tiesības pieņemt mantojumu, ja tas pārsniedz zināmu noteiktu normu. Tā tad mantojuma piešķirējs patur gan tiesības piešķirt mantojumu, kam viņš vēlas, bet tik ne tiem, kas jau ir pietiekoši bagāti.

Brīvtirdzniecība un tās kustība.

Brīvtirdzniecības vārds ir lietots sen, sevišķi 17. un 18. gadu simteņos. Ar šo vārdu apzīmēja vispārēju brīvību saimnieciskā dzīvē, sevišķi tirdzniecībā un rūpniecībā, un bija jāsaprot, ka pretstats valsts varas regulētai saimnieciskai dzīvei, sevišķi absolūtās valstīs. Vēlāk šo vārdu lietoja plašākā nozīmē un ar to apzīmēja arī ārējo tirdzniecību, atbrīvotu no nodokļiem, muitām un citiem kavēkļiem. Brīvtirdzniecības mācība ir tāpēc mācība par brīvu starptautisku preču apgrozību. Brīvtirdzniecības kustības mērķis ir novērst šķēršļus, kas kavē ārējo tirdzniecību.

Brīvtirdzniecības jautājumu, vienā vai otrā ziņā, neviena oikonomiskā skola nav atstājusi bez ievēribas. Tas ir bijis gan merkantilistiem, gan fiziokrātiem dienas kārtībā. Arī Smisa skola ir tam piegriezusi izcilu vērību. Bez šaubām, Rikardo un Mills brīvtirdzniecības jautājumu iztīrāja visā pilnībā un nostādīja to uz noteiktiem pamatiem.

Gandrīz visi brīvtirdzniecības aizstāvji motīvē savas prasības ar to, ka jāievēd starptautiska darba dalīšana, jo citādi katra tauta savu vajadzību pilnīgai apmierināšanai nepieciešamos līdzekļus, mazākais vienu daļu, ražos nelabvēlīgos apstākļos, grēkojot pret saimniecisko principu. Turpretim, pastāvot starptautiskai brīvai konkurencei un brīvai preču apmaiņai, katra zeme ražos tās mantas, kuŗu ražošanai ir labvēlīgi apstākļi, klimata vai citu iemeslu dēļ. Ražošanas izdevumi tad būs viszemākie, būs arī ievērots saimnieciskais princips un katra tauta varēs vispilnīgāki apmierināt savas vajadzības un drīzāk sasniegt savu labklājību.

Pirmā un ilgu laiku vienīgā zeme, kas attīstījās un tuvojās brīvtirdzniecības ideālam un pēdīgi sasniedza savu mērķi, bija Anglija. Nav jādomā, ka tas ir tādēļ, ka Anglijā darbojās galvenie brīvtirdzniecības paudēji. Tur šai kustībai bija savi īpatnēji, svarīgi reāli pamati. Jāatceras, ka XVIII. gadu simteņa pēdējā ceturksnī Anglijas manufaktūras rūpniecībā notika pilnīgs apvēr-

sums un iesākās jauns laikmets. Manufaktūras jau apvienoja tūkstošus strādniekus, kas pirms tam bija sīki amatnieki. Bet drīz jaunizgudrojumi pilnīgi pārveidoja manufaktūras. Džems Hargrivs 1770. gadā izgudroja vērptamo mašīnu, ko viņš nosauca par „vērptamo dženni“, kas daudzkārt pavairoja darba ražīgumu. Arkraits 1771. gadā savā fabrikā ievada savu izgudrojumu — vērptamo vatermašīnu. Vērpējs Kromptons izgudroja 1770. gadā vērptamo „milmašīnu“, kas milzu apmēros pacēla darba ražīgumu. Kā papildinājumu vērptamām mašīnām Kartraits 1785. gadā izgudroja mēchaniskas aužamās stelles, kas daudzkārt pārlabotas un galīgi izveidotas 1813. gadā.

Visiem šiem izgudrojumiem 1769. gadā uzlika vaiņagu Džems Uats ar savu izgudrojumu — tvaika mašīnu. Bez šī pēdējā izgudrojuma iepriekšējiem nebūtu tās nozīmes un seku, neskatoties uz to svarīgumu, jo šo mašīnu nodarbināšanai vajadzēja daudz spēka. Ūdens spēks ir saistīts savā vietā un to arī nav iespējams pavairot. Uata izgudrojums darbojās uz cilvēka pavēli katrā laikā, ziemā un vasarā, dienā un naktī un tā spēku var pavairot, vai pamazināt un pārvietot uz vēlēšanos kur patik.

Šie tikko minētie izgudrojumi pārveidoja vispirms kokvilnas rūpniecību. Vēlāk izgudrošanas un racionālizācijas tieksmes pārgāja arī uz citām rūpniecības nozarēm. Nelielas pārveidošanas deva iespēju mēchanisko vērpsanu un aušanu ievest arī vilnas un linu rūpniecībā. Tvaika mašīna prasīja daudz kurināmā, un tas deva ierosinājumu izmantot Anglijas bagātos ogļu slāņus, kur atkal bija iespēja izlietot mēchanisku spēku. Tādā veidā attīstījās lielrūpniecība ar mēchaniskiem dzinējspēkiem. Līdz ar to bija nepieciešams uzlabot satiksmes ceļus, vispirms rokot kanālus un būvējot šosejas, kamēr 1827. gadā sāka būvēt pirmo dzelzceļu.

Tikko minētie izgudrojumi galīgi pārveidoja Anglijas rūpniecību. Nodibinājās milzu uzņēmumi un 1811. gadā Anglijas fabrikās ir jau $4\frac{1}{2}$ miljoni mēchanisku spoļu. Aug arī ārējā tirdzniecība. Šis laikmets jāuzskata kā Anglijas zelta laikmets, jo tekstilrūpniecības jaunizgudrojumi nespēja pietiekoši ātri ieviesties citās zemēs, tā ka Anglija viena pagaidām izmantoja savu izgudrojumu augļus.

Anglijas rūpniecības straujā uzplaukšana, kas radikāli mainīja apstākļus, radīja jaunu kustību, kuŗas mērķis bija ievest pilnā mērā brīvtirdzniecību. Šīs idejas piekritējus sauca par fridrederiem vai mančesteriešiem.

Milzu apmēros attīstījusies Anglijas jaunā tekstilrūpniecība prasīja savām precēm plašus tirgus. Uzpeldēja jautājums par brīvirdzniecību citās Eiropas zemēs, lai Anglijas precēm būtu tur noņēmēji. Vēl jāievēro, ka brīvirdzniecības ideja atrada pretiniekus pašā Anglijā, kur vēl nebija izzudis merkantilisma iespaids. Anglijas muitas likmes gandrīz līdzinājās aizliegu muitām: 200 preču veidi bija galīgi noliegti ievest, bet vairāk kā 1000 preces bija apliktas ar muihu. Pats par sevi saprotams, ka Anglijas nacionālai rūpniecībai nevajadzēja tādas muitas aizsardzības, jo tā bija jau tā nostiprinājusies, ka bija spējīga izturēt kuņu katru ārzemes konkurenci.

Fridrederi uzstājās ne tikai pret rūpniecības ražojumu muitām, bet sevišķi asi tie uzstājās pret labības muitām. Anglija jau no XVII. gadu simteņa beigām sāka pārvērsties no sīkzemnieku zemes par lielu fermu zemi. Lauksaimniecības tehnika pārkārtojās uz jauniem racionāliem pamatiem un XVIII. gadu simteņa beigās un XIX. simteņa sākumā tā uzrādīja lielu progresu. Lielie zemes īpašnieki, kam bija pārsvars parlamentā, izveda 1815. gadā labības likumu, kas noliedza ievest labību, kamēr vietējās labības tirgus cenas nepārsniedz noteiktu normu. Labības ievadmuitas un ievēšanas aizliegums bija liela nasta tādai zemei kā Anglija, kas jau no 18. gadu simteņa nevarēja iztikt bez ievestās labības. Vēl jāievēro, ka līdz ar rūpniecības uzplaukšanu arī iedzīvotāju skaits spēji pieauga. Iedzīvotāju statistika rādīja, ka līdz 1751. gadam iedzīvotāju pieaugums ir bijis 3%, trijos desmitgados pēc tam jau 6%, no 1781.—1791. gada jau 9%, sasniedzot pieaugumu 21% no 1811.—1821. gadam. Šī iedzīvotāju pieaugšana vēl jo vairāk pavairoja prasību pēc maizes labības un labības cenas cēlās. Ar to pieauga plašu ļaužu masu dzīves dārdzība. Cēlās arī darba algas un līdz ar to rūpniecības preču ražošanas izmaksa, tā ka Anglija ar to sāka zaudēt savas priekšrocības, kādas tai bija, salīdzinot ar kontinentālvalstīm. Savukārt Anglijas labības ievēšanas noliegums atstāja labības izveidzemes bez tirgiem un tās nezināja, kur savu labību likt. Ar to samazinājās šo zemju iedzīvotāju pirkšanas spējas un Anglijas preces neatrada vairs noņēmējus. Ņemot vērā šos apstākļus, viegli saprotams, ka Anglijas rūpniecības intereses izsauca asu labības muihu atcelšanas kustību.

Skatoties objektīvi uz šo jautājumu, Anglijas lauksaimniecībai un līdz ar to Anglijas valstij likās izdevīgāki pabalstīt rūp-

niecību, nekā aizsargāt zemkopību ar labības likumiem un mui-
tām. Tam par labu runāja ļoti daudz, jo samazinot uztura li-
dzekļu muitas, samazināsies preču cena un samazināsies arī
dzīves dārdzība. Šāda uztura līdzekļu cenu pazemināšanās iz-
sauks bez šaubām nominālās darba algas pazemināšanu, pie kam
reālā darba alga nepaliks zemāka. Ar to pazemināsies ražošanas
izdevumi rūpniecībā un pacelsies Anglijas konkurences spējas.
Ar muitu atcelšanu atvieglināsies svešu zemju uztura līdzekļu ie-
vešana, kas palielinās šo zemju pirkšanas spējas, kas savukārt
pacels ārējo tirgu Anglijas precēm. Lielāki preču pieprasījumi
pacels Anglijas rūpniecību.

Ar muitas atcelšanu ļoti daudz iegūs arī strādniecība, jo,
palielinot ražošanu, būs lielāki darba spēka pieprasījumi, kas pa-
cels darba algas.

Tāpat no brīvirdzniecības netieši mantos arī zemkopji, jo
ko tie zaudēs ar labības muitu atcelšanu, to tie atgūs ar lielākiem
citu lauksaimniecības ražojumu pieprasījumiem, jo rūpniecības
nozaru darbinieku pirkšanas spējas būs augušas.

Tā tad Anglijas saimnieciskās intereses prasīja jo plaši iz-
vest brīvirdzniecību. Sevišķi Anglijas rūpnieku šķira vienmēr
vairāk pārliecinājās, ka Anglijas bagātība un labklājība nākotnē
ir redzama brīvā tirdzniecībā.

Brīvirdzniecības kustība Anglijā iesākās 1820. gadā, kad
Londonas tirgotāji un rūpnieki iesniedza prasības atcelt visus
kavēkļus, kas traucē brīvu preču apgrozību un neatļauj noslēgt
tirdzniecības līgumus ar citām zemēm. Parlaments atrada petīciju
par dibinātu un šās lietas nokārtošanai iecēla sevišķu komisiju.
Drīzā laikā soli pa solim atcēla vienu brīvirdzniecības ierobežo-
jumu pēc otra. Kā jau parlamenta zemē, attīstījās stipra agitācija.
Sevišķi dzīvu dalību šinī agitācijā ņēma Mančestres tirdzniecības
palata, kuņas priekšgalā atradās Roberts Kobdens, kāpēc arī šo
fridrederu kustību sauc par mančestriešu kustību. Kobdens nodi-
bināja sevišķu „līgu pret maizes likumiem“ (Anti corn law league).
Šī agitācija bija sekmīga un 1846. gadā maizes likumus atcēla.
Tālāk sekoja citas reformas, un 1851. gadā no tūkstošiem aizlie-
gumiem 40.-os gados atlika tikai 15.

Angļu brīvirdzniecības kustība arī nevilās savās cerībās. Ti-
kai 10 gadus pēc maizes likuma atcelšanas un citām reformām
Anglijas eksports trīskārtīgi pavairojās. Eksporta pieaugums deva
darbu rūpniecības iestādēm un atstāja labvēlīgu iespaidu uz visu
saimniecisko dzīvi.

Protekcionisms.

Ar brīvtirdzniecības ideju izplatīšanos izcēlās šai mācībai opozīcija, kas centās tās pamatus sašķobīt. Vispirms parādas literatūra, kas aizrāda, ka Anglijas brīvtirdzniecības paudējiem ir egoistiski mērķi, jo pastāvot brīvtirdzniecībai, Anglija kā zeme ar labi nostādītu rūpniecību starptautiskā konkurencē iegūs lauvas tiesu. Zemēm ar vājāku attīstītu rūpniecību būs jāatzīst Anglijas virskundzība. Tādēļ šo ideju piekritēji — protekcionisti, pretēji fridrederiem, prasa stingru nacionālas rūpniecības un tirdzniecības valsts aizsardzību. Kā redzams, tad atkal atmostas vecās merkantilistu idejas, jo protekcionisti tāpat prasa, lai valsts ar aizsargu muitām uzturētu izdevīgu tirdzniecības bilanci un pabalstītu rūpniecības attīstību.

Šai kustībai par pamatu nav tikai teorētiski aprēķini, bet to izsauca pati praktiskā dzīve — Anglijas rūpniecības strauja uzplaukšana. Zem Smisa skolas iespaida kontinentālās zemes atcēla ievedmuitas. Anglija sāka pārpildīt šīs zemes ar savām lētām precēm. Tas, saprotams, aizkavēja šo zemju rūpniecības attīstību, vai pat apturēja to. Protekcionisms tā tad bija ciņas paņēmieni, lai aizstāvētu savu nacionālo rūpniecību.

Par šiem jautājumiem izcēlās jo plaši disputi un debates fridrederu un protekcionistu starpā. Fridrederi centās pierādīt, ka saimnieciskā labklājība jādibina uz brīvtirdzniecības pamatprincipiem, bet protekcionisti aizstāvēja domu, ka stiprināt un nostādīt uz veselīgiem pamatiem savu tikko uzdīgušo nacionālo rūpniecību var tikai ar aizsargu muitām. Jāsaka, ka arī mūsu dienās šis jautājums nav zaudējis savu asumu.

Friedrichs Lists.

Friedrichs Lists (1789—1846) bija viens no galveniem protekcionisma paudējiem, kas uzstājās pret angļu liberālo skolu.

Lists nav tikai politiskās oikonomijas teorētiķis, bet arī saimnieciskās dzīves praktiķis, kas iestājās sevišķi par Vācijas un Amerikas nacionālās saimnieciskās dzīves labklājību. Ļoti interesanta ir šī centīgā tautsaimnieka — patriota dzīves gaita.

Friedrichs Lists dzimis Reutlingā, pietiekoši turīgā ģimenē. Atstājis agri skolu, viņš ieņēma mazas rakstveža vietņas un pēc kāda laika nokļuš Tibingenā. Še viņš savu ārpus darba brīvo laiku izmanto pašmācībai un bez tam apmeklē dažādus priekšlasījumus. Pēc kāda laika viņš jau ieņem augstākus amatus un drīz viņu ieceļ Tibingenas universitātē par profesoru. Bet pēc kāda laika viņam profesora vieta bija jāatstāj, jo viņš ieguva vācu valdības nežēlastību ar to, ka piedalījās 1819. gadā dibinātā vācu tirgotāju un rūpnieku savienībā, kas uzstājās pret daudzām muitas robežām Vācijā. Jāatceras, ka tanī laikā Vācija bija saskaldīta mazās atsevišķās valstiņās, kas viena no otras bija atdalīta ar muitas robežām. Kad Lists 1819. gadā tirgotāju un rūpnieku uzdevumā iesniedza Vācijas federālai sapulcei peticiju, tad tādu iekšēju muitu robežu bija 38.

Atstājot profesora vietu, Listu drīz pēc tam ievēl par deputātu Virtembergas tautas vietnieku namā. Bet arī še to drīz atstādina no deputāta amata, jo viņš uzdrošinājās kritizēt valsts birokratisko iekārtu un prasīja dažādas reformas. Par to viņu sauca pie atbildības un piesprieda desmit mēnešus cietoksni. No šī soda viņu atsvabināja ar noteikumu, ka tam jāatstāj Vācija. Viņš arī apsolas pārceļot uz Ziemeļ-Ameriku, kur dzīvo līdz 1832. gadam.

Nonācis Amerikā Lists nopērk mazu muižiņu, bet drīz to pārdod. Viņš uzņemas rediģēt kādu vācu avīzi un ar to nāk sakarās ar Amerikas tirgotājiem un rūpniekiem, no kuriem iegūst daudz praktiskas lietderīgas zināšanas. Amerikas rūpnieku uzdevumā viņš saraksta darbu par aizsargu muitu lietderību Amerikai. Šis Lista darbs atrod vispārēju piekrišanu. Nejauši viņš atrod Amerikā bagātus akmeņogļu slāņus un nodibina akciju sabiedrību šo bagātību izmantošanai. Viņa materiālais stāvoklis ir tagad nodrošināts.

Tomēr Lists neaizmirst arī savu dzimteni, kas viņu nebija labi ieredzējusi. Kad Amerikas prezidents Listu ieceļ Hamburgas konsuļa amatā, viņš tūlīņ atgriežas dzimtenē. Bet Amerikas senāts neapstiprināja šo iecelšanu un Lists nometas uz dzīvi Parīzē, kur izdod rakstus par dzelzceļu nozīmi tautu saimnieciskā dzīvē,

kā arī izstrādā projektus šo dzelzceļu realizēšanai. Drīz Amerikas valdība ieceļ Listu par konsulu Leipcigā. Tā kā Saksijas valdība cēla iebildumus pret viņa iecelšanu, tad to pārceļ uz Bādeni. Še viņš izdod vairākus darbus par dzelzceļu politiku un saimniecību un nodibina akciju sabiedrību Leipcigas-Drezdenes dzelzceļa būvei.

Neskatoties uz Lista daudzpusīgo darbību, viņa materiālie apstākļi tomēr pasliktinās. Amerikā apstājas viņa ogļu rūpniecības uzņēmums, no kurienes vairs nesaņem materiālus līdzekļus. Arī dzelzceļa būve, lai gan viņš bija tās ierosinātājs, nedod viņam ienākumus. Bez tam visu savu dzīvi viņš veltīja Vācijas muitas ūnijai, kas viņa vārdu gan padarīja pazīstamu, bet arī nedeva nekāda ienākuma. Apstākļu spiests Lists vairākkārt maina savu dzīves vietu, dzīvodams gan Parīzē, Vīnē un citās vietās, nodarbojoties ar oikonomisku literātūru un aģitēdams par savām idejām, kas viņam tomēr nedeva pietiekošu iztiku. Viņa agrākie līdzekļi arī bija izsīkuši. Viņa idejiskais dzīves mērķis, par ko viņš savā dzīvē cīnījās, izrādījās, ka tik drīz nebūs realizējams. Vēl pievienojās miesīgas ciešanas no pārmērīga darba. Materiāli nospiests, garīgi sagrausts no pārpūlēšanās un neatzīts sava mūža darbā no līdzpilsoņiem, dziļi satriekts par pazudušo dzīvi, viņš beidza savu dzīves gaitu pašnāvībā.

Lists bija karsts patriots un apgarots no istas tēvzemes mīlestības. Neievērojot tās pārestības un nepateicību, ko viņš guva par savu pārcilvēcīgu darbu savas dzimtenes labā, viņa sirds nebeidza pukstēt par savu zemi. Drāmatisks ir viņa dzīves noslēgums, un jāskatas kā uz likteņa ironiju, ka viņš bija nesaprasts un neatzīts pat no tiem, kā labā viņš cīnījās un pūlējās.

Apskatot Lista nozīmi, politiskās oikonomijas literātūrā, jāizrāda uz viņa galveno darbu — „Politiskās oikonomijas nacionālā sistēma“, kas iznāca 1841. gadā, un sarakstīts ļoti skaistā un gleznainā valodā. Ar šo darbu Lists iemantoja daudz piekritēju un tas noderēja kā pamats turpmākai protekcionisma literātūrai.

Lista darbības un domu gaitas pamatos ir viņa nelieluļotais patriotisms, redzēt lielu un varenu savu tēvzemi Vāciju. Gŗūti atrast otru, kas tik plašā apmērā būtu bijis aizņēmis no nacionālas domas visās dzīves nozarēs ar vēlēšanos savas daudzās idejas izvest dzīvē. Ar praktisku vērienu viņš uzķēra jaunus laikus un Smisa ieskatu vienpusību. Viņš arī necentās šos modernos laikus atbī-

dīt atpakaļ, bet mēģināja atrast ceļus, kā tiem vislabāki piemēroties un tos izmantot.

Savos darbos Lists vispirms uzstājās pret Smisa kosmopolitismu un prasa izveidot atsevišķas tautas par patstāvīgiem organismiem. Valsts pēc viņa domām nav pašmērķis, bet ir līdzeklis sasniegt zināmus mērķus. Pret valsti Lists vērš pavisam citādas prasības kā Smiss. Ja Smiss tautas bagātību redzēja vajadzības apmierināšanas līdzekļos, tad Lists sevišķu vērību piegriezta zemes ražojošiem spēkiem, kas ir vispārīgi jāattīsta. Valsts uzdevums ir tos uzturēt ražošanas spējīgus.

Apskatot Smisa kosmopolitismu, Lists nostāda tam pretī nacionālisma ideju. Smiss savus slēdzienus pamato uz ideju, ka visi ļaudis ir jau apvienoti vienā milzu sabiedrībā. Visa cilvēce sastādas no atsevišķiem indivīdiem un tā tad jāņem vērā tikai katra cilvēka individuālās intereses. Bet, aizrāda Lists, starp cilvēku un cilvēci vēsture ir ielikusi nāciju. Katrs cilvēks ir nācijas daļa un viņa individuālā labklājība ir atkarīga no nācijas politiskā stipruma. Nācija ir patstāvīgs organisms ar savu valodu un literatūru, ar savām īpatnējām parašām, likumiem, iekārtu, ar savu teritoriju, ar savām tiesībām dzīvot, pastāvēt un sasniegt pilnību. Tā ir sabiedrība, kuŗas locekļi ir saistīti ar tūkstošiem garīgu saišu un interesēm un visa apvienība sastāda vienu veselu pozitīvu. Nācija padodas savstarpējiem likumiem. Kā patstāvīga vienība tā savā dabīgā brīvībā nostājas pretim citām līdzīgām nācijām. Pastāvot tagadējiem apstākļiem, tauta var būt brīva un patstāvīga tikai ar saviem spēkiem un līdzekļiem. Tā kā katrs indivīds var sasniegt garīgu attīstību, drošību un labklājību galvenā kārtā ar nācijas palīdzību, tad cilvēces civilizācija ir domājama un iespējama tikai ar nācijas civilizāciju un izveidošanos.

Kā jau teikts, Lists bija patstāvīgas nacionālas valsts pautājs un visu vērību piegriezta Vācijas saimnieciskai dzīvei, kas, salīdzinot ar Angliju, bija diezgan atpakaļpalikusi. Lists atrod, ka Smisa mācība ir piemērota Anglijas apstākļiem un tādēļ šī mācība ir arī Anglijā izcēlusies. Viņš atrod Anglijas apstākļus uzmanības cienīgus, lai spriestu kā jāattīsta citu zemju tautas saimnieciskā dzīve, lai nostātos pretim Anglijas virskundzībai. Pētot Anglijas saimnieciskos apstākļus, Lists uzstāda arī Vācijas saimniecisko politiku.

Nospraužot Vācijas saimniecisko politiku, Lists iziet no saviem uzskatiem par tautsaimniecības attīstības gaitu. Lista doma

ir, ka katras tautas saimniecības attīstība parzīvo dažādas pakāpes. Pirmā pakāpe ir medniecība un ganu dzīve, otrā agrārvalsts, trešā agrār-manufaktūras valsts un ceturtā agrār-manufaktūr-tirdzniecības valsts. Pirmā pakāpē nevar runāt par tautsaimniecību, kā arī otrā pakāpē nav iespējama augsta saimniecības attīstība, jo trūkst garīga uzmodinājuma un bez tam tauta atrodas nabadzības stāvoklī. Tikai kad attīstas rūpniecība, ierodas arī garīga iedvēsme, un tauta var sasniegt labklājību. Ar rūpniecības attīstību tauta iegūst jau plašāku nozīmi, jo attīstas arī ārēja tirdzniecība, kas tautu nostāda plašāku uzdevumu priekšā. Tāpēc jācenšas sasniegt augstāko pakāpi, ko pēc Lista domām bija toreiz sasniegusi tikai Anglija. Vāciju un Amerikas Savienotās valstis viņš atrada tikai priekšpēdējā pakāpē, bet Spāniju un Itāliju tikai vēl zemkopības stadijā.

Lista uzdevums tā tad bija atrast ceļus, kā vispirms Vāciju varētu novest līdz augstākai pakāpei. Bet katrai tādai pārejai ir zinamas grūtības, un valsts varas uzdevums ir palīdzēt rūpniekiem, lai tie varētu savu nozari attīstīt. Kā galveno līdzekli Lists uzrāda aizsargmuitas, kam jāaizsargā tikko uzdīgušā rūpniecība no stiprākiem konkurentiem — ārzemniekiem. Vajaga bērnu aizsargāt no stipra liela cilvēka, ja grib, lai tas to nenomāc. Tā tad jāņem vērā, ka tikai tautas, kas atrodas pēdējā attīstības pakāpē, kā piem. Anglija, kam nav jābīstas no stiprāka pretinieka, ir sagatavota brīvtirdzniecībai.

Tā tad Lists nav visos apstākļos aizsargu muitu piekritējs, bet viņš uzskata tās kā līdzekli izaudzēt rūpniecību, kas kā katrs līdzeklis ir derīgs tikai zināmam laikam. Vispārībai uzliktie upuži, lietderīgi rīkojoties, drīz atmaksāsies, jo zemē attīstīsies saimnieciskā dzīve un visi ražojošie spēki atradīs nodarbošanos.

Tā kā Vācija bija tanis laikos lauksaimniecības zeme, tad tās saimnieciskā politikā bija apkaņot labības muitas. Lists tāpēc brauc uz Angliju aģitēt, lai tur pierādītu labības muitu nelietderību un panāktu labības likumu atcelšanu.

Lai visus ražošanas avotus pilnīgi izmantotu, Lists prasa atbrīvot Vācijas saimniecisko dzīvi no visādiem mākslīgiem kavēkļiem. Ar to Lists cer sasniegt muitas ūniju starp daudzām Vācijas valstiņām.

Tāpat visu ražojošo spēku attīstībai un pilnīgai dabas bagātību izmantošanai Lists aizrāda, ka ir nepieciešams zemē uzlabot satiksmes līdzekļus. Ar to palētināsies pārvešanas izdevumi,

pievedis tuvāk vienu ražošanas nozari otrai, un atvieglināsies sakari starp ražotāju un patērētāju. Tāpēc Lists prasa uzbūvēt plašu kanālu un dzelzceļu tīklu, kas vislabāki apvienotu un apaugļotu zemi. Uz viņa uzmudinājumu un ierosinājumu izbūvēja ne tikai Leipcigas-Drezdenes līniju, bet arī visas citas, kas būvētas pirmos desmit gados.

Arī citās dzīves nozarēs Lists nāk ar plašiem projektiem, kas tanīs laikos skaitījās par noziegumu. Tā viņš lika priekšā ievest visā Vācijā vienādu naudu, ievest visā zemē vienādus rūpniecības likumus, ierīkot priekšstāvniecības ārzemēs un t. t. Visas Lista prasības ir noteiktas, parliecinošas, kā var prasīt tikai cilvēks, kas pats ir pārliecināts par savu ideju pareizību.

Tā Lists iztēlo plašos vilcienos nacionālo tautas saimniecību, noslēgtu un veselu uz ārieni, stipru iekšēji, pastāvošu uz pašu ražojošiem spēkiem, kas pēc aizrādītiem līdzekļiem jāpaceļ, iekšēji jāstiprina, kā arī jāpaplašina saimnieciskās attiecības uz ārieni.

Sociālisms.

Sociālisma un komūnisma idejas pazina jau senos laikos, lai gan tad šīm idejām nebija neka kopēja ar mūslaiku proletāriāta sociālistisko kustību. Tad nebija sevišķu noteiktu prasību kā to redzam mūslaiku sociāldemokrātu programmā, bet toreizējās prasības lielāku tiesu formulēja diezgan rupjā lozungā — visus īpašumus sadalīt visai tautai.

Arī viduslaikos nebija aizmirstas sociālistiskās un komūnistiskās idejas, bet ja bija kāda kustība, tad tā bija galvenā kārtā reliģiozas dabas ar Kristus mācību un kristīgās draudzes dzīves piemēru pamatos. Tā XVI. gadu simtenī ir pazīstamas dažādas sektes, kas prasa komūnistisku iekārtu savu ideju realizēšanai. Tāpat XVI. gadu simtenī parādījās vēl daudz citas utopiskas mācības, kas arī veicināja sociālistisku un komūnistisku ideju izplatīšanos. Šo rakstu sacerētāji — utopisti iztēloja savu iedomāto vēlamu valsti ļoti rožainās krāsās. Ir jau apskatītas Tomasa Morusa, Tomasa Kampanellas utopijas; bez tām vēl ir ļoti daudz citu.

Tomēr sociālisma vārdu pirmo reizi ir lietojis jaunajos laikos Saint-Simona piekritējs Jonciers. Šā vārda nozīmē arī jāsaprot mūslaiku modernais sociālisms, kas attīstījies līdz ar kapitālistiskās iekārtas nostiprināšanos, kad proletāriāts pārdod savu darbu uzņēmējam un kad rodas saimnieciskas krīzes kā sabiedriskās iekārtas ļaunums, kas pavedina uz domām un vēlēšanos ievest jaunu saimniecisku iekārtu.

Tāpēc arī nepieciešams apskatīt tos sociālos apstākļus, kas pastāvēja lielkapitālisma, sevišķi XIX. g. s. sākumā. Pirmajos XIX. g. s. trīsdesmitos gados visur valdīja oikonomiskais liberālisms. Visu kārtēja brīva konkurence un nekas vairs nesaistīja saimniecisko darbību. Valsts galīgi bija atteikusies iejaukties ražošanas procesā, kā arī kārtot attiecības starp strādniekiem un uzņēmējiem.

Sevišķi franču revolūcija bija galīgi sarāvusi visas viduslaiku važas un galīgi atbrīvojusi personu un īpašumu.

Neskatoties uz visām iegūtām brīvībām un pasludināto vienlīdzību, neizzuda tomēr saimnieciskā un sociālā nevienlīdzība. Pieauga arī nabadzība un nemiens plašās ļaužu masās, jo nemitīgie kari, kas skāra tieši vai netieši gandrīz visas Eiropas valstis, prasīja daudz līdzekļu. Tāpēc tā laika saimnieciskā dzīve bija visa galīgi dezorganizēta.

Blakus šiem ārējiem apstākļiem bija vēl vairāki svarīgi iekšēji, kas arī palielināja darba ļaužu nabadzību. Kā jau aizrādīts, lielie izgudrojumi un pārļobojumi rūpniecības teknikā izsauca saimnieciskā dzīvē galīgu apvērsumu. Saimnieciskā dzīvē iesākās jauns posms — tvaika un mašīnisma laikmets. Vērpšana ar mašīnām palielināja lētas dzijas piedāvājumus. Mēchaniskās aužamās stelles deva iespēju šīs dzijas pārvērst audumā. Jaunā laikmeta sākumā šīs mašīnas iedarbināja cilvēka rokas, vēlāk tvaika spēks. Sevišķi tekstilrūpniecībā nodibinājās lielas fabrikas, ar kurām nevarēja sacensties sīkas amatnieku un mājārūpnieku darbnīcas, kādēļ tās izbeidza savu darbību. Šādos sīkos uzņēmumos vēl XIX. g. s. 30. gados Anglijā bija nodarbināti ap 250 tūkstoši cilvēku. Katrs šāds sīks uzņēmējs bija tad patstāvīgs saimnieks. Arī nedaudzie strādnieki, kas šinīs uzņēmumos bija nodarbināti, varēja cerēt drīzā laikā tikt par patstāvīgiem saimniekiem, jo tanīs laikos nevajadzēja ne lielas zināšanas, nedz arī lielus kapitālus.

Ar lielrūpniecības uzplaukšanu viss pārgrozījās citādi. Amatniekam nebija vairs iespējams palikt par fabrikantu, jo mašīnas maksāja ļoti dārgi, un bija vajadzīgi lieli kapitāli, kādi ne katram bija. Atlikās tikai šiem maziem uzņēmumiem, kas nebija spējīgi sacensties ar fabrikām, likvidēties un pašiem amatniekiem palikt par fabriku strādniekiem, bez kādām cerībām un izredzēm, kādreiz izklūt no šī stāvokļa un palikt par patstāvīgu uzņēmēju.

Tāda pati aina novērojama arī Anglijas lauksaimniecībā. Tur daudzie sīkie zemes īpašnieki un fermeri tagad atrada sev palīgnodarbošanos mājārūpniecībā un tā dzīvoja pietiekošā labklājībā. Arī mājārūpniecība apstājās, parādoties mašīnām un sīko zemes īpašnieku stāvoklis kļuva ļoti neapskaužams. Viņi pameta savas saimniecības, bēga no laukiem pilsētās un līdz ar pilsētu amatniekiem meklēja nodarbošanos fabrikās. Lauka iedzīvotājus meklēt patvērumu pilsētās spieda vēl arī tas apstāklis, ka lielie zemes īpašnieki padzina daudz lauku iedzīvotājus no viņu zemēm,

lai noapaļotu un palielinātu savas muižas, un tur ierīkotu aitkopiību, kas tanīs laikos labi atmaksājās. Tādā veidā, kur agrāk vilņoja druvas, tur tagad ganijās aitu bari. Nonākuši pilsētā, agrākie sīkie zemēs īpašnieki pievienojās darba armijai, kas meklēja nodarbošanos fabrikās. Tā daudzi agrāk patstāvīgie amatnieki un lauksaimnieki bija spiesti pievienoties pilsētu proletāriātam.

Pilsētā pārnākušie strādnieki sākumā ar savu stāvokli bija diezgan apmierināti. Rūpniecībai strauji uzplaukstot, pieauga strādnieku pieprasījumi, ko sākumā nevarēja apmierināt, un tāpēc darba algas cēlās. Arī rūpnieki neliedzās saviem strādniekiem maksāt augstu algu, jo arī viņu pašu peļņa bija ļoti augsta tādēļ, ka ar mašīnām strādājot pacēlās darba ražīgums un bez tam paplašinājās tirgi.

Dzīdamies pēc peļņas, uzņēmēji ar laiku pārmērīgi paplašināja savus uzņēmumus un drīzā laikā pārpildīja iekšzemes un ārzemes tirgus ar saviem ražojumiem, jo patēriņš nespēja sekot ražošanai, kāpēc preču krājumi pieauga. Uzkrājušās preces nospieda preču cenas, kas spieda uzņēmējus samazināt strādniekiem darba algu. Darba algas samazināšanos veicināja arī lielie strādnieku pieplūdumi rūpniecības centros no visām malām, jo sākumā maksātās augstās algas un citas dzīves priekšrocības pilsētās vilināja strādniekus apmesties pilsētās. Strādnieku stāvokli bez tam vēl pasliktināja labības cenu celšanās ar labības likumu ieviešanu.

Līdz ar darba algas krišanos pasliktinājās arī citi darba apstākļi. Rūpnieki savu uzņēmumu ēkās un mašīnās bija ieguldījuši milzu kapitālus un ir dabiski, ka viņi centās pēc iespējas vairāk šīs mašīnas izmantot, kas bija par cēloni darba laika pagarināšanai. Tā kā bija atcelti visi strādnieku aizsardzības likumi, tad nekas netraucēja pagarināt darba laiku. Kārtīgais darba laiks bija 14 stundas dienā, bet bija gadījumi, kad strādāja 16 un pat 18 stundas. Arī dzīvokļu trūkums ļoti pasliktināja strādnieku labklājību. Liels iedzīvotāju pieplūdums pilsētās, sevišķi fabrikas rajonos, radīja dzīvokļu krīzi, kādēļ strādnieki bija spiesti mitināties mazos, šauros, netīros dzīvokļos, kas bojāja strādnieku veselību un izsauca dažādas epidēmiskas un citas slimības.

Strādnieku stāvoklis pasliktinājās vēl arī tādēļ, ka fabrikās sāka pieņemt darbā sievietes un bērnus, kas saņēma ļoti zemu darba algu. Šā iemesla dēļ krita ne tikai darba alga, bet ļoti

pieauga bezdarbnieku armija. Sievietes un bērnus varēja nodarbināt fabrikās tādēļ, ka ražojot ar mašīnām daudzus gadījumos nebija vajadzīgs fizisks spēks, bet vajadzīga bija tikai uzmanība. Ir aizrādījumi, ka XIX. g. s. 30 gados 70% no visa strādnieku skaita ir bijuši bērni un sievietes. Nepiemērotas darba telpas, gaļais darba laiks, sevišķi darbs nakts laikā, slikti iespaidoja sieviešu un bērnu veselības stāvokli. Kā redzams, nelabvēlīgos apstākļos bija nostādīts visas tautas galvenais spēka avots, un radās bažas par tautas turpmāko likteni.

Nav jāaizrāda, ka šāds neapskaužams, strādnieku materiālais stāvoklis līdz ar nelabvēlīgiem darba apstākļiem slikti atsaucās arī uz strādnieku psihi. Dzimtas dzīve sāka izirt, vairojās žūpiņas posts, cilvēki nodevās netiklībai un citiem netikumiem.

Visiem šiem netikumiem pievienojās vēl rūpes par rītdienu, kas sevišķi nomāca strādnieku gara stāvokli. Strādnieks apzinājās, ka viņš nevar paredzēt, vai kādas nejaušas, no viņa neatkarīgas svarstības rūpniecības dzīvē neradīs saimnieciskas krīzes, vai viņa darbs būs vēl vajadzīgs, vai viņš nepalik bez dieniskas maizes.

Lai novērstu šīs bēdīgās parādības, ko ienesa lietrūpniecības ražošanas sistēma, vajadzēja censties atrast cēloņus un izeju no šī neapskaužamā stāvokļa. Šis jautājums nodarbināja visu oikonomistu prātus un rezultātā radās dažādas teorijas, no kurām viena ir sociālisms.

Sociālisma jēdziens. Sociālisms un komūnisms ir kolektīvisma ideju virzieni. Kolektīvisms ir tā domu strāva, kas kopīpašumu atzīst par labāko pamatu saimnieciskās dzīves iekārtai. Tā tad kolektīvisms ir pilnīgi pretējs individuālismam, kas tikai privātpašumā redz vienīgo pareizo un uz ilgiem laikiem vienīgi iespējamo pamatu saimnieciskai iekārtai.

Atkarībā no tā, cik tālu ir aprobežotas privātpašuma tiesības, izšķiramas trejādas galvenās kolektīvās saimnieciskās sistēmas: 1) sociālisms, 2) komūnisms, 3) agrārsociālisms.

Sociālisms. Sociālisms ir tas kolektīvisma virziens, kas atzīst par vēlamu privātpašuma tiesību atcelšanu ražošanas līdzekļiem, vai arī domā, ka mēs savā attīstībā tiecamies uz šo iekārtu. Tā tad par ražošanas līdzekļiem atzītas mantas, kā zeme, fabrikas, mašīnas, darba rīki, pusfabrikāti, izejvielas un t. t., kas tagad visās kultūrvalstīs atrodas atsevišķu privātpersonu rīcībā, pēc sociālisma mācību piekritēju uzskatiem jāatņem katrai atsevišķai per-

sonai šo mantu īpašuma tiesības un jānodod sabiedrībai. Neviens nedrīkstēs šīs mantas saukt par savām, bet to īpašuma tiesības pāries valstij, vai arī cilvēku grupai, kas apvienota kādā citā saimnieciskās kopības kolektīvā, vai asociācijā. Sociālisms tā tad nostājas pret zemes un kapitāla privātipašuma tiesībām. Privātipašuma tiesībām nepastāvēt, cilvēks vairs nevarēs gūt ienākumu no šīm mantām, bet tikai no sava personīga darba.

Mūslaikos sociālisma paudēji un tā piekritēji ir lielāko tiesu apvienoti sociāldemokratijā. Pēdējā ir politiska partija, kas grib dzīvē izvest noteiktu programmu. Sociāldemokratijas programmas gala mērķis ir sociālistiska sabiedriska un saimnieciska iekārta, ko viņi cer sasniegt tuvākā vai tālākā nākotnē. Tā tad viņi cenšas pēc saimnieciskas iekārtas, kuŗā nebūtu privātipašuma tiesību ražošanas līdzekļiem. Kā redzams, tad katrs sociāldemokrāts ir sociālists, bet ne katrs sociālists ir sociāldemokrāts, jo ne katrs sociālisma piekritējs ir sociāldemokrātu partijas biedrs. Daudzi sociālisti tic, ka ražošanas līdzekļu kopīpašums ir lietderīgāks nekā privātipašums un tā tad viņu domas sakrīt ar sociāldemokrātiem, bet viņi ir pārliecināti, ka sociālistiska sabiedriska iekārta nav iespējama ievest tuvākā nākotnē, bet varbūt tikai pēc dažiem simtiem gadu.

Komūnisms. Komūnisms ir plašāka vēriena kolektīvisma virziens. Komūnisms vēlas kopīpašuma tiesības ne tikai ražošanas līdzekļiem, bet arī patērējamām mantām. Sociālistiskā valstī nevienam nedrīkst būt ražošanas līdzekļu īpašuma, bet viņš var gan brīvi rīkoties ar patērēšanas līdzekļiem, kas ir viņa darba ienākums un par pēdējo iemainīt mantas, kādas viņš vēlas. Ar tām viņš arī var brīvi rīkoties pēc saviem ieskatiem. Citādi ir komūnistiskā iekārtā. Tur ne tikai zeme, darba rīki un t. t. pieder kolektīvam, bet pēdējais arī noteic, kas un cik katram pienākas no uztura, apģērba un t. t. Izteicoties citādi: sociālisms grib iznīcināt privātipašuma tiesības darba līdzekļiem, bet komūnisms arī darba ražojumiem.

Agrārsociālisms. Ja komūnisms privātipašuma tiesību aprobežošanā pārspēja sociālismu, tad agrārsociālisms paliek sociālismam iepakaļ. Agrārsociālisti vēlas aprobežot privātipašuma tiesības tikai zemes īpašumiem, kamēr citās ražošanas nozarēs kapitāls paliek privātipašumā. Daži prasa zemes īpašuma tiesības piešķirt valstij, lai tad valsts katram pilsonim piešķirtu gabaliņu zemes apstrādāšanai. Citi vēlas, lai valsts pārņemtu visu

zemi savā īpašumā un zemi iznomājot, zemes rente paliktu visas sabiedrības rīcībā.

Valsts sociālisms. Var būt valsts sociālisms vārda tiešā nozīmē, kā to prasa Rodbertus un Lasalles, kas grib ievest jaunu sabiedrisku iekārtu ar pastāvošās valsts palīdzību, bet ne ar vienas šķiras revolūcionāro kustību. Valsts tādā ziņā ir organizācija, kas savā pārziņā un vadībā pārņem visus saimnieciskus uzdevumus un visiem pilsoņiem nodrošina vienādas tiesības.

Tomēr vispārīgi par valsts sociālismu pieņem kaut ko citu, kam nav nekā kopēja ne ar sociālismu, nedz ar komūnismu, un tas ir bijis par iemeslu dažādiem pārpratumiem. Ļoti bieži valsts sociālismu redz tur, kur runā par līdzekļiem, ar kādiem valsts iejaucas uzņēmēju brīvā saimnieciskā darbībā vai arī aprobežo pašu saimniecisko darbību. Tā piemēram runā par valsts sociālismu, ja valsts pārņem savā pārziņā dzelzceļus, ja zināmai rūpniecības nozarei ievēd normālu darba laiku un t. t.

Šādos gadījumos tomēr nevar būt runa par sociālisma ievēšanu, jo valsts principā negrib iznīcināt privātpašumu un tā vietā ielikt valstsīpašumu, bet tikai izņēmuma gadījumos no valsts lietderības viedokļa, vispārības labā pārņem savā pārziņā un vadīšanā kādu zināmu saimniecisku nozari. Tāpat dažreiz tā aprobežo zināmu uzņēmumu rīcības brīvību, ja to prasa valsts vai visas sabiedrības intereses. Saprotams, ka klasiskā skola, kas apkaņo katru valsts iejaukšanos saimnieciskā darbībā, jau saimnieciskās brīvības aprobežošanu skaitīja par sociālismu. No klasiskās skolas arī cēlies termiņš valsts sociālisms, kad p. g. s. septiņdesmito gadu sākumā daži vācu tautsaimnieki izteicās par labu tam, lai valsts iespaidotu saimniecisko dzīvi. Tā kā šo prasību iniciatori bija lielāko tiesu akadēmiski zinātnieki, tad notikušā polemikā klasiskās skolas piekritēji savus pretiniekus nosauca lamas vārdā par „katedersociālistiem“. No tā laika valsts vai katedersociālisms ir palicis par zināmu saimnieciskās politikas virzienu, ar ko būs jāiepazīstas turpmāk. Pareizāki tomēr būtu katedersociālistus saukt par sociālreformātoriem.

Sociālisma pamatidejas. Apskatot sociālfilozofiskās idejas, uz kuņām pamatojas sociālisma sistēmas, varam tās iedalīt divās grupās. Vienu grupu var nosaukt par ideālistisko sociālismu, otru par evolūcionāro.

Ideālistiskai grupai pieskaitāmie sociālisti prasa kopīpašumu, pamatojoties uz viņu ideāliem. Viņi ar jaunu sabiedrisku iekārtu

grib dzīvē realizēt vienlīdzības, taisnības, brālības un t. t. idejas, kas pēc viņu ieskatiem ir vēlamas un iespējamās tikai sociālistiskā valstī. Viņi pat uzstāda jaunās iekārtas planus un uzaicina savus līdzpilsoņus tiem līdzdarboties. Visvecākā ideālistiskā sociālisma strāva ir reliģiskais sociālisms, kas izpaužas dažādu reliģisku sektu prasībās. Sevišķi kristīgā reliģija ir dažādu ideju ierosinātāja. Lai sasniegtu savu ideju piepildīšanos, reliģiskā sociālisma piekritēji prasa cilvēku kopdzīvi bez privātīpašuma. Dievam patīkamam sabiedrisku iekārtu viņi redz pirmās Kristus draudzēs, kurās bija mantu kopīpašums.

Vēl būtu minams etiskais sociālisms, kas prasa sociālistisku sabiedrisku iekārtu no valsts idejas viedokļa, lai katra atsevišķa intereses būtu ziedotas vispārības labā, kas ir augstākais etiskais mērķis. Nav iespējams uzskaitīt vai klasificēt visas idejas, kas ir dažādu etiskā sociālisma domu virziena pamatā.

Ēvolūcionāras grupas sociālisti netiecas pēc sociālisma. Tiem nav arī ne ideju, nedz ideālu, bet viņi apgalvo, ka sociālistiskai iekārtai jānāk neatkarīgi no cilvēku gribas, vēlēšanās un domām un ir nenovēršams sabiedrības attīstības rezultāts. Jau tagadējā sabiedriskā iekārtā ir vērojami nākošās sabiedriskās iekārtas dīgļi, kas pakāpeniski turpina ēvolūcionēt.

Vieni savu domu pareizību pamato, piemērojot Darvina mācību arī sociālajai dzīvei. Tādēļ tagadējai sabiedriskai iekārtai ēvolūcijas ceļā jāpārveidojas sociālistiskā iekārtā, kas ir jau augstākā un piemērotākā sabiedrības forma, kas atvieglos cilvēka eksistences cīņu, kas ir ļoti grūta kapitalistiskā iekārtā.

Arī Mārksa un Engelsa nodibinātie sociālisma uzskati māca par sociālās dzīves dabisko attīstības gaitu. Viņiem ir īpatnēja sociālfilozofija — materiālistiskā vēstures izpratne. Pēdējā cenšas atrast to spēku, kas iespaido sabiedrisko attīstību. Saskaņā ar šo mācību cilvēka dzīves un sabiedriskās iekārtas noteicējs ir ražošanas apstākļu veids. Tam piesienas jau piemērotas un noteiktas sabiedriskās iekārtas formas. Ja materiālās dzīves ražošanas veidi un paņēmieni mainās, tad līdz ar to mainās visa sabiedriskā un tiesiskā iekārta. Tā tad ne cilvēka prāts, ne domas, nedz viņa gara attīstība rada vienas dzīves formas pāriešanu otrā, bet neaptveramā saimniecisko spēku attīstības gaita. Materiālās dzīves ražošanas veids rada arī vispārējo sociālo, politisko un garīgo dzīves procesu. Savas teorijas pamatojumam Markss pieved dažādus gadījumus no dzīves, piem. kad rūpniecība bija amatnieku

rokās, tad sabiedriskai dzīvei atbilstošākā bija cunftu iekārta, tiklīdz attīstās ražošana ar mašīnām, — izceļas lielrūpniecība, tūlī arī kriet cunftu iekārta un tās vietā stājas rūpniecības brīvība.

Galvenie sociālisma pārstāvji.

Sociālisma attīstību Engels iedala divos posmos: līdz Marksam viņš sociālismu nosauc par ūtopisku, bet sākot ar Marksu — par zinātnisku. Tā kā ūtopija nav zinātne, tad Marksu skaita par zinātniskā sociālisma nodibinātāju. Šāds sociālisma iedalījums ir pieņemts arī vēl mūsu dienās.

Tomēr pret šādu uzskatu jāceļ pamatoti iebildumi. Nevar piekrist tam, ka ūtopijā nebūtu nekā zinātniska. Ūtopija jāuzlūko kā ideāls, kā skaists sapnis, kas valdzina cilvēka prātu un viņā ir izteiktas cilvēka ilgas pēc kaut kā cēlāka, pēc kaut kā augstāka nekā dzīves īstenība. Ūtopijā uzstādītie mērķi nav sasniedzami, jo kas ir sasniedzams, tas vairs nevaldzina arī ar savu skaistumu. Tāpēc ūtopija kā ideāls ir ceļa zvaigzne, kas mums rāda ceļu, par kuŗu mums jāiet, lai sasniegtu augstākus mērķus. Tomēr nepietiek ar ceļa zvaigzni vien, vajaga arī ceļu apgaismot, lai varētu redzēt noiēt līdz sprauštam mērķim. Un šā ceļa apgaismo-tāja ir zinātne. Tā tad ideāli un zinātne ir abi dzīvē vajadzīgi. Ideāls uzstāda dzīves augstākos mērķus, un zinātne dod līdzekļus un māca kā šos mērķus sasniegt.

Apcerot ievērojamākos ūtopistus: Saint-Simonu, Fourieru un Ovenu, redzams, ka viņi nebija tikai ūtopisti vien, bet lielākie zinātnieki un praktiķi. Ovens vēstures gaismā izrādījies par kooperātīvisma kustības ierosinātāju. Tāpat Saint-Simons un Fourieris atzīti kā zinātnieki, kas apgaismojuši un izpētījuši daudzas sociālas parādības. Kooperātīvisma piekritēji gan apzīmē marksistus par ūtopistiem, jo sociāldemokrātu uzstādītie mērķi esot tāļš sapnis, turpretim Ovena idejas ir jau realizētas dzīvē ar ļoti labām sekmēm.

Ja Saint-Simonu, Ovenu, Fourieru grib tomēr pieskaitīt ūtopistiem, tad varbūt gan tādēļ, ka viņi par daudz ticēja ideju visvarenam spēkam un cilvēku saprātam. Viņi savā fantazijā izdomāja jaunu sabiedrisku iekārtu un no visas sirds ticēja šīs iekārtas dzīves spējībai. Lai cilvēka dzīvi pārkārtotu uz jauniem pamatiem, vajagot tikai nesapratīgiem ļaudīm ieskaidrot, cik labi

būs dzīvot pēc jaunās iekārtas ieviešanas. Utopisti visu cer sa-
sniegt miermilīgā ceļā, propagandējot savas idejas ar vārdiem vai
rakstiem, bez politiskas cīņas.

Saint-Simons.

Viens no ievērojamākiem utopistiem ir Saint-Simons (1760—1825). Dzimis viņš Parīzē bagātā un ievērojamā aristokratu ģimenē, un ieguvis ļoti labu izglītību. Būdams nepilnus 14 gadus vecs, viņš sanāca ķildā reliģijas dēļ ar savu tēvu, kas to iesēdināja cietumā. No turienes viņš izbēga, nodurot cietuma sargu. Vēl jauneklis būdams, Saint-Simons nokļūst Amerikā un iestājās franču korpusā, kas bija nosūtīts palīdzēt angļu koloniju karašpēkam, kas bija sacēlies, lai iekārotu patstāvību. Pēc sešu gadu varonīgas cīņas viņš krita gūstā. Kad noslēdza mieru, 24 gadus vecais jauneklis atgriežas dzimtenē, uzdienējis pulkveža dienesta pakāpi, apbalvots ar daudziem ordeņiem. Tūliņ viņu ieceļ par Mecas cietokšņa komendantu, kas skaitās par apskaužamu posteni. Tomēr kara dienests tam drīz apnikst un viņš vairākkārt maina savu nodarbošanos. Apceļodams Eiropu, viņš nokļūst Spānijā un piedāvājas Spānijas karalim izrakt kanālu, lai savienotu Madridi ar jūru. Sprotams, ka no šī projekta nekas neiznāca.

Drīz pēc tam izcēlās Francijā revolūcija. Saint-Simons zaudē savu muižu. Nodarbojoties ar spekulāciju viņš varēja iegūt milzu bagātību, bet pārāk uzticoties savam līdzdalībniekam, viņam bija jāapmierinās ar 150.000 frankiem, ko viņš nodzīvoja īsā laikā.

Ap to laiku Saint-Simons sajūsminās un pārliecinās, ka viņu gaida augstāki uzdevumi. Viņš tic, ka viņam lemts apvienot izkaisītās cilvēces zinātnes vienā sistēmā. Lai papildinātos vēl zinātnēs, viņš uzaicina pie sevis zinātniekus no visām nozarēm, sarīko tiem dārgus un spožus mielastus un starpbrīžos sarunājas par zinātniskiem jautājumiem. Sprotams, ka ar šādu zinību iegūšanas metodi viņš nekā nerasniedza.

Lai paplašinātu savas praktiskās dzīves gudrības, un iepazītos ar cilvēku tieksmēm un vājām pusēm, viņš plaši atvēra savas durvis māksliniekiem, aktieņiem, skaistām sievietēm un t. t., izdzīvodams savus atlikušos līdzekļus.

Tanī laikā Saint-Simons bija ap 40 gadu vecs un tagad sākas viņa dzīves ērkšķainais posms. Līdz mūža dienu beigām, piespiestā kārtā, viņš dabū iepazīties visos sīkumos ar nabadzības psiholoģiju. Liktenis bija nolēmis lepnam un iedomīgam grafam mūža pēdējā cēlienā likt izbaudīt visādus trūkumus, pārestības, neveiksmes, pazeminājumus un vilšanos visās rožainās cerībās. Šinī laikā mūsu priekšā vairs nav dižciltīgs, bagāts un iedomīgs grafs, bet cilvēks, kam nav nekādu īpašumu un kas nav spējīgs nopelnīt dzīves līdzekļus ar savu darbu.

Tomēr šīs dzīves neveiksmes nesalauž viņa spēkus. Viņš tic savam uzdevumam. Viņa galvā rodas jauni plāni zinātniskiem darbiem, viens lielāks par otru. Ar nenogurstošu enerģiju viņš pūlas savas idejas atrisināt. Bet laime no viņa novēršas. Neveiksme seko neveiksmei. Viņš grib vērst uz sevi zinātnieku uzmanību, rakstot tiem vēstules par saviem darbiem un nodomiem. Par nožēlošanu zinātnieki par viņa sajūsmu smejas un viņa zinātniskie slēdzieni izsauc tikai līdzcietības smaidu.

Dženovā Saint-Simons izlaiž savu pirmo drukāto darbu: „Dženovas iedzīvotāja vēstules saviem laika biedriem.“ Tā ir maza brošūriņa no 3 vēstulēm, neskaidrām, sajūsmu pilnām un ar gandrīz bezprātīgām idejām. Te viņa idejas ir tikai drusku aizķertas un maz kas izteikts, tā ka viss raksts atstāj vājprātīga cilvēka murgojuma iespaidu. Ar šo darbu viņš arī neiegūst līdzekļus, kas viņam bija tik nepieciešami dzīvei. Trūkuma spiests viņš pieņem mazu vietīgu lombardā, kur viņu ilgi nodarbina, tā ka zinātniskam darbam atliek tikai naktis.

Nejauši viņš satiekas ar savu bijušo sulaini, kas iezēlojas par savu bijušo kungu un pieņem to savā apgādība, dodot tam dzīvokli un uzturu. Dzīvot no sava sulaiņa žēlastības Saint-Simonam neliekas pazeminoši un te viņš viss nododas saviem iedomātiem lieliem darbiem. Ar sava sulaiņa līdzekļiem viņš iespēž dažus filozofiskus darbus, bet tos neviens nelasa un neievēro. Nomirst arī šis viņa labdaris un viņam vairs nav līdzekļu, ar ko iespēž savus turpmākos darbus. Viņš ķeras pie pirmatnējā cilvēku domu izplatīšanas veida: pašrocīgi pārraksta savus darbus vairākos desmit eksemplāros un tos izsūta ievērojamākiem zinātniekiem ar diezgan pazeminošu lūgumu pabalstīt viņu ar līdzekļiem, lai viņš varētu savu darbu turpināt. Bet viņa darbus pat neviens neizlasa, un viņš nesagaida arī pabalstu dzīves iztikai.

Un tomēr, ne galīgā nabadzība, nedz vispārīgā vienaldzība pret viņa darbiem, nedz pilnīgā vientulība, ne tuvojošais vecums vēl nespēj salauzt viņa gara lepnumu un piespiest noliekt savu lepno galvu. Ar mierīgu prātu un apziņu, skaitot sevi par Dieva izredzēto, viņš turpina savu darbu.

Kad sāka uzmākties vakara krēsla, viņa stāvoklis sāka uzlaboties. Ar sajūsmu pilniem rakstiem un sprediķiem viņš ieguva dažus mācekļus. To nebija daudz, bet viņu starpā bija daži ievērojami filozofi. Tomēr vecuma nespēks un dzīve no nabagu dāvānām palika ar laiku nepanesama arī šādam nelokamam raksturam. Dzīves novārdzis un apnicis, viņš mēģina nošauties, bet zaudē tikai vienu aci. Pēc tam viņš dzīvo vēl divus gadus un mirst savu sajūsmināto skolnieku vidū.

Zinātnes vēsturē Saint-Simonam ir liela nozīme kā filozofam sociālos jautājumos. Sākot ar 1814. gadu, viņš vairs nenodarbojas ar filozofiju, bet tikai ar sociālām un politiskām idejām. Pašam viņam neizdevās izveidot savu sistēmu galīgā formā, lai to darītu pieņemamu plašām ļaužu masām, bet to darīja viņa skolnieki un piekritēji, tā ka tikai pēc viņa nāves viņa idejas ieguva zināmu nozīmi, un izplatījās plašās aprindās. Saint-Simona darbos ir daudz fantāzijas, un tie ir sarakstīti ar lielu sajūsmu, bet domas nav skaidri izteiktas un gala slēdzieni nav vienmēr loģiski. Viņš bija apbrīnojams sapņotājs par garīgām lietām un ideāls politiķis, bet necentās iepazīties ar dzīves īstenību.

Savos darbos Saint-Simons izcilu vēribu piegriež rūpniecībai un aizrāda, ka tagadējā iekārtā tai nav piešķirta tāda nozīme, kāda tai pienākas. Savas domas par šo jautājumu viņš sagrupēja nedaudzās lapas pusēs un tās nosauca „Saint-Simona parabolās“. Viņš uzstāda jautājumu, kādā gadījumā Francija zaudētu vairāk, vai tad, kad vienā dienā nozustu 3000 valsts priekšgalā stāvošu personu: visa karaļa ģimene ar visiem galma ļaudīm, garīdzniecība un augstākie ierēdņi, jeb tad, kad ietu bojā 3000 zinātnieku, rūpnieku, bankjeru, tirgotāju un t. t. Atbildot uz šo jautājumu, Saint-Simons izvirza domu, ka oficiālā valdība ir tikai fasāde, un bez tās tauta var dzīvot. Ja ietu bojā zinātnieki, rūpnieki, tirgotāji, bankjeri un t. t., tad sabiedrība nokļūtu bezizejas stāvoklī, jo trūktu darbīgu un ražīgu cilvēku, kas ir vienīgie tautas dzīves atbalstītāji un veicinātāji.

Tā tad pasaule, kuņā mēs dzīvojam, pamatojas uz rūpniecību, kas ir ievēribas cienīga. Nākotnes valsts satversmes forma vairs

nebūs parlamentārisms, bet industriālisms, t. i. sociāla organizācija, kas radīta tikai rūpniecības interešu dēļ, jo tikai rūpniecība ir vienīgais tautas bagātības un labklājības avots. Tāpēc nākotnes valsti tagadējās iekārtas garīgā, reliģiskā, morāliskā, politiskā un saimnieciskā dzīve pārveidojama uz jauniem pamatiem. Tagad pastāvošai valsts iekārtai ir tāpēc tikai pārejošs raksturs. Nākotnes valsti strādājošām un ražojošām sabiedriskām šķirām jāieņem vadošā loma arī politiskā un sociālā dzīvē. Tad izzudīs arī visas līdzšinējās sabiedriskās šķiras un būs tikai divas ļaužu grupas: strādnieki un dienas zagi, vai kā Saint-Simons izteicās — bites un trani, nacionālā un pretuacionālā partija. Pēdējā grupa jaunajā iekārtā ar laiku iznīks. Jāpiezīmē, ka pirmajai grupai Saint-Simons pieskaita ne tikai strādniekus, bet arī zemkopjus, amatniekus, fabrikantus, bankīerus, zinātniekus un aktierus. Šie ļaudis šķīrojami tikai pēc viņu darba spējām. Katrs iegūs no sabiedrības labumus pēc savām darba spējām un kapitāla. Kā redzams, Saint-Simons jaunā iekārtā negrib izuicināt kapitāla ienākumu. Tālāk Saint-Simons aizrāda, ka jaunā iekārtā izzudišot sociālā nevienlīdzība un arī valdība parastā vārda nozīmē paliksot nevajadzīga. Šī jaunā valsts iekārta — nacionālā asociācija jāuzskata kā rūpniecības uzņēmums.

Tomēr arī rūpniecības sistēmā būšot sava valdība, bet tā valdišot par mantām un ne par ļaudīm. Jaunā iekārtā pamatlīkumi centīsies kombinēt darbus, kas sabiedrībai jāstrādā, tādā veidā, lai tie vislābāk būtu pieskaņoti savam mērķim — nodrošināt sabiedrības locekļu materiālo un garīgo labklājību. Likumdevības varu Saint-Simons domā nodot deputātu palatai, kurā ieiet tirdzniecības, rūpniecības un lauksaimniecības pārstāvji. Šīs palatas varā ietilpst likumu pieņemšana vai to noraidīšana. Likumu projektus sagatavos divas palatas, ko sastādīs dažādu nozaru zinātnieki. Valsts liktenis tā tad būs nodots materiālās kultūras veicinātājiem: lauksaimniekiem, rūpniekiem un tirgotājiem.

Uzstādot par jaunās iekārtas ideālu „industrialismu“, neizbēgamas ir tālākas radikālas reformas un jāgāž visa pastāvošā sociālā iekārta. Šo ideju attīstīja saint-simonisti. Lai gan Saint-Simons nav pieskaitāms sociālistiem, tomēr viņa skolnieki, ņemot par pamatu tā idejas, nonāca līdz sociālismam, kritizējot privātīpašumu. Gandrīz visi pēclaika sociālisti smēla savas idejas no Saint-Simona un tā skolniekiem, lai gan dažas idejas bija tikai isumā aizķertas.

Kā jau teikts, Saint-Simona idejas sākumā maz bija pazīstamas. Līdz 30. gada revolūcijai saint-simonistus gandrīz nepazīna. Dažas dienas pēc šīs revolūcijas Parīzes iedzīvotāji uz sienām atrada saint-simonistu manifestu, parakstītu no Saint-Simona mācību apustuļiem — Bazarda un Infantina. Manifests prasīja atcelt visas tiesības, ko cilvēks iegūst dzimstot. Bija arī uzstādīts saint-simonistu sadalīšanas princips: „no katra pēc viņa spējām un katram pēc viņa darbiem“. Vēl bija daudz citu prasību, diezgan savādu un nepamatotu.

Lai jauno iekārtu reālizētu, Saint-Simons ņem palīgā reliģiju. Jaunās reliģijas pamatprincipi izteikti viņa darbā: „Nouveau Christianisme“. Šis darbs bija neizsmeļams avots, no kuŗa Saint-Simona skolnieki ņēma savas atziņas, bet mūsu laikos tā saucamie kristīgie sociālisti.

Tikko minētā darbā izteikti Saint-Simona reliģiskie uzskati. Viņš sevi skaita par aicinātu Mesiju, lai nodibinātu jaunu reliģiju, kas pamatota uz kristīgu brālību. Viņš atrod, ka patiesais augstākais princips Kristus mācībā izteikts vārdos: cilvēkiem savā starpā jādzīvo kā brāļiem. Katoļu ticība šim izteicienam neesot piegriezusi vērības. Protestantisms gan centies to atdzīvīnāt, bet palicis tikai pusceļā un tam arī neesot nekāda iespaids ļaužu masās. Kristietības galvenā kļūda pastāvēt nepareizos ieskatos, ka tās valstība neesot šīnī pasaulē. Tāpēc Saint-Simons skaita sevi par aicinātu nodibināt jaunu reliģiju, kas pamatota uz kristīgu brālību un ievērotu cilvēku garīgās un laicīgās prasības.

Tālāk saint-simonisti domā, ka tagadējai cilvēcei neesot vajadzīgs iztēlot nākošo sabiedrisko iekārtu. Vajagot piespiest ļaudis šo iekārtu milēt, lai viņi no visas sirds to vēlētos, lai visi būtu vienprātīgi domās un darbos, ko var sasniegt tikai ar reliģisku pārliecību. Tāpēc arī saint-simonisms paliek par reliģiju, par kultu ar īpatnēju morāli, ar organizētiem sprediķiem un baznīcām, kas nodibinātas daudzās vietās. Pietiecās vesels leģions apustuļu, kas apceļoja arī tālās zemes un ar dedzīgiem vārdiem vāca sev piekritējus. Sajūsmu pilnas runas, jaunas idejas, izteiktas skaistā un pārliecinošā formā, nepalika arī bez iespaids. Saint-simonistu pulciņi nodibinājās daudzās provinces pilsētās un miestos. Sevišķi Bazarda un Infantina sprediķi pievilka tūkstošiem krausītāju un jūsmotāju. Daudzi spējīgi un bagāti ļaudis iestājās saint-simonistu pulciņos, atstājot savu darbu un cenšanos pēc laicīgām mantām. Saint-simonistu pulciņos iestājās gan inženieri,

ārsti, advokāti, aktieri, rakstnieki, dzejnieki un citi, kas vēlējās izmēģināt brālības reliģiju.

Tādā veidā saint-simonistiem ar propagandas palīdzību izdevās nodibināt sevišķus reliģiskus pulciņus. Enfantins un Bazards bija šo pulciņu „galvenie tētiņi“. Enfantins laulāja un izpildīja saint-simonistu bērnu un citas garīgās ceremonijas.

Tomēr lielā mācītāja Saint-Simona vēlēšanās nepiepildījās. Bazardam ar Enfantinu izcēlās domu starptības. Bazards izstājās un par galveno tētiņu palika Enfantins viens. Sākās arī materiālas grūtības. Vēlāk Enfantins ar 40 saviem piekritējiem ierīkoja kādā mājā Parizes tuvumā kautko līdzīgu klosterim. Ar ko viņi tur nodarbojās, ir grūti izdibināt. Šo savādo dzīvi drīz pārtrauca tiesas spriedums, ar ko galvenos vadītājus sodīja ar vienu gadu cietuma par nelikumīgas sabiedrības dibināšanu. Līdz ar to apklusā un izklīda visi piekritēji.

Kā redzams, tad saint-simonistu garīgā sajūsma noēnoja viņu sociālās mācības. Tomēr ar to nav teikts, ka saint-simonistu sociālās idejas līdz ar to būtu apklusušas. Tā saucamais vēsturiskais materiālisms nav vairāk nekas, kā Saint-Simona ideju tālāka attīstība. Lai gan Saint-Simons pats nav pieskaitāms sociālistiem, tomēr viņa skolnieki nogāja līdz sociālismam, ņemot par pamatu viņa idejas. Vēlākā sociālisma attīstība izmanto daudz Saint-Simona idejas, kas varbūt dažreiz nav izteiktas pietiekoši skaidrā formā. Arī strādnieku jautājumam, kāds tas ir mūsu laikos, Saint-Simons ir licis pamatus.

Sociālisti asociacionisti.

Saint-Simona skola mācīja, ka visi sociālie jautājumi atrisināmi, apvienojot visus tautas locekļus vienā kolektīvā organizācijā — sociālīzācijā. Šinī organizācijā jācenšas apvienot vis-tautas locekļi ar visiem rīcībā esošiem līdzekļiem.

Vēl ir sociālisti, kuņus var saukt par sociālistiem — asociacionistiem. Tie domā, ka visus sociālos jautājumus var atrisināt, nodibinot brīvas asociācijas, t. i. apvienības, kam jābūt noorganizētām pēc iepriekš noteikta plāna, atkarīgi no izvēlētās sociālistiskās sistēmas. Sociālīzācijā atsevišķa persona itkā pazūdot lielā kolektīvā organizācijā. Asociacionisms turpretim ir vairāk individuālistisks un cenšas uzturēt atsevišķu individu, lai tas ne-

pazustu lielā apvienībā. Tāpēc asociācionisti cenšas uzturēt mazas autonomas grupas, kam vajadzības gadījumā ir atļauts brīvi apvienoties fēderācijās.

Ievērojamākie asociācionistiskā sociālisma piekritēji un ideologi ir Charles Fourier, Roberts Owens, Louis Blancs, Leroux un Kabē.

Charles Fourier.

Fouriera (1782—1837) dzīves gaita nav kā Saint-Simona bagāta piedzīvojumiem. Dzimis nelielā Francijas pilsētiņā — Bezansonā, kur viņa tēvs bija diezgan turīgs tirgotājs. Tēvam nómirstot, viņš pats paliek tirgotājs, lai gan prāts uz to nenesās. Revolūcijas laikā viņš zaudēja visu savu bagātību un pēc tam nodarbojās kā pārdevējs kādā tirdzniecības namā, kur dzīve ritēja vienmuļīgi. Viņš bija ārkārtīgi godīgs un taisns un ar sašutumu noskatījās tā laika tirdzniecības paņēmienos — pārliecīgā mantkārībā un krāpšanā. Visu laiku viņš domāja par to, kā šo ļaunumu novērst.

Fouriera mācība izteikta viņa daudzajos darbos, kas ļoti grūti lasāmi, jo sarakstīti ļoti nesistēmātiski un ģeniālas domas maisās ar savādu ārpātīgu fantāziju, kādēļ daži tūrēja viņu par ārpātīgu. Tā viņš fantāzē jaunajā sabiedriskā iekārtā jūras ūdeni pārvērst patīkamā dzērienā, līdzīgu limonādei, ziemēpolu apstādīt ar siltzemju augiem; pasaulē ieradišoties sevišķi dzīvnieki, kas stāšoties zirgu vietā un dažās stundās pārnesiņot cilvēkus no Parīzes Lionā; sevišķas valzīvis vilkšot kuģus pa jūru; visus milzīgos Francijas parādus varēšot samaksāt ar pus ienākumiem no olām, ko ražoņot jaunā saimnieciskā iekārtā.

Fouriera mācības pamatos ir ideja, ka cilvēkam ir tiesība baudīt laimi un sabiedriskai iekārtai jābūt tādai, lai nodrošinātu katram pēc iespējas vairāk laimes. Sūdzības par grūtu dzīvi un neapmierinātība, ko mēs redzam visapkārt, nav cilvēku raksturā, kā arī nav vainojama ārējā daba. Visi cēloņi šai ļaunai parādībai meklējami civilizācijā.

Lai cilvēks justos laimīgs, un ar dzīvi apmierināts, ir jāapmierina viņa miesas un arī gara prasības. Lai to sasniegtu cilvēkam jābūt bagātam, jo bagātība ir visu baudu avots, līdzeklis sasniegt augstākus dvēseles centienus un apmierināt cilvēka ilgas.

Nabadzība ir visu cilvēku fizisko moku cēlonis, jo rūpes par dienišķu maizi nokauj cilvēku morāliski un notrulina viņa garu. Nabadzība tā tad ir cilvēces vissmagākais lāsts. Kamēr cilvēki neuzvarēs nabadzību, tikmēr zemes virsū arī nebūs laimes un dzīves apmierinātības.

Bet mūsu dzīves tagadējā iekārta nepasargā cilvēci no nabadzības. Civilizācijai attīstoties, turpina pieaugt arī nabadzība un līdz ar to cilvēces neapmierinātība. Tāpēc arī pirmatnējais dabas cilvēks, kas nebija baudījis civilizāciju, jutās apmierinātāks un laimīgāks par tagadējā laikā cilvēku.

Tālāk Fouriers, pētot nabadzības cēloņus, pārliecinās, ka tie meklējami ne ārējā dabā, bet tagadējā neprātīgā sabiedriskā iekārtā. Tagadējais sabiedriskais ienākums ir ļoti zems un tā nepietiktu arī tad, ja to vienlīdzīgi sadalītu starp visiem iedzīvotājiem.

Uzrādot tagadējās iekārtas ēnas puses, Fouriers uzsver, ka tagadējā sabiedriskā iekārtā milzīgs cilvēku darba daudzums iet zudumā, jo civilizētā sabiedrība sastādas lielāko tiesu no neražojošiem locekļiem, piem. sievietēm, bērniem, mājkalpotājiem, karavīriem, ierēdņiem, nabagiem, zagļiem un t. t. Arī lielāko daļu tirgotāju Fouriers pieskaita neražojošai sabiedriskai šķīrai, jo sabiedrībai nav vajadzīgs tik daudz tirgotāju, kā to ir brīvas konkurences laikmetā.

Vēl viens ļaunums pēc Fouriera domām ir, ka tautas saimniecība pastāv no daudziem sīkiem uzņēmumiem. Tādēļ zūd visas tās priekšrocības, ko dod lieluzņēmumi ar darba dalīšanu un mašīnu pielietošanu. Bez tam sīksaimniecību darbs zaudē savu pievilcību un cilvēks strādā tikai bada spiests, kapēc viņš darbus izpilda ļoti slikti.

Bez tam viss saimnieciskais organisms ir nepilnīgs. Ražošanā nav nekāda plāna, jo katrs domā tikai par sevi, bet nerūpējas par citiem. Rezultātā nav nekādas interešu saskaņas, bet asa savstarpēja apkarošanās un jēdzīvošanās uz cita rēķina. Krīzes laikmetā nespējīgie sacensties izput un tas novērojams, kā tirdzniecībā tā arī rūpniecībā. Neklājas labāki arī strādniekiem, kas pārdzīvo neciešamas mokas, sevišķi krīzes laikmetos.

No visa tā var pārliecināties, ka tagadējā sabiedriskā iekārta neatbilst vispārējām interesēm, jo nespēj visiem nodrošināt laimi un labklājību. Lai visiem labi klātos, pasaulē ir pietiekoši dažādu bagātību. Netrūkst ne zemes, ne kapitāla, ne darba spēka.

Tāpat cilvēces ricībā ir plaši attīstīta zinātne un māksla. Netrūkst arī spēcīgu darba roku, ko papildina mašīnas. Vajaga tikai ražošanu pareizi noorganizēt, visu iepriekš izpētīt un apsvērt. Tas ir cilvēces likteņa nopietnākais jautājums. No šī jautājuma pareizas atrisināšanas atkarājas cilvēces bojā iešana vai glābiņš.

Fouriers arī liek priekšā visos sīkumos izstrādātu jaunu sabiedrisku iekārtu, kuņai jāstājas tagadējās vietā.

Sabiedriskā iekārtā, kādu projektē Fouriers, pilsoņi sadalāmi, grupās un sērijās, kas sastāda saimnieciskas vienības — falangas. Ēku, kurā novieto falangu, sauc par falanstēru. Pēdējā var uzņemt ap 1800 personu. Katrā grupā un sērijā brīvprātīgi apvienotiem pilsoņiem ir vienādas domas, vienādas tieksmes un vienāda interese par kaut kādu saimniecisku nozari, piem. lopkopību, putnkopību, dārzniecību un t. t. Ir arī atļauts pāriet no vienas grupas otrā, lai tādā veidā padarītu darbu patīkamāku un ražīgāku. Falansters ārēji līdzināsies lielai priekšzīmīgi iekārtotai viesnīcai, ar ēdamistabām, dejas zālēm, lasāmistabām, koncertzālēm, viesistabām un visām citām ērtībām. Viss tas pamatīgi aprēķināts un pārbaudīts. Katrs pēc vēlēšanās var ieņemt kaut kuņu telpu var likt padot ēdienu savā istabā, ja nevēlas ēst kopējā ēdamzālē. Nav iespējams apstāties un aprakstīt visos sīkumos falanstēra jaukumus, kas tā sajūsmināja Fourieru.

Falansteros kā redzams pastāv komūnisms patērēšanā. Tas ir nepieciešami noteiktais dzīves veids, kam Fouriers piešķir lielu nozīmi, un cer atrast atrisinājumu visiem sociāliem jautājumiem. Tādā kārtā viņš cer izveidot labvēlīgu apkārtni, kuņā ļaudis vētu brīvi attīstīties.

No oikonomiskā viedokļa dzīve falansteros dod visvairāk ērtību pie vismazākiem izdevumiem. Nepatīkamo ģimenes saimniecību vietā Fouriers ieteic milzu kolektīvas ēdienu fabrikas ar visām modernām ērtībām un prasībām.

Dzīvi falansteros zem viena jumta Fouriers ieteic arī no sociālā viedokļa. Visdažādāko šķiru un ieskatu ļaudis bieži satiksies, viens otram iepatiksies un viņu starpā nodibināsies vislabākās attiecības, saskaņa un rāsies savstarpēja simpatija. Tādēļ dzīve vispār paliks interesantāka un patīkamāka, nekā tagadējā sadzīves iekārtā, kur ļaužu starpā valda nenovēlība, skaudība un savstarpēja nicināšana.

Te jāatceras divi apstākļi no Fouriera dzīves gaitas. Pirmkārt viņš bija tirgotājs un ar tirgotāja mērogu aprēķināja visus

ceramos ietaupījumus, dzīvojot falansteros. Otrkārt Fourieri bija vecpuišs, kas izbūvējis pelēko vienmuļīgo gaļlaicīgo vecpuiša dzīvi. Tāpēc viņš tā jūsmo par nākošo jauko iekārtu, par harmonisko organizāciju, kurā darbus pavadīs mūzika, [dziedāšana un skaistas procesijas, kas nekad neapniks. Nekad un nevienam nebūs jāgaļlaikojas.

Falangu sociālā uzbūve, cik no visa var spriest, ir līdzīga mūsdienu kooperatīviem. Falangā par saimnieku skaitīsies zināma asociācija un tanī piedalīsies tikai tās biedri. Tomēr falanga būs plašāks kooperatīvs nekā tagadējās patērētāju biedrības, kas kopā gan iepērk mantas, bet tās kopīgi nepatērē. Falangas ir drīzāk ražošanas kooperatīvi, apvienoti ar kooperatīvu restoranu, kur tanī pašā laikā ražo un patērē. Kā ražošanas kooperatīvam arī falangai piešķirti 400 hektāri lauksaimniecībai derīgas zemes ar visām saimniecības un rūpniecības ēkām, kas piemērotas falangas dalībnieku vajadzīgo mantu ražošanai. Katra falanga tā tad ir patstāvīga saimnieciska vienība, kas pati ražo un patērē savus ražojumus. Tikai izņēmuma gadījumos tās savstarpēji ar citām falangām apmaina savus ražojumus. Ļoti skaisti un pievilcīgi Fouriera fantāzija ir iztēlojusi tālāku iekārtu un visu dzīvi falangā.

Fourieri tomēr nebija komūnists un cilvēku vienlīdzības piekritējs. Viņa falansters nodrošināja dalībniekiem tikai uztura minimumu. Viņš atzīst nevienlīdzību, lai būtu iespējama sacensība.

Jaunās iekārtas realizēšanai Fourieri centās visiem iespējamajiem līdzekļiem pievilkt kapitālistus kā akcionārus. No tīras peļņas viņš apsolīja $\frac{4}{12}$ kapitālam, $\frac{5}{12}$ darbam un $\frac{3}{12}$ talantam, t. i. uzņēmuma vadībai. Viena un tā pati persona var saņemt arī visa veida ienākumus, ja tas viņai pienākas. Pirmās sociālās pils celšanas vajadzībām viņš lūdza bagātus ļaudis dot viņam vienu miljonu franku, kādēļ izsūtīja daudzas vēstules. Ilgus gadus noteiktā stundā viņš atradās mājā un gaidīja šo labdari, bet nesagaidīja.

Lai gan Fourieram pašam neizdevās realizēt savas idejas, tomēr mēģinājumi ir taisīti, lai arī varbūt ne tādā veidā, kā to projektēja Fourieri. Par nožēlošanu dzīves īstenība ir nežēlīga un visas gaisa pīlis paliek neuzceltas. Tās ir tikai saskatāmas ņemot palīgā autora fantāziju.

Tomēr furjērismam kā sociālai kustībai bija zināms iespaids p. s. 30. gados. Šīs kustības priekšgalā pēc Fouriera nāves nostājās viņa skolnieks Konsiderants, kas pārstrādāja viņa darbus,

izmetot visu mistērisko murgojumu un citas savādības. Francijas 1848. gada revolūcijā furjērisms bija visiespaidīgākā sociālistiskā strāva, kas prasīja tiesību uz darbu un darba organizāciju, ko uzņēmās izpildīt revolūcijas nodibinātā pagaidu valdība. Lai dotu bezdarbniekiem darbu, pagaidu valdība arī patiesi noorganizēja „nacionālās darbnīcas“ un citus sabiedriskus darbus. Tomēr nopietna šinīs darbnīcās nekā nevarēja izvest un īstenībā Parīzes proletāriāts ar šo organizāciju palīdzību saņēma nelielus pabalstus no valsts, ar ko arī viss izbeidzās.

Bez tam Fouriera ideju iespaidota ir arī enerģiska kustība, kuņas mērķis bija pašiem strādniekiem nodibināt dažāda veida ražošanas asociācijas, kas ražotu preces pašu strādnieku vajadzībām un arī pārdošanai. Šāda veida asociācijas Francijas strādnieki 1848. gadā arī nodibināja vairāk kā simtu. Tās tomēr visas sabruka. Ja vēl kāda kaut kā pastāvēja, tad tā pārveidojās uz kapitālistisku uzņēmumu pamatiem ar to starpību, ka viena tiesa dalībnieku ņem līdzdalību arī personīgi darbos. Pēc visiem šiem 1848. gada neizdevīgiem mēģinājumiem furjērisms ir pārdzīvojis savus zieda laikus un noiet no skatuves.

Ja ar Fouriers nerasniedza sprastos mērķus un neredzēja ne Francijā, nedz citās zemēs falansteru iekārtu, tad tomēr viņa mācība nepalika bez iespaيدا. Šis savāda cilvēks vairākus desmit gadus sajūsmināja ļaudis par labāku cilvēces nākotni un modināja viņos cēlas jūtas un jaukas cerības. Tāpat Fouriers jo plaši popularizēja visās cilvēka dzīves nozarēs ražošanas un pārtēšanas asociācijas un kooperatīvus.

Roberts Ovens.

Kā sociālists Ovens ir ļoti populāra persona. Viņš bija lielrūpnieks un neskatoties uz to arī sociālists. Viņš gan nebija revolūcionārs, kas sludina strādniekiem kapitālu ekspropriāciju, bet propagandēja tiem pašu spēkiem krāt kapitālus. Sociālu jautājumu viņš cerēja atrisināt asociācijās, bet tās nebija dzīves spējīgas. Asociācijas tomēr nebija viņa vienīgais līdzeklis. Viņš ierosināja arī dažādus citus jaunievedumus ar praktisku raksturu. Jāmin viņa propagandētās iestādes: strādnieku dzīvokļi ar dārziņiem, strādnieku koptgaldi, fabriku veikāli, krājkases un t. t. Ļoti interesanta un pamācoša ir šī lielā dzīves reformatora dzīves gaita un dar-

bība, kas pamatojās uz viņa lielo cilvēku mīlestību un vēlēšanos pārvērst „šo trako māju prātīgā pasaulē“, kā viņš pats izteicās.

Roberts Ovens (1771—1858) bija mazuļa amatnieka dēls. Skolā viņš čakli mācījās un 8 gadus vecs jau palīdzēja savam skolotājam mācīt citus bērnus. Ar 10 gadiem viņš iestājās par mācekli tirdzniecības uzņēmumā, un no šī laika pats iegūst sev dzīvei nepieciešamos līdzekļus. Sasniedzis 18 gadus, viņš kādā šaurā Mančestras ieliņā ierīko mazu modernu vērptuvi ar tikko izgudrotām mašīnām. Lai gan šis uzņēmums darbojās sekmīgi, tomēr viņš to pārdod un uzņemas pārvaldnieka pienākumus kādā lielā kokvilnas vērptuvē. Drīz viņš nopērk sabiedrībā ar citiem New-Lanarkā-Šotlandē lielu vērptuvi un ir tās neaprobežots pārvaldnieks un rīkotājs. Te arī sākās viņa reformatoriskā darbība, kuļu varēja tiešām apbrīnot.

New-Lanarka bija tanī laikā miestniņš ar apmēram 2500 iedzīvotājiem. Tie dzīvoja ļoti trūcīgi un bija lielāko tiesu dzīves paāibeņi — dažādi noziedznieki, klaidoņi un t. t., kas ļoti grūti padēvās darba disciplīnai. Ovena stāvoklis pasliktinājās vēl ar to, ka New-Lanarkas iedzīvotāji, kas bija šotlandieši, skatījās uz angļiem ar zināmu neuzticību. Lanarkas iedzīvotāju labvēlību Ovens sāka iemantot ar savu sirsnību. Sevišķi cieniību Ovens ieguva kādā krīzes laikā, kad fabrika 4 mēnešus nestrādāja, un neskatoties uz to, viņš visiem saviem strādniekiem izmaksāja par visu laiku pilnu algu. Tālāk viņš saīsināja savā fabrikā darba laiku, paaugstināja darba algu, ierīkoja dažādas audzināšanas un kultūras iestādes, cēla ērtus dzīvokļus, ierīkoja fabrikas veikalus, kas par lētu cenu apgādāja strādniekiem labus uztura līdzekļus, ierīkoja pensijas kasi vecumdienām, savstarpējās palīdzības kases, ārsta palīdzību un t. t. Tādā kārtā New-Lanarka palika slavena ar savu priekšzīmīgi nostādītu fabriku, tās labierīcībām un disciplinētiem strādniekiem, kas atšķīrās no citiem ar savu labklājību, izglītību un plašo garīgo attīstību. Ovena darbi un viņa praktiskie panākumi kļuva drīz zināmi plašām aprindām. Tūkstošiem ļaužu kā svētceļotāji devās uz New-Lanarku apmeklēt šo sociālā miera un laimes oazi, jo tauis laikos strādnieku stāvoklis bija sevišķi grūts. New-Lanarku apmeklēja gan ministri, sūtņi un prinči, kā arī valdošās personas interesējās par Ovena sasniegumiem un turpmākiem nodomiem. Ovens pats cerēja, ka drīz pienāks laiks, kad visās valstīs ražošana pārkārtosies pēc Ovena projektiem. Te vēl jāpiebilst, ka no veikalnieciskā viedokļa fa-

brika necieta zaudējumus, bet tās kapitāls ar katru gadu stipri pieauga.

Visu šo savu pirmo darbības posmu Ovens vēl nenodarbojās ar literārisku darbību. Viņa darbības pamatos nebija nekādu teoriju, bet tās izcēlās no praktiskās dzīves piedzīvojumiem. Viņa pirmais literāriskais darbs iznāca tikai 1812. gadā. Visos savos darbos Ovens vadās no idejas, ka sociālo jautājumu atrisināšanai ir jārada labvēlīga sociāla apkārtne. Cilvēks pēc savas dabas nav ne labs, nedz ļauns, bet viņš kļūst tāds, kādu viņu izveido sociālā apkārtne. Ja cilvēks ir pašlaik ļauns, tad tas ir tāpēc, ka tagadējā oikonomiskā un sabiedriskā iekārta ir neciešama. Vajaga pārorganizēt tagadējo sociālo iekārtu, un līdz ar to mainīsies cilvēku raksturs. Lai gan iedzimtību Ovens nenoliedz, tomēr tai nepiešķir noteicošo nozīmi. Viņš ir pārliecināts, ka visas labas īpašības var cilvēkā ieaudzināt. Tālāk viņš izteicas, ka radot labvēlīgus apstākļus, katrs cilvēks var ražot vairāk, nekā viņš ir spējīgs patērēt. Kultūra ir devusi līdzekļus, ar kuru palīdzību ir iespējams dot iedzīvotājiem vislielāko laimi un labklājību, nebaidoties no iedzīvotāju pieauguma. Pareizi izveidojot kopdarbību ir iespējams radīt dzīvi, kurā nav vietas nabadzībai un netikumiem, un katrs baudīs pilnīgāku laimi un labklājību nekā tagadējā iekārtā. Pie tam, pārkārtot dzīvi uz jauniem pamatiem ir iespējams tā, lai cilvēkiem nerastos ne mazākās neērtības no izdarītām pārmaiņām.

Līdz ar Ovena rakstu iznākšanu sākās arī viņa nenogurstošā aģitācija par labu savām idejām. Viņš izdod apbrīnojamu daudzumu aģitācijas rakstu, raksta laikrakstos, sarīko sapulces, kuņās runā ar sevišķu sajūsmu un ved disputus ar saviem pretniekiem, organizē biedrības savu ideju izplatīšanai un izvešanai dzīvē. Bet līdz ar to valdošās sabiedrības attiecības paliek pret viņu vēsākas. Sabiedrība vairs neredz viņa aģitācijā praktiska cilvēka vārdus, bet tura viņu par bezprātīgu sapņotāju, kas ir kaitīgs un draudošs sabiedriskai iekārtai. Viņa populāritāte noriet, un daudz viņa agrāko draugu no viņa novēršas un paliek par nesamierināmiem ienaidniekiem.

Tas tomēr Ovenu neskumdina. Viņš atrod jaunus draugus angļu strādniekos, kas sajūsmināti no Ovena ieskatiem. Tie paliek par Ovena piekritējiem un raugas uz viņu kā uz Mesiju, kas viņus atbrīvošot no kapitālisma ļaunumiem. Strādniekiem Ovens nesludināja šķiru naidu un arī nemudināja viņus streikot. Viņš stāvēdams strādnieku priekšgalā, redzēja savu uzdevumu ne cīnī-

ties ar uzņēmējiem, bet savstarpēji izpalīdzēties un iekrāt līdzekļus kooperatīvu organizāciju nodibināšanai.

Ap 1820. gadu Ovens atkal ķeras pie jauna sociāla eksperimenta. Viņš organizē pirmo šūniņu nākošai sociālai iekārtai, nodibinot komūnistisku apvienību. To viņš nerīko Eiropā, kur ļaudis esot pārāk samaitāti, bet brauc uz Ameriku. Tur viņš nopērk no kādas sektes 10.000 hektārus zemes un nodibina komūnistisku apvienību, nosaucot to par New-Harmoniju. Pats par sevi saprotams, ka šāda apvienība nav dzīves spējīga, un tā sabrūk ar milzu zaudējumiem.

Ovēns tomēr nepagurst. Viņam rodas atkal jaunas idejas, un viņš nodibina jaunu pasākumu — darba biržu, uz kuŗu liek lielas cerības. Katrs biržas klients var nodot savu precī pārdošanai. Sevišķi speciālisti noteic, cik darba patērēts šīs mantas ražošanā, un tās īpašniekam izdod sevišķu kvīti, [kuŗā atzīmētas darba stundas. Ar šo biržu Ovens cerēja pilnīgi pārkārtot preču apgrozību, novērst krīzes, atbrīvojot ražotājus no naudas kapitāla iespaيدا un nodrošināt katram strādniekam sava darba augļus.

Darba birža atkal cieta neveiksmi. Tā pastāvēja tikai 2 gadus un pārtrauca savu darbību tāpat ar lieliem zaudējumiem.

Neskatoties uz daudzām Ovena neveiksmēm, viņa kaisītā sēkla ne visa ir kritusi uz akmeņiem, bet daļa arī auglīgā zemē. Ovena ideju ierosināta ir attīstījusies kooperatīvā kustība, kuŗas šūplis ir bijis mazā Ročdeles pilsētiņā Anglijā. Ovens pats tomēr neatzīst kooperatīvus tagadējā veidā par gala mērķi, bet tikai kā pirmo soli pretim lielākiem plašākiem uzdevumiem.

Louis Blancs.

Ļoti ievērojams savā laikā bija Louis Blancs (Luis Blans) (1811—1882). Viņš arī pieskaitāms sociālistiem asociacionistiem, kas sabiedrības labklājību cerēja uzlabot ar asociāciju palīdzību. Viņa ievērojamākais darbs ir „Darba organizācija“. Šinī darbā nav izteiktas oriģinēlas idejas, bet to cienīja skaistās valodas un viegli saprotamu izteikto domu dēļ. Tāpēc to atzina kā labāko darbu franču sociālisma literātūrā, un tas iznāca vairākos izdevumos.

Fouriera falansteri un Ovena komūnistiskā New-Harmony ir patstāvīgas sabiedrības šūniņas, kas ved patstāvīgu dzīvi bez citu palīdzības. Louis Blancs liek priekšā nodibināt „sabiedriskas

darbnīcas", kas ir strādnieku ražošanas sabiedrības. Tās neaptver visas saimnieciskās dzīves nozares, bet viņās piedalās tikai vienas ražošanas nozares strādnieki un ražo viena veida preces, kas nodomātas maiņai. Blancs tā tad projektē strādnieku ražošanas kooperatīvus, turpretim Ovens un Fouriers vienā reizē ražošanas un arī patērēšanas kooperatīvus.

Lai savus nodomus izvestu dzīvē, Blancs prasa nodibināt sabiedriskas darbnīcas ar valsts pabalstu. Šīm darbnīcām jāstāv zem valsts kontroles. Vienu daļu iegūtās peļņas izdala strādniekiem proporcionāli darba laikam, otru daļu piešķir invalidu fondam un bezdarbnieku pabalstiem, trešo daļu valsts aizdevuma dzēšanai un ceturto daļu jaundibināto darbnīcu pabalstīšanai.

Lai paceltu darba ražīgumu, Blancs cer modināt strādniekos darba apziņu. Augsts darba ražīgums, kāds būs sabiedriskās darbnīcās, izspiedīs konkurences ceļā privātuzņēmumus, vispirms rūpniecībā un pēc tam arī zemkopībā. Tā tad valstij, kas pabalstīs sabiedriskās darbnīcas, nevajadzēs izspiest kapitālismu ar atsavināšanu.

Uzstādītā projekta vienkāršība un noteiktība vērsa uz sevi vispārēju uzmanību. Projekta realizēšanai bija vajadzīgs tikai valsts aizņēmums, ko strādnieki nodrošina ar savu godīgumu un apziņas jūtām. Strādnieki saņem vienādu atalgojumu. Pagaidām gan šādu principu nevar izvest, jo tagadējā paaudze ir baudījusi nepareizu un pretsociālistisku izglītību. Tas būs iespējams varbūt gan nākotnē, kad jauni audzināšanas paņēmieni mainīs idejas un tikumus.

Sabiedriskās darbnīcas tā tad būs pirmās šūniņas, no kurām attīstīsies nākotnes jaunā sabiedrība. Jaunā iekārtā katrs strādnieks būs ieinteresēts visu ražot ātrāki un labāki, un katra interesēs būs ne personīgs, bet vispārējs labums. Lai izmantotu sabiedrisko darbnīcu priekšrocības, kapitālisti un strādnieki paši centīsies iznīcināt privātuzņēmumus. Ar laiku visas sabiedriskās darbnīcas apvienosies vienā apvienībā. Tad tās visas būs sargrupētas vienā centrālā organizācijā, un katra atsevišķa darbnīca būs kā nodaļa. Jaunās iekārtas galīgai izbūvei vajadzēs solidarizēties visām saimnieciskām nozarēm, kas savstarpējas konkurences vietā krīzes gadījumā viena otrai izpalīdzēs. Pēdējās varbūt izdosies pilnīgi novērst.

Louis Blancs ir pirmais sociālists, kas savu reformu izvešanai prasa valsts pabalstu. Ovens un Fouriers savu komūnistisko

koloniju un falansteru vajadzībām tādus neprasīja, bet apmierinājās ar privātiem līdzekļiem. Ar Louis Blancu tā tad sākas jauns ideju posms — valsts sociālisms, kam XIX. gadu simteņa pēdējā ceturksnī piekrit liela nozīme un to daudzkārt pielieto dzīvē.

Tā kā projektējamās sabiedriskās darbnīcās galvenā interese piekrit strādniecībai, tad pēc Blanca domām jācenšas ievest stipru centralizētu strādnieku valdību, kas būtu spējīga izvest sociālas reformas. Louis Blancs tāpēc jāuzskata par sociāldemokratijas ideju radītāju.

Valsts sociālisti.

Deviņpadsmitā gadu simteņa sākumā visi publicisti uzstājās pret valsti, prasdami saimniecisku brīvību un personīgu iniciatīvu. Bet dzīve rit neatkarīgi no teorijām, un šis pats gadu simtenis beidzās ar nemitošām prasībām par valsts iejaukšanos saimnieciskā un sabiedriskā dzīvē. Daži oikonomisti šādās uzskatu un politikas pārgrozībās redz jaunu mācību, ko Vācijā sauc par „valsts sociālismu“, bet Francijā par „intervencionismu“ (mācība par valsts iejaukšanos). Šī jaunā sociālistiskā strāva pamato savas idejas uz noteiktu taisnības ideālu un uz sevišķiem uzskatiem par valsti un sabiedrības nozīmi. Šīs strāvas pirmie paudēji bija divi sociālisma skolas piekritēji: Rodbertus-Jagetcova un Lassalles, kas, atbalstoties uz tagadējo valsti, centās atrast it kā kompromisu starp tagadējo un nākotnes valsti.

Valsts sociālisma ideja tomēr nav jauna un tā vairākkārt bija dzirdama visā XIX. g. s. Jāatceras tikai kaut tikko minētais Louis Blancs, kas prasīja valsts iejaukšanos ne tikai lai izlabotu tagadējās sociālās netaisnības, bet arī lai sagatavotu tagadējo sabiedrību nākotnes iekārtai, un lai šīs pārgrozības tādā ceļā norisinātos bez sarežģījumiem. Tāpēc Louis Blancs jāuzskata kā pirmais valsts sociālisma iniciators, bet Rodbertus un Lassalles kā šīs mācības tieši paudēji, sevišķi Vācijā, kur valsts sociālisms stipri uzplaukst, it īpaši dzelzs kanclera Bismarka laikā. Bismarks bija tiešos vai netiešos sakaros ar šiem diviem valsts sociālisma idejas nesējiem un no tiem guva dažus ierosinājumus savai valsts politikai. Rodbertus jāuzskata kā ļoti nopietns teorētiķis, bet Lassalles kā veikls aģitators, kas stipri iespaidoja Vācijas strādnieku kustību.

Rodbertus- Jagetcovs.

Rodbertus-Jagetcovs neaģitēja par sociālismu un arī neņēma dalību strādnieku kustībā. Rodbertus bija zinātnieks un viņa sociālistiskā sistēma ir izteikta viņa darbos — „Sociālās vēstules Kirchneram“ un „Sociālā jautājuma apgaismošanai.“

Šinīs darbos Rodbertus uzstādīja darba algas, vērtības un dažu citu teoriju pamatus. Bez tam viņš uzstājās arī kā sociāls reformators, pieslienoties valsts sociālismam. Lai gan Rodbertus piederēja prūšu konservatīvai muižniecībai, tomēr viņš neaizstāvēja savas šķiras intereses. Savas muižas lauku klusumā viņš nodarbojās vairāk ar zinātņi, bet mazāk ar politiku. Viņa ideāls ir mierīga un pakāpeniska sociālās dzīves attīstība, kuŗas veicināšanai ir nepieciešami atcelt sociālo nevienlīdzību.

Savas zinātniskās atziņas Rodbertus pamato uz darba vērtības teoriju. Viņa pamatdoma iziet no atziņas, ka visas saimnieciskās mantas ir darba rezultāts. Tāpēc tikai tās ir saimnieciskas mantas, kā ražošanai ir patērēts darbs, kaut arī visniecīgākais. Visas citas mantas ir dabas balvas un saimnieciskā dzīvē nekrīt svarā. Saražotās sabiedrībā mantas ir tautas ienākums, no kā viena tiesa jānodala ražošanā izlietotā apgrozības kapitāla atvietošanai. Atlikumu sadala tās sabiedriskās šķiras, kam pieder trīs ražošanas faktori — darbs, kapitāls un zeme. Darba alga, kapitāla peļņa un zemes rente ir sociāli fakti un jēdzieni, kas pastāv tikai tāpēc, ka attiecīgas personas ir apvienotas vienā sabiedrībā, ko prasa darba dalīšanas nepieciešamība. Rodbertus atzīst šos ienākuma veidus, bet uzstāda jautājumu: kā var cilvēks, kas nepiedalās ražošanā, gūt ienākumu? Te ir redzams, ka viņš uzstāda jautājumu par zemes rentes un uzņēmēja peļņas izcelšanos. Atbildot uz šo jautājumu, Rodbertus aizrāda, ka strādnieks saņem darba algas veidā mazāk nekā viņš ir patiesībā ražojis, jo viņa ražojuma sadalīšanā piedalās kapitālists — uzņēmējs un zemes īpašnieks. Pēdējais savu prasību pamato uz zemes īpašuma tiesībām. Tā tad zemes un kapitāla īpašnieku ienākumi ir citu darba augļi.

Tālāk Rodbertus uzstāda likumu par darba algas samēra samazināšanos, salīdzinot ar citiem ienākuma veidiem. Attīstoties ražošanas teknikai, un pieaugot darba ražīgumam, pieaug

arī tautas ienākums. Šo tautas ienākuma pieaugumu sadala savā starpā kapitālists un zemes īpašnieks. Pēdējo ienākumi palielinās, kamēr strādnieka daļa paliek agrākā lielumā. Tāpēc viņš nesāņem sava darba pilnu vērtību. Strādnieka daļai attiecīgi samazinoties tautas ienākumu sadalot, samazinās arī strādnieku pirkšanas spējas un līdz ar to viņa patēriņš, jo strādnieks nav spējīgs pirkt pats savus ražojumus. Tā liels daudzums ražojumu neatrod noņēmējus, izceļas krīzes, un līdz ar to pieaug plašu masu nabadzība. Rodbertus tā tad krīzes cēloņus atrod ne pārprodukcijā, bet gan nepietiekošā patērēšanā. Apšaubāms un nepierādīts ir Rodbertusa apgalvojums, ka strādnieku daļa tautas ienākuma sadalīšanā pamazinās, jo lielāko tiesu tā arī palielinās, lai gan varbūt ne tādā mērā, kā pieaug rūpniecības ražīgums.

Lai sociālo dzīvi ievirzītu pareizās sliedēs, Rodbertus atzīst, ka tagadējās privātīpašuma iekārtas vietā jāstājas tādai, kurā būtu zemes un kapitāla kopīpašums. Viņš domā, ka vēlākā nākotnē, varbūt pēc 500 gadiem, pienāks laiks arī komūnistiskai iekārtai. Pagaidām pāreja no tagadējās uz sociālistisko iekārtu jānokārto kompromisa ceļā. Tāpēc pagaidām būtu jāapmierinās ar šādu iekārtu: brīvai konkurencei vairs nebūtu jānoteic preču cena un darba alga, bet to uzņemtos valsts, izstrādājot jo plašu cenu sistēmu. Cena vairs nebūtu noteicama kā tagad skanošā, bet darba naudā. Katrā rūpniecībā nozarē jānoteic normāla darba diena un normāls darba daudzums, kas jāstrādā šādā normālā darba dienā. Pamatojoties uz šīm normālām darba stundām vai dienām, jānoteic arī preču cena vai pakalpojumu atalgojums. Preču cenu aprēķinot, vērā ņemams ne tikai patērētā darba daudzums, bet arī darba rīku vērtība un to nolietošānās katrā ražošanas procesā. Tā kā darba ražīgums var mainīties, tad vienāds darba daudzums dažādos laikos var ražot vairāk vai mazāk mantu. Tādēļ valstij noteiktos laikos jāpārļabo cenu liste.

Dažādu darījumu izvešanai nepieciešamas naudas zīmes. Pēdējo emisija pieder valstij, kas ar šo naudu kreditē arī darba devējus. Ar šo naudu katrs var pirkt preces, kas nodotas pārdošanai sevišķos valsts veikalos. Tādā veidā Rodbertus cer strādniekiem nodrošināt $\frac{3}{4}$ tautas ienākuma, kas būtu ievērojams strādnieku stāvokļa uzlabojums. Tagadējais strādnieka ienākums, pieaugot pat darba ražīgumam, nav augstāks par nepieciešamo uztura līdzekļu maksu.

Ferdinands Lasals.

Otrs ievērojams valsts sociālists ir Lasals (Lassalle 1833—1864). Viņš bija tuvā sadarbībā ar Rodbertusu un Marksu. Lasals nav tautsaimniecībā ienesis jaunas idejas, bet savos uzskatos ir Marksa, Engelsa, Rodbertusa, kā arī franču sociālistu iespaidots. Tāpēc arī Lasals mazāk ievērojams kā rakstnieks, bet vairāk kā runātājs — aģitators. Ar savām spīdošām runas dāvanām, ar savas personas īpatnību, viņš iekaroja vispārēju piekrišanu un atzinību.

Savus sociālos ideālus Lasals grib sasniegt reformu ceļā. Tāpēc viņa galvenā politiskā prasība ir vispārējās vēlēšanas tiesības. Ar to strādnieki iekļūs likumdošanas iestādē un iespaidos valsts varu par labu saviem ideāliem.

Otra Lasala prasība ir oikonomiskas dabas — strādnieku asociāciju nodibināšana ar valsts līdzekļiem. Šo ideju Lasals ir patapinājis no Louis Blana. Šādas asociācijas tanī laikā Vācijā nebija vairs nekas jauns, jo tās diezgan sekmīgi propagandēja Šulce-Deličs (Schultze-Delitzsch). Pēdējais neatzina valsts palīdzību to nodibināšanā, kādēļ Lasals bija viņa pretnieks. Savām ražošanas asociācijām Lasals prasīja no valsts 100 miljonu dalderu. Šo summu Lasals nedabūja, bet Prūsijas karālis izsniedza tam no saviem līdzekļiem pabalstu vienas audēju asociācijas nodibināšanai, bet tā pārtrauca savu darbību, nedevusi gaidītos rezultātus. Lasals domā, ka šādām asociācijām jābūt tiltam uz nākošo sociālistisko valsti, kas nodibināsies varbūt pēc 100 vai 200 gadiem.

Lasals vēl ievērojams ar Rikardo minimālās darba algas likuma formulēšanu, nosaucot to par „darba algas dzelzs likumu“.

Ja arī modernais sociālisms — marksisms neatzīst Lasala idejas, tad tomēr sociālisma vēsturē Lasalam piešķirama liela nozīme. Viņš nodibināja Vācijā strādnieku kustību, kas izpaudās „Vispārējā vācu strādnieku apvienībā“. Arī ar savu enerģisko aģitāciju viņš modināja visās iedzīvotāju šķirās interesi par sociāliem jautājumiem. Lai gan viņa mācības nesniedza nekā oriģinela, tad tomēr viņš populārizēja citu oikonomistu mācības. Kritizējot liberālās skolas, viņš iespaidoja sabiedrības domas par labu valsts sociālismam.

Prudons.

Prudons (Pierre Joseph Proudhon 1809—1865) kļuva ātri pazīstams ar savu darbu: „Kas ir īpašums“, kas iznāca 1840. gadā. Jau pirmā lapas pusē viņš atbild uz šo jautājumu ar vispār pazīstamo izteicienu: „īpašums ir zagta manta“. Tomēr, izlasījuši šo grāmatu, redzam, ka Prudons nebija galējs revolūcionārs, kas prasa bagāto šķiru mantu izlaupišanu, kā varētu spriest no šī virsraksta. Viņam pārmeta gan pretēju — pielāgošanos valdībai, kādēļ viņu dēvēja par sīkpilsonisko sociālistu. Savos darbos Prudons pat neuzstājās pret īpašuma tiesībām kā tādām, bet nosoda ienākumus bez darba, piem. intereses, zemes renti, diskontu, monopōlijas, prēmijas un t. t. Zādzību Prudons saskata tanī apstākļi, ka vērtības ražo tikai darbs, jo bez darba zeme un kapitāls ir neražīgi. Tādēļ Prudons atzīst, ka kapitāla un zemes īpašnieki saņem kaut ko par neko.

Tomēr rodas jautājums, kā var laupīšana notikt, un kāpēc strādnieki to nejevēro un neprotēstē. Šo parādību Prudons izskaidro ar to, ka strādnieks, izrēķinoties ar uzņēmēju, pielaižot vienmēr kļūdu sev par sliktu. Uzņēmējs izmaksā strādniekiem viņa individuālo darba vērtību, bet pats saņem kolektīvā darba vērtību. Pēdējā ir augstāka par visu individuālo darba vērtību kopsummu. Strādniekiem nav samaksāts par visu milzīgo darbu, ko ir devusi darba savienošana un ar to radusies harmonija. Šīs patiesības pierādīšanai Prudons pieved piemēru, ka 200 cilvēki vienā reizē darbojoties ir spējīgi pacelt obelisku, kamēr viens cilvēks darbojoties 200 dienās nebūs spējīgs to darīt. Uzņēmējam darba algas izdevumi abos gadījumos ir vienādi.

Nostājoties pret privātipašumu, Prudons ne mazāk asi uzstājas pret sociālismu, ko liecina viņa izteicieni: „Saint-simonisti staigā kā masku ballē“, „Furjē sistēma ir vislielākā mūsu laiku mistifikācija“. Komūnistiem viņš uzsauc: „Prom komūnisti! Jūsu klātbūtne rada nepatīkamu smaku, kas man ir riebīga“. Citā vietā viņš izteicas: „sociālisms nav nekas, nav arī nekas bijis un arī nekas nebūs“. Šie izteicieni acīm redzot norāda, ka Prudons negrib, lai viņu turētu par sociālistu vai komūnistu.

Grūti izprast domu, ko Prudons patiesībā aizstāv, un kas būtu jādara, lai cilvēks nevarētu cilvēku izmantot, un lai arī nebūtu komūnisma ļaunuma? Viņa fantāzijā tomēr bija zināma ūtopija. Viņš vēlējās izvest pamatīgu īpašuma tiesību reformu,

paturot personīgas īpašuma tiesības. Viņa idejas dažādos laikos bija dažādas. Visu mūžu Prudons centās atrast tādu iekārtu, kas nodrošinātu tāpat atsevišķas personas kā arī visas sabiedrības labklājību. Brīvība un vienlīdzība bija Prudona domu pamats, no kā viņš nevēlējās atteikties. Vienlīdzības labā viņš noliedz privātipašumu tagadējā veidā. Brīvības labā viņš noliedz sociālismu. Vajadzēja tā tad atrast tādu iekārtu, kurā brīvība un vienlīdzība būtu vienādi nodrošināta.

Bet ar ko apmainīt tagadējo iekārtu, kas pamatojas uz privātipašumu un ir visu netaisnību cēlonis? Sabiedrības doma bija aizņemta ar visdažādākām sociālistiskām sistēmām — utopijām un katra solīja savus labumus. Prudons ar tām visām bija iepazinis, tās pārbaudījis un atzinis, ka tās ir maldīgas, un nav atrodama izeja. Viņu tomēr nodarbina doma, kā novērst privātipašuma iekārtas ēnas puses, neuzpurējoties tanī pašā laikā „sociālisma neizārstējamām muļķībām“. Viņam ļoti patika dēmokrātiskā Šveice ar savām sīksaimniecībām. Sava mūža vakarā viņš cildināja Krievijas zemes iekārtu. Tur zeme pieder visiem kopā, bet lietošanas tiesības katram iedzīvotājam atsevišķi.

Izteicoties par savas nākošās sabiedrības iekārtas pamatiem, Prudons atrod valdību par nevajadzīgu un iestājas par valsts varas decentralizāciju. Politiskās varas vietā viņš liek saimniecisku varu un likuma vietā līgumus. Iedzīvotāji jādala ne pēc kārtām, bet pēc nodarbošanās. Visās dzīves nozaru pamatos jāliek interešu kopība un savstarpēja izpalīdzība. Viss tas jāpārkārtā ne revolūcijas, bet mierīgā ceļā. Revolūcija nekad nevar saimniecisko dzīvi uzlabot, kāpēc viņš arī nosoda 1848. gada revolūciju. Vislabākā iekārta būtu sīku uzņēmumu — asociāciju federācija, kas būtu spējīga apmierināt strādnieku vajadzības un samazināt kapitāla un darba interešu nesaskaņas, kā arī miermīlīgā ceļā nokārtot nodokļu, īpašuma, kredīta, darba algas un t. t. jautājumus. Darba algai jābūt saskaņotai ar darbības veidu, katra spējām un atbildības lielumu. Katrs asociācijas biedrs dalās uzņēmuma peļņā un arī zaudējumos, attiecīgi savam stāvoklim. Tāpat katram asociācijas biedram ir tiesība izstāties no tās, ja viņš savus pienākumus pret to ir izpildījis. Tāpat asociācijai ir tiesība pievilkt jaunus biedrus.

Tā kā Prudons tagadējās saimnieciskās iekārtas ļaunuma sakni saskata ne ražošanā, bet patērēšanā, tad savu mērķu sasniegšanai viņš sākumā projektē nodibināt maiņas banku. Tā

ir domāta līdzīga Ovena darba biržai, ar to starpību, ka Ovens centās izskaust tikai naudu kā maiņas līdzekli, kamēr Prudons ar maiņas bankas palīdzību grib nodibināt visiem pieejamu bezprocentīgu kredītu, ar ko iegādāties izejvielas tālākražošanai. Par gataviem ražojumiem banka pēc Prudona projekta izdod sevišķas biļetes, kas apgrozas bankas dalībnieku starpā līdzīgi naudai. Prudons, kā redzams, gribēja radīt bagātību no nekā, kas ir kļūda, ko pielaiduši arī citi oikonomisti.

Savam projektam Prudons nopietni ticēja un jūsmoja par to. Ar viņam piemītošo temperamentu viņš izteicās: „Es iesāku lietu, kāda nav vēl bijusi un arī pasaulē nebūs. Es gribu pārveidot sabiedrības pamatus, pagriežot civilizācijas asi tā, lai pasaule, kas pēc Dieva gribas griežās no vakariem uz rītiem, grieztos no rītiem uz vakariem“.

Laimīgs liktenis paglāba Prudonu, neļaudams tam piedzīvot vilšanos savās cerībās. Bankas nodibināšanā iejaucās valdība un beidzot Prudonu ieslodzīja cietumā. Ar to arī civilizācijas ase palika neaizskārta.

Marksisms.

Līdz šim minētie sociālistiskie virzieni — ideālistiskais, asociacionistiskais un valsts sociālisms tēloja jauno pasauli rožainās krāsās. Tā sasniedzama miermīlīgas propagandas ceļā un tanī būs saskaņotas visu šķiru, tāpat strādniecības kā buržuāzijas intereses. Tāpēc arī šīs mācības neradīja plašākas sabiedrisku šķiru kustības un cīņas.

Pretim šiem virzieniem jānostāda cita strāva, kas nākamo sociālo ideālu redz ne visu šķiru interešu saskaņošanā, bet gan tikai vienas sabiedriskas šķiras — proletāriāta interešu izcelšanā. Šo virzienu sauc par marksismu vai zinātnisko sociālismu. Šis virziens savīļņoja visu Vakar-Eiropas politisko dzīvi un ir palicis par strādnieku šķiras politisko un oikonomisko prasību izteicēju. Pilnīgu izteiksmi šī strāva ir atradusi Marksa darbos, kuļos politiskā un šķiru cīņa uzstādītas kā līdzeklis sasniegt strādnieku šķiras intereses. Markss līdz ar to ir palicis par šīs strādniecības kustības ideologu.

Ievedot savā taktikā politisko un šķiru cīņu, šī strāva paliek par pretvalstisku un revolūcionāru. Pretvalstiska tā ir tanī ziņā,

ka tā atrod, ka tagadējā valsts nav spējīga atvieglināt sociālās grūtības vai radīt jaunu labāku sabiedrisku iekārtu, bet to var panākt tikai revolūcionārais proletāriāts.

Pēc Marksa šķiru cīņas teōrijas, apspiestai strādnieku šķirai ir jāpadzen sociālās revolūcijas ceļā valdošā šķira un jāstājas tās vietā. Pāreja jaunā iekārtā, nobidot valdošo šķiru pie malas, var notikt legālā vai nelegālā ceļā. Šim jautājumam Markss nepiešķir lielu vēribu un izteicas, ka tas atkarājas no laika un katrreizējiem apstākļiem. Ja strādnieki ir jau iekaņojuši vispārējas vēlēšanas tiesības, tad strādniecība, ieiedama valdībā, var izvest sev vēlamo iekārtu legālā ceļā. Pretējā gadījumā jāizmanto saimnieciskās dzīves krīzes laikmets, kad parasti ir liela bezdarbnieku armija, vai arī jācenšas izmantot kara laika sarežģījumi, kad valdības uzmanību saista karš. Jāpastrīpo, ka krīzēm marksisms piešķir sevišķu vēribu, jo tās iznīcina kapitālismu, vai kā marksisti izteicas — kapitālisms izbeigsies pašnāvībā, pašnīcināšanās. Pārejot jaunā iekārtā, Markss pielaiž varas darbu nepieciešamību, jo ēvolūcijas kustība būs nepietiekoša, lai rastu jaunas sociālās formas uz veciem gruvešiem. Spēks ir visu jaunu sabiedrisku formu vecmāte, teic Markss, jo arī tauriņš izkūņojas ne bez spēka.

Karl Markss.

Kā jau teikts, tikko minētā sociālisma virziena ideologs ir Karl Markss (1818—1883.). Dzimis žīda advokāta ģimenē Trieras pilsētiņā pie Reines. Drīz pēc Marksa dzimšanas visa ģimene pieņēma kristīgu ticību. Studējis Bonnas un Berlīnes universitātē filozofiju. Vēlāk gribēja ieņemt Bonnas universitātē docentūru. Tas viņam neizdevās politisku iemeslu dēļ. Viņš palika par radikālās „Rheinische Zeitung”as līdzstrādnieku un vēlāk par tās vadītāju. Pēc laikraksta aizliegšanas Markss pārceļo uz Parīzi un izdod „Deutschfranzösische Jahrbücher”. Šeit pat iepazīstas ar savu vēlāk ievērojamo līdzstrādnieku Engelsu.

Parīzē Marks nodarbojās ar Hegela filozofijas studijām un pamatīgi pēta franču sociālismu. Uz Vācijas valdības ierosinājumu Marksu izraida no Francijas, un 1845. gadā viņš dodas uz Beļģiju, kur izdod grāmatu, vērstu pret Prudonu, ar nosaukumu „Filozofijas nabadzība”. Drīz pēc tam 1848. gadā iznāk Marksa un Engelsa „Komūnistiskais manifests”.

Kad 1848. gadā izcēlās revolūcija, Markss atkal nokļūst Parīzē un vēlāk Kelnē, kur izdod pilsoniski-dēmokratisko „Neue Rheinische Zeitung“. Kad 1849. gadā to atkal izraida no Vācijas un Francijas, viņš nokļūst Londonā. Te kopā ar Engelsu viņš nododas Anglijas saimnieciskās vēstures studijām un saraksta savus galvenos darbus: „Zur Kritik der politischen Oekonomie“ un „Das Kapital“. Kapitāla pirmais sējums iznāca 1867. gadā. Otru sējumu izdeva Engels pēc Marksa nāves tikai 1885. gadā, bet trešo tikai 1889. gadā.

Sešdesmitos gados, kad Markss rakstīja „Kapitālu“, viņš atkal piegriezta vērību praktiskai sabiedriskai darbībai, un 1863. gadā Londonā nodibina „Internacionale“, t. i. starptautiskā strādnieku apvienība. Lai gan šīs apvienības nodibināšanas iniciatīva nepiederēja Marksam, tad tomēr viņš bija tās galvenais vadītājs. Internacionāles uzdevums bija saskaņot strādnieku kustību dažādās kapitālistiskās zemēs un šo kustību pabalstīt kopīgiem proletāriāta spēkiem. Internacionālē Markss bija neatvietoājams darbinieks, kas ar savu veiklo diplomātiju mācēja novērst dažādas nesaskaņas Internacionāles vadītāju starpā.

Internacionāles darbība pirmā laikā izpaudās streiku pabalstīšanā. Pamazītiņām Markss sagrāba Internacionāles vadību pilnīgi savās rokās ar nolūku ievest strādnieku kustībā savu sociālo politisko programmu. Līdz ar to auga arī opozīcija, kuŗas dvēsele bija krievs Bakūņins. Hagas kongresā 1872. gadā Markss lika priekšā izslēgt Bakūņinu no Internacionāles. Liels skaits kongresa dalībnieku izteicās par labu Bakūņinam, tā ka Internacionāle sašķēlās, pareizāki sakot, izbeidzās.

Līdz ar Internacionāles krīzi izbeidzās Marksa politiskā darbība. Tomēr viņa iespaids strādnieku aprindās turpināja pieaugt. Savas dzīves pēdējā posmā Markss bija savas slavas augstākā pakāpē. Viņa mācība palika par strādnieku ticību un viņa praktiskā programma par proletāriāta cīņas pamatu.

Marksa mācību, kas aptveŗ visus tautsaimniecības jautājumus, ir grūti izteikt īsos vārdos. Tāpēc jāapmierinās kaut ar dažu raksturīgāko jautājumu apskatīšanu. Vispār pazīstama ir Marksa virsvērtības teorija un kapitāla koncentrācijas likums, uz ko ir pamatota viņa mācības sistēma.

Viss Marksa mācības saturs grozas ap jautājumu: kā mantīgā šķira dzīvo uz strādnieku šķiras rēķina. Šis jautājums patiesībā nav jauns, jo to jau ir skāruši Saint-Simons, Prudons un

Rodbertus. Tomēr viņš šo jautājumu apskatīja vairāk no sociālās, nekā no oikonomiskās puses un uzstājās galvenā kārtā pret privātpašumu, kas esot visa ļaunuma sakne.

Savu mācību Markss sāk ar vērtības jēdziena iztirzāšanu, uzsverot, ka darbs ir vienīgais un absolūtais vērtības saturs. Katras derīgas mantas vērtības noteicējs ir mantas ražošanā patērētais sabiedriski nepieciešamais darba daudzums. Markss nenoliedz arī mantas derīguma nozīmi un pat atzīst to kā vienīgo noteikšanas pamatu patērēšanas vērtībai. Tomēr derīgums vien nevar noteikt mantas maiņas vērtību, tāpēc ka maināmām mantām jābūt kaut kam kopējam, bet derīgums ir dažāds katrai mantai, un tas arī ir nepieciešams, lai maiņai būtu nozīme. Neskatoties uz to, ka lai gan mantas ir dažādas, tās visas ir darba rezultāts un katras ražošanā ir patērēts lielāks vai mazāks daudzums darba, jo visas mantas ir galu galā kristalizēts cilvēka darbs. Tāpēc katras mantas vērtība ir atkarīga no ražošanā patērētā sabiedriski nepieciešamā darba daudzuma.

Bet kā izmērit darbu, jo konkrētais cilvēka darbs ir dažāds, kā arī dažādi ir cilvēka darba ražojumi? Nav iespējams atrast starp dažādiem darbiem vienādu mērogu, jo kāds var būt kopīgs mērogs ārsta un kurpnieka darbiem. Tomēr visāda veida darbi savstarpēji būs izmērāmi, ja mēs atteiksimies no darbu konkrēta veida un apskatīsim katru darbu kā vienkāršu abstrakta cilvēka darba izteiksmi. Tad mēs varēsim pieņemt, ka mācīts darbs satur sevī vienkāršu darbu pavairotā daudzumā. Tādā nozīmē visi darbi ir izmērāmi un to daudzums noteicams.

Pamatojoties uz tikko izteikto, Markss uzstāda savu strādnieka izmantošanas teoriju. Apskatīsim algotu strādnieku, kas nodarbināts kaut kādā darbā 10 stundas dienā. Kāda būs viņa ražotās mantas vērtība? Tā būs vienāda ar 10 stundu darbu, neskatoties uz mantas veidu. Tā kā saimnieks — kapitālists uz līguma pamata saņem darba ražojumu, tad viņš šo ražojumu pārdodot, vērtēs to ar 10 stundām darba.

Bet ko viņš dod strādniekam? Pats par sevi saprotams darba algu. Bet kas ir darba alga? Uz līguma pamata kapitālists pērk darbu, lai ar to rīkotos pēc saviem ieskatiem. Kādu cenu viņš par to maksā? Viņš to samaksā pēc tā patiesās vērtības. Šo vērtību noteic tie paši likumi, kas noteic visu citu mantu vērtību un kuļus tikko apskatījam. Darba spēks ir tāda pati kā kuļa katra cita prece un tā vērtību noteic darba stundu

skaits, kas ir nepieciešams tā ražošanai. „Darba stundu skaits darba ražošanai“ liekas kautkas dīvains. Lai to izprastu, vajaga iedomāties ne cilvēka, bet mašīnas darbu. Nevienam neliksies dīvaini, ja prasīs, cik izmaksās viens tvaika zirgspēks. Skatoties pēc apstākļiem, atbildēs, ka maksā zināmu daudzumu ogļu. Tā kā ogļu vērtība ir savukārt atkarīga no darba daudzuma, patērēta ogļu ražošanā, tad var arī, ja patikas, izteikt zirgspēku darba daudzumā. Pastāvot algotam darba spēkam, strādnieks uzņēmajam nav nekas cits kā mašīna. Viena stunda vai viena diena strādnieku darba maksā tik daudz, cik maksā uztura līdzekļi, kas dotu strādniekam spēku vienu stundu vai vienu dienu būt ražošanas spējīgam.

Bet tikko minēto uztura līdzekļu vērtība nav vienāda ar attiecīgā darba ražotām precēm. Pievestā piemērā uztura līdzekļu vērtība ir vienāda ne ar desmit, bet teiksim tikai ar piecām stundām, jo normālos apstākļos cilvēka darbs vienmēr atstāj zināmu ražoto mantu atlikumu, salīdzinot ar patērētām.

Te arī Markss atklāj „kapitālistiskās ražošanas iekārtas noslēpumus“. Kapitālists saņem ar darbu ražotās mantas un tās pārdod par to pilnu vērtību. Strādnieks saņem darbā patērēto vērtību algas veidā. Te redzams, ka abu šo vērtību starpību saņem kapitālists. Kapitālists pārdod ražoto mantu, kas maksā 10 darba stundas, bet strādniekam darba algas veidā samaksā vērtību vienlīdzīgu 5 darba stundām, un atlikumu patur sev. Šo atlikumu Markss sauc par virsvērtību un pašu darbu par virsdarbu.

Saprotams, kapitālists pēc iespējas cenšas, lai palielinātu virsvērtību. Viņš pagarina darba laiku, samazina darba laiku uztura līdzekļu ražošanai, ieved ražošanā dažādus jaunizgudrojumus, izmanto sievietu un bērnu darbu, kuru uzturēšanai vajadzīgs mazāk līdzekļu nekā pieaugušiem strādniekiem.

Tāds ir Marksa izteiktais domu virziens un tā izskaidroti apstākļi, kā kapitālists apzogot strādnieku, neskatoties uz to, ka strādnieks saņemot visu to, kas viņam pienākoties.

Līdz šim ir minēts tikai darbs. Bet Marksa darbam ir virsraksts „Kapitāls“, kas domājams ir vēl lielāks strādnieka izmantotājs.

Par kapitālu Markss izteicas, ka tas ir neražīgs, jo tikai darbs ražojot vērtības. Tomēr arī darbs nevar ražot bez kapitāla palīdzības. Tāpēc no svara noskaidrot, kā kapitāls un darbs apvienojami ražošanas procesā.

Markss izšķir mainīgo un pastāvīgo kapitālu.

Mainīgais kapitāls ir tas, ko vecie oikonomisti sauc par darba algas fondu, un kas nodomāts darba algai vai uztura līdzekļiem. Ja arī mainīgais kapitāls nedarbojas tieši ražošanas procesā, tad tomēr darbā patērēts tas ražo virsvērtības.

Pastāvīgais kapitāls ir palīdzīgs darbam dažādu darba rīku, mašīnu, ēku u. t. t. veidā. Šis kapitāls, cilvēka darbā izmantots, nevar ražot virsvērtības. Tas arī kaut ko gan ražo, bet tā ir viņa paša vērtība, ko oikonomisti apzīmē par amoritizāciju. Katram tomēr zinams, ka amortizācija nav peļņa.

Tā tad kapitālista interesēs ir izlietot pēc iespējas vairāk mainīgā kapitāla, bet pastāvīgo samazināt līdz pēdējai iespējamībai, vai ja var, tad pavisam bez tā iztikt.

Te nu ir grūts un neatrisināms jautājums, uz kuru arī Markss neatbild. Ja pastāvīgais kapitāls pēc sava rakstura ir neražīgs, tad kāpēc lielrūpniecībā to izmanto vienmēr lielākos apmēros, dažādu mašīnu, ierīču, rūpniecības ēku, pieveddzelzceļu un t. t. veidā? Lieluzņēmumi, kam ir liels pastāvīgais kapitāls, tā tad mazāk pelnīs, nekā mazi, sīki uzņēmumi. Pārsvars jāņem roku darbam, kam vismazāk vajadzīgs pastāvīgais kapitāls. Arī vēl citi līdzīgi jautājumi paliek neatbildēti.

Svarīgs marksisma sistēmas pamata akmens ir arī viņa koncentrācijas jeb ekspropriācijas likums.

Ar vēstures palīdzību Markss cenšas pierādīt, ka tagadējās iekārtas vietā stāsies jauna iekārta ar kolektīviem uzņēmumiem un kopīpašumu. Šā apgalvojuma pierādīšanai Markss liek atcerēties XVI. g. s., kad sākās kapitālistiskās iekārtas laikmets. Pirms tā nebija ne kapitāla, nedz arī kapitālistu. Te jāpaskaidro, ka darba rīkus Markss nepieskaita kapitālam, jo pēdējais pēc viņa dēfinīcijas ir tas, kas dod renti t. i. ienākumu bez darba. Minētais laikmets sākās ar jaunu satiksmes ceļu un līdzekļu atklāšanu, kas deva jaunus tirgus. Pēdējie prasīja lielus uzņēmumus ar nepieciešamām kredītiestādēm. Šie, kā arī vēl citi apstākļi veicināja kapitālu uzkrāšanos atsevišķu personu rokās, pie tam proletārizējot sīkus amatniekus, kas nebija spējīgi konkurēt ar liekapitālistiem.

Bet tas bija tikai sākums. Lai kapitālists saņemtu no kapitāla ienākumu ar citu ļaužu darbu, vajadzēja tirgū atrast tādu preci, kam ir apbrīnojamas īpašības ražot virsvērtības. Lai darba spēks kļūtu par preci, vajadzēja to atbrīvot, vajadzēja to atbrīvot no darba rīkiem, pārraut saites ar sīkiem uzņēmumiem, cunftu

iekārtu u. t. t. Vajadzēja darbu atbrīvot, lai to varētu brīvi pārdot, vai labāki izteicoties, būtu spiests brīvprātīgi pārdot. Ilgu laiku amatnieks pārdeva savus ražojumus patērētājiem bez starpniekiem. Tagadējā iekārtā tas ir spiests pārdot savu darbu.

Tā tad lai ar svešu darbu radītu jaunas mantas, vajadzēja iznīcināt tos, kas paši izmanto savu darbu un savus darbu rīkus, un tō vietā nostādīt proletāriātu. Buržuāzija ap šo uzdevumu pūlējās trīs g. s. līdz kāmēr darba brīvības un cilvēku tiesību pasludināšana bija šo pūļu uzvaras vainags. Bija notikusi amatnieku ekspropriācija un amatnieks tika piespiests iestāties proletāriāta rindās.

Ja tas vēl nav galīgi noticis, pat arī vēl tādās zemēs, kur kapitālistiskā iekārta ir stipri progresējusi, tad tam tomēr agrāk vai vēlāk jānotiek. Citādi tas nevar būt, jo nemitoshi attīstās lielu uzņēmumu ar modernām mašīnām un ierīcēm. Šo uzņēmumu spēks pieaug vēl ar to, ka tie savukārt apvienojas sindikātos un trestos, kas ekspropriēs arī vidējos kapitālistus par labu miljardāriem un ar to veicinās masu proletārizāciju. Kapitālisms tā tad pats pūlas pavairot algotu darba spēku, kas ir kapitālistu lielākie ienaidnieki. Markss arī savā „Komūnistu manifestā” izteicās: „Kapitālisti ir paši sava kapa rači”.

Ar lauku iedzīvotājiem novērojama tā pati parādība. Nozūd sīkas saimniecības, ko apvieno lielie zemes īpašnieki un pārvērš ganībās. Pastāvīgie lauku ražotāji, kas spiesti atstāt savas saimniecības, proletārizējas, plūst pilsētās un pavairo bez tam jau lielu bezdarbnieku armiju. Kā jau aizrādīts, šī algotā darbaspēka armija ir kapitālistu lielākā ienaidniece ar pretējām interesēm, kādēļ neizbēgama šķiru cīņa. Šinī šķiru cīņā uzvarēs proletāriāts un „ekspropriatori tiks ekspropriēti”.

Kā šī ekspropriācija norisināsies, par to Markss klusē, aprobežojoties ar aizrādījumiem, ka kapitālisma izbeigšanās padota tiem pašiem likumiem, kas noteica kapitālisma izcelšanos un tā evolūciju.

Citā vietā Markss vēl aizrāda, ka kapitālisms satur pats sevi iznīcības dīglus, un tas padots pašiznīcībai. Neizbēgami tam jānoiet no skatuves un jādod vieta citai iekārtai. Daudzi fakti aizrādot, ka šī pašiznīcināšanās jau notiekot.

Kā viens no šādiem faktiem ir minētas krīzes, kas ceļas no pārprodukcijas, vai pareizākī izteicoties no patērēšanas nepilnības. Tās izceļas tādēļ, ka pastāvīgais kapitāls, salīdzinot ar mainīgo,

vienmēr pieaug un tāpēc virsvērtības norma cenšas pazemināties. Lai savu peļņu nepazeminātu, kapitālists ir spiests paplašināt ražošanu, lai atgūtū peļņu no apgrozības lieluma. No otras puses strādnieks par savu darba algu nav spējīgs atpirkt sava darba ražojumus, tāpēc ka viņa darba alga ir vienmēr zemāka nekā viņa ražojumu vērtība, un bez tam tas vēl ir spiests bieži iztikt bez darba, kas viss veicina krīžu izcelšanos. Pašas krīzes, kā zināms, rada bezdarbu un nabadzību — pauperismu. Tādā veidā kapitālistiskā iekārta ir nespējīga pastāvēt, jo nevar apgādāt savus vergus ar uztura līdzekļiem.

Arī akciju sabiedrībās ir redzamas kapitālisma pašiznīcināšanās pazīmes. Personīgs īpašums pārvēršas papīra lupatiņās un paliek anonīms. Peļņa parādas visā kailumā dividendes veidā, kas tiek ņemta no strādnieku darba. Saimnieka vadības un iniciatīvas arī vairs nav, ar ko oikonomisti attaisno kapitālista peļņu privātos uzņēmumos.

Tanī momentā, kad visi uzņēmumi zemē pārvērtīsies akciju sabiedrībās, vai vēl labāki, apvienosies trestos, kā augstākā akciju sabiedrību izteiksmē, viņi būs nobrieduši sociālistiskai ekspropriācijai. Ar vienu spalvas vilcienu visas bezvārda akcijas pārrakstīs uz tautas vārdu. Nebūs pat novērojamas maiņas saimnieciskā mēchanismā.

Tādā kārtā buržuāzijas ekspropriācija no proletāriāta norisināsies vieglāki, nekā dažus gadu simteņus atpakaļ norisinājās amatnieku ekspropriācija no kapitālistiem. Tad nedaudzi „uzurpatori“ ekspropriēja masas, kamēr nākotnē masas ekspropriēs nedaudzus „uzurpātorus“.

Marksisma programma ir diezgan skopa ar noteiktām atbildēm par nākotnes mērķiem un ideāliem. Komunistu manifestā gan ir teikts, ka vēlams iznīcināt privātipašumu, kas kapitālistam dod tiesību iegūt citu darba augļus. Privātipašumus labāki esot nosaukt par buržuāzijas īpašumu. Kolektivistiskā iekārtā tas nolemts iznīcībai. Tiesību uz sava darba augļiem, kas kādreiz pastāvēja amatniecības laikmetā un ko kapitālisms iznīcināja, kolektīvisms nedomā iznīcināt. Tādas tiesības tiks atkal atjaunotas, tikai ne vecā individuālistiskā veidā, kas nav iespējams lielrūpniecības iekārtā, bet gan atlidzinās ar tiesībām uz vērtību, līdzīgu darba ražojumam.

Praktiski savus mērķus marksisms cer sasniegt ekspropriējot kapitālistu ražošanas līdzekļus, un atdodot tos strādniekiem ne

personīgā, bet kolektīvā īpašumā, vai kā izteikts partijas programmā — sociālizējot ražošanas līdzekļus, zemi, zemes iekšieni, fabrikas, kapitālus. Kopīgs darba ienākums, atskaitot izdevumus, sadalāms attiecīgi katra darbam. Tādā veidā būs iznīcināti virsdarbs un virspeļņa.

Šāda kapitāla ekspropriācija būšot vēsturē pēdējā, jo ekspropriācija notiks ne vienas šķiras, bet visas nācijas interesēs. Kolektivistiskā iekārta iznīcinās visus apstākļus, kas izsauc šķiru cīņu, jo iznīcinātas tiks pašas šķiras.

Apbrīnošanas cienīgs ir marksistu fanatisms, ar kādu tie aizstāv savu mācību. Šķiet, ka marksisti ir pārņēmuši ne tikai Marksa mācības, bet arī viņa raksturu — uzpūtību, un citu domu neiecietību. Neesot citas objektīvas zinātnes, kā tikai marksisms. Citas visas esot buržuāzijas izdomātas teikas un esot vai nu apzinīga faktu sagrozīšana, vai vienkārši maldi. Katra marksisma kritika esot apzinīga buržuāzijas interešu aizstāvēšana. Cik ar neapstrīdama un loģiska nebūtu šāda kritika, īsts marksists nedrīkst padoties šai kritikai. Tāpat katrs, kas nedievina Marksu ir uzskatāms par samaitātu un kā buržuāzijas aizstāvis izslēdzams no pilntiesīgu cilvēku sabiedrības. Īsts pilntiesīgs marksists nedrīkst ielaisties nekādos kompromisos.

Marksisma kritika un neomarksisms.

Pēc Marksa nāves viņa mācība ir kritizēta un to darijuši pat Marksa sirsnīgākie piekritēji. Ievērojamākais no tiem ir Vācijas sociāldemokrātu partijas liders Eduards Bernsteins un Eduards Davids. Šie kritiķi, aizrādīdami uz marksisma kļūdām, prasa to pārlabot, kādēļ oikonomiskā literātūrā tos sauc par revizionistiem vai neomarksistiem. Tagad maz kas no marksisma palicis pāri nesašķobīts, ja ne galīgi sagrauts.

Revizionistu kritika pierāda, ka kapitālisma attīstība norisinās citādi, kā to sludina Markss.

Jau Marksa vērtības teorijū, uz ko uzbūvēta visa viņa mācība, ir tagad atmetuši paši marksisti, sevišķi tie, kas pieslienās galīgai noderīguma teorijai. Arī Markss pats bija spiests atzīties, ka mantas vērtība ir atkarīga ne tikai no darba, bet arī no piedāvājumiem un pieprasījumiem, kā arī no citiem apstākļiem.

Bet ja Marksa vērtības teorija ir nepareiza, tad nepareizai jābūt arī viņa virsvērtības teorijai, kas ir Marksa vērtības teorijas slēdziens. Ja darbs nav vienīgais vērtības cēlonis, ja vērtība var pieaugt arī bez darba, tad nebūs iespējams pierādīt, ka darbs ir vienīgais virsvērtības cēlonis un kapitālista peļņa sastādās tikai no nesamaksāta darba.

Arī Marksa koncentrācijas likums ir stipri satricināts. Bernsteins, pats sociālists būdams, ir sakopojis faktus, kas pierāda minētā likuma nepareizību. Ja lieluzņēmumu skaits un iespaids ir pieaudzis, tad ar to nav pierādīts, ka līdz ar tiem nevarētu pastāvēt sīki rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumi. Statistika pierāda, ka sīkuzņēmumi, kam pēc Marksa mācības ar XVI. g. s. jāsak pazust, ne tikai turpina pastāvēt, bet pieaug arī skaita ziņā. Tas, saprotams, ir tāpēc, ka daudzas rūpniecības nozares nevar mēchanizēt. Galvenā nozīme tādos uzņēmumos piekrīt roku darbam, kam piemērotākie ir sīki uzņēmumi.

Ja tomēr pieņemtu, ka koncentrācijas likums būtu pierādīts ar to, ka pārsvarā ir lieli uzņēmumi, samērā ar maziem, tad ar to nav pierādīts, ka kapitāli ir koncentrējušies nedaudzu personu rokās, kam jānotiek saskaņā ar Marksa koncentrācijas teoriju. Te statistika atkal rāda pretēju. Redzot atsevišķus ārkārtēji bagātus cilvēkus, tas nav jāuzskata kā koncentrācijas likuma pierādījums. Bez šaubām bagātība vispār vairojās un līdz ar to arī bagātnieku skaits. Bet vairojās ne tikai lielo bagātnieku, vairojas arī vidējo un sīko bagātnieku skaits. Akciju sabiedrību pastāvēšana, ar ko Marksa skola grib pierādīt koncentrācijas likuma pareizību, pierāda gan pretēju: te redzama gan kapitālu koncentrācija vienā uzņēmumā, bet tie pieder arī daudziem sīkiem īpašniekiem, varbūt pat no strādnieku šķiras. Kapitālu koncentrācija vienā uzņēmumā un kapitālu koncentrācija vienas personas īpašumā ir tomēr dažādi jēdzieni. Tāpat arī kooperatīvie uzņēmumi ir pārvērtuši lielu skaitu no prolētāriāta aprindām par sīkiem īpašniekiem.

Grūti ir tāpēc ticams, ka gaidāmā kapitālu ekspropriācija norisināsies ar tādu vieglumu kā to domā Markss, kad „masas ekspropriēs nedaudzus kapitālistus masu interesēs.“ Vajadzēs gan, kā tas novērojams, ekspropriēt masas, kas turpina pieaugt skaita ziņā.

Tāpat apšaubāma ir kolektīvistu ticība, ka liels skaits no turīgāko šķiru aprindām ar lielāko prieku apmainīšot „savas lu-

patas" ar tām priekšrocībām, ko došot sabiedriska kopīpašums. Tam arī viņi paši sāk neticēt, apsolut šai īpašnieku katēgorijai piepaturēt viņu „lupatu“ privātpašuma tiesības. Ekspropriācijai tā tad atliek tikai lieli uzņēmumi, kas strādā ar algotu darba spēku, kamēr sīki uzņēmumi paliek to īpašnieku rokās.

Nav attaisnojušās tā tad „Komunistu manifestā“ izteiktās cerības, kā sīkīpašums drīz izbeigsies un īpašumi koncentrēsies nedaudzu bagātnieku rokās, un ka no ekspropriētiem sīkiem īpašniekiem pieaugušās proletāriāta rindas viegli ekspropriēs šos nedaudzos bagātnieku revolūcijas kārtībā, vai arī vienkārši uz likuma pāmata.

Lauksaimniecībā vēl mazāk nekā rūpniecībā ir notikusi zemes īpašumu koncentrācija. Statistika atkal pierāda pretēju, ka nav novērojama sīksaimniecību pievienošana lielsaimniecībām. Ir gan novērojama lielu saimniecību sadalīšana sīkās un vidējās. Tās arī ir izrādījušās dzīvesspējīgākas tādēļ, ka tām ir dažas priekšrocības saimniecības tehnikas ziņā, kā arī tādēļ, ka cilvēkam ir tieksme tikt pie „sava kaktiņa, sava stūriša“.

Bernsteina kritika nodibināja veselu „revizionistu skolu“. Šīs skolas piekritēji neizstājās no partijas. Viņu vēlēšanās bija revidēt Marksa mācību un pārvērst to par sociālpolitisku strāvu, kuņas mērķis uzlabot strādnieku stāvokli kapitālistiskās iekārtas robežās. Revizionisti atrod, ka nav vajadzīgas un arī nav izdevīgas lielas politiskas katastrofas — revolūcijas. Tādēļ šķiru ciņas un strādnieku diktatūras vietā, kas apgrūtina vai izposta katru progresu tautas saimnieciskā un kultūras laukā, revizionisti vēlas sadarbību ar citām šķirām. Tādā ceļā viņi cer izvest sociālas reformas, kas uzlabotu strādnieku stāvokli.

Revizionisti arī nevēlas saņemt politisko un saimniecisko vadību savās rokās, jo tas prasa lielas plašas zināšanas un piedzīvojumus, kā visa strādniekiem nav. Nākotnes plīvuriem aizklāta sociālistiskā valsts nav nekas, bet no svara ir strādnieku kustība, t. i. nemitīga strādnieku saimniecisko un sabiedrisko apstākļu uzlabošana likumīgā ceļā.

Revizionisti arī nepiekrīt Marksa domām, ka strādniekiem nav tēvijas. Viņi nostājas uz tautības principa un ir pārliecināti, ka nav iespējams iznīcināt tautību, kamēr dzīvos cilvēce.

Izteiktās revizionistu domas neatzīst radikālie elementi un nosauc tos par sociālnodevējiem.

Lielniecisms.

Marksa mācības ilgu laiku valdzināja strādniecību un solīja to ievest apsoltā zemē ar sociālistisko iekārtu. Sociālistisko teoriju eksperimentēšanu dzīvē paātrināja lielais pasaules kaŗš, kas deva iespējamību sociālistiem Krievijā izvest sociālu revolūciju. Šinī sociālisma eksperimentēšanā piedalās ne tikai Krievijas sociālisti, bet ir redzami sociālisti no citām zemēm, jo visu viņu vēlēšanās ir bijusi izmēģināt praktiskā dzīvē sociālismu, kas līdz tam bija tikai uz papīra. Lai gan uz šīm eksperimentēšanas tiesībām cerēja dažādas sociālisma strāvas, tomēr virsroku ņēma tie sociālisti, kas bija apvienojušies komūnistiskā partijā un noveda Krieviju pie lielniecisma.

Patiesībā lielniecisms ir cariskās Krievijas iekārtas sekas. Sociālās kustības paudēji bija lielāko tiesu krievu intelliģence, izaugusi īpatnējos Krievijas apstākļos. Šis intelliģences aprindas sastādījās no visdažādākiem sabiedriskiem slāņiem. Te netrūka muižniecības, kaŗa virsniecības, dažādu šķirņu ieredniecības, brīvu profesiju, kā arī tautas zemāko slāņu pārstāvju. Visus viņus apvienoja kopīga ideja, un tas bija sociālisms un revolūcionārais noskaņojums. Viņu domu virzienā bija ļoti daudz ūtopiska un dogmātiska. Visos uzskatos valdīja liela, pat pārmērīga liela, jūtu pārpilnība. Galvenais tomēr bija tas, ka šī revolūcionārā intelliģence, būdama ar cēliem ideāliem, nebija spējīga, jeb arī negribēja reāli domāt. Viņu ilgās un domas lidoja nerasniedzamās sapņū tālēs, tālu no patiesās dzīves. Viņi sapņoja un viņu sirds ilgojās pēc kaut kā cēla, nezināma. Būdami opozicijā carismam, viņi kāri uztvēra sociālismu, kas izpaudās dažādās strāvās līdz viskrasākam radikālismam ar terrorismu. Galu galā visi kustības veidi noveda līdz lielniecismam. Krievijas intelliģence tā tad ir lielniecisma ceļa sagatavotāja, kaut gan varbūt ne tādā ziņā, ka viņa to būtu vēlējusies, bet tādēļ, ka viņa sagatavoja ceļu apvērsumam, aizrādīdama uz valsts iekārtas negatīvām pusēm un reformu nepieciešamību. Šis revolūcionāras intelliģences mērķu nenoteiktību, viņu ilgu romantismu un revolūcionāro taktiku izmantoja lielniecisms savā labā.

Apskatot lielniecisma pasaules uzskatus, jāaizrāda, ka sa-dzīvē vārdu lielniecisms lieto vienādā nozīmē ar lēņinismu. Patiesībā te ir divi jēdzieni: lēņinisms ir sociāloikonomiska teorē-

tiska sistēma, kuņas nodibinātājs ir Lēņins. Lielniecisms ir lēņinisma praktiskais iemiesojums, politika.

Lēņinisma pasaules uzskati nav tikai saimnieciski, vai politiski vien, bet visu cilvēku uzskatu, mērķu un interešu pārkārtošana uz pavisam jauniem pamatiem. Tāpēc jārunā par jauniem kultūras mērķiem un uzdevumiem, jo lēņinisms grib radikāli pārmainīt visu cilvēku dzīvi.

Kā teorētiskai sociālai oikonomiskai sistēmai lēņinismam ir zināma sakarība ar marksismu, jo lēņinisti skaitās kā istie Marksa pēcnācēji un viņa domu paudēji. Tāpēc oikonomisko teoriju jautājumos lēņinismam ar marksismu nav izšķirības, jo pirmais nav marksismu papildinājis ar jaunām idejām. Arī mērķis — komūnistiskā iekārta ar proletāriātu priekšgalā ir marksistiem un lēņinistiem vienāds, jo lēņinisma ideologi: pats Lēņins, Radeks, Bucharins un Trockis stingri seko Marksam. Tāpat kā marksisms arī lēņinisms cīnās pret šķirās iedalītu sabiedrisku iekārtu un pret saimniecisku iekārtu, kas uzbūvēta uz individuālistiskiem pamatiem.

Lēņinisma galvenās domas pamatojas uz saimniecību sociālīzēšanu. Bet lēņinisti ir pārliecinājušies, ka ar saimniecību sociālīzēšanu vien vēl nekas nav panākams. Vēl vajaga izmainīt saimnieciskās dzīves dzenokli, kas līdz šim bija katra atsevišķa cilvēka dzišanās pēc personīgas peļņas un ienākumiem. Tas arī lika darboties katrai saimniecībai un bija tās regulātors. Jaunā iekārtā personīgu interešu vietā jānostāda sabiedriskas intereses. Lai to sasniegtu, jāspēr arī nākošais solis un jāsociālīzē pats saimniecības nesējs — cilvēks. Tādēļ jāmeģina radīt jauna, augstāka tipa cilvēku, kas būtu bez egoistiskām tieksmēm un kas par visu augstāki stādītu visas sabiedrības intereses, atsakoties no personīga „es“. Tikai tāds cilvēks, kas būs noslicinājis „veco Adāmu“ — cilvēka egoismu, atbilst augstākiem sociālisma veidiem.

Sabiedrību lēņinisms uzskata kā mēchaniski sadalāmu masu, kas sastādīta kopīgai saimnieciskai darbībai. Katrs masas atoms, „masacilvēks“ ir jāizveido, jāpielāgo savam uzdevumam. Masisms ir lēņinisma stūra akmens. Glezniecības idejas pamatos jāliek „masisms“, kas ir galvenais noteikums un augstākais mērķis. Dzejā jāievēro prasība, ka īstai proletāriskai dzejai jāizteic masu jūtas, bet paša autora jūtām un domām nav vietas. Teātrī jāuzved kolektīvā organizēta masa un lugu saturam jāiziet no masu psiķes. Arī mūzikā jāizpaužas masu jūtām. Tā tad visās

dzīves nozaru pamatos jāliek masu jēdziens, masu domas un darbība.

Tā kā visās dzīves nozarēs ir izcelts masu jēdziens, tad katram atsevišķam cilvēkam, kā patstāvīgam individam, nav ne mazākās eksistences tiesības. Tāpat arī katra atsevišķa individa dvēseles tieksmes jāiznīcina kā kaitīgas un pretrunīgas „masismam“. Tāpat nevienam nedrīkst piederēt garīgas vai materiālas mantas, kā arī personīgas spējas. Nav arī nevienam tiesības cīnīties par savu personīgu iekšēju attīstību. Arī visās vērtīgas kultūrālas mantas, kas uzkrātas individuālistiskā laikmetā — daudzos gadsimteņos, jāiznīcina. Arī visi sasniegumi personīgās domās, viss kas saistīts ar individuālistisku jāiznīcina kā kaitīgs jaunam masu vai kolektīvcilvēkam. Viss cilvēcīgais cilvēkā jānokauj. Īsumā izteicoties, jānoārda vecās kultūras pasaule, lai radītu tās vietā jaunu.

Tā tad projektējamo iekārtu ir domāts radīt tādu, kuŗā atsevišķa cilvēka personai nav iespaida un nozīmes un viss dibināts uz rupju primitīvu materiālistisku, kas visu garīgo cilvēka dzīvē redz izveidojoties no matērijas. Reliģija, māksla, filozofija, zinātne esot tikai matērijas augstākās formas. Tāpēc visas augstākās kultūras parādības ir atkarīgas vienīgi no pastāvošā saimnieciskā stāvokļa. Kā redzams, tas viss pamatojas uz jau minēto Marksa un Engelsa sociālfilozofiju — materiālistisko vēstures izpratni.

Visi izteiktie uzskati nav jāpieņem kā lēņinisma zinātniskie pamati, bet drīzāk gan kā tā ticības apliecība. Lēņinisma politika, lielniecisms, arī necenšas savu politiku zinātniski pamatot, bet tikai izmanto visu to, kas atbilst viņu mērķiem. „Mērķis attaisno līdzekļus“ ir lēņinisma politikas etika. Tāpēc zinātnei, filozofijai un pasaules uzskatiem no lielniecisma viedokļa ir nozīme par tik, par cik tie var derēt kā līdzeklis mērķa sasniegšanai. Tāpēc arī savu mērķu sasniegšanā lielniecisms neskaitās ar zinātni, nedz arī ar citu ko, viņš arī necenšas uzstādīt zinātniskas teorijas. Viņš arī negrib nekā zinātniski pierādīt nedz pamatot, bet tikai cenšas pārliecināt. Ja pārliecināšana nelīdz, tad lielniecisms savu politiku izved vienkārši ar varas līdzekļiem un tad nav saudzības līdzekļu izvēlē. Tāpēc despotisms un fanātiska citu domu neiecietība ir lielnieku darbības galvenās pazīmes. To dara lielnieki tāpēc, ka viņi iedomājas, ka viņiem ir vispasaules vēsturisks uzdevums aplaimot cilvēci. Tāpēc daži iedomājas liel-

niecismā pat reliģiozu kustību, jo cilvēces pārveidotāji līdz šim ir bijuši tikai reliģijas dibinātāji. Tomēr komūnismā nav nekā zinātniska, nav arī nekā reliģiska, bet visur redzams vienkāršs vulgārs prakticismis. Lielnieki cenšas sasniegt cilvēces aplaimošanu bez zinātnes, bez kristīgas reliģijas dogmām un apsola cilvēces atpestīšanu šīn pasaulē. Viņu ilgas sasniegt svētlaimību virszemes valstībā noved pie tā, ka saimniecisko kolektīvismu viņi uzskata par cilvēces atpestītāju no visa ļauna, kas ir viss lielniecisma saturs. Lielnieku fanātisms un mežonība noved viņus pat tik tālu, ka viņiem netrīc rokas, ja tik viņi tiek klāt, nopostīt sabiedrisku iekārtu un kultūru, kas pastāvējusi un izveidojusies tūkstoš gados un savā pastāvēšanā ir izrādījusies dzīves spējīga. Lielniecisms ir briesmīgākais, ko cilvēka gars varējis radīt. Viņš ir naidīgs katrai gara kultūrai un dibina savu ticību uz zemākiem instinktiem, nosaucot par masu dziļāko atziņu. Garīga darba ļaudis kā arī mācītos strādniekus viņi atzīst kā nevajadzīgu privilēģētu šķiru. Tikai zemākās šķiras cilvēki lai valda pasauli, viss cits ir iznīcināms. Lielniecisma valdīšanas metode ir tāpēc varmācība.

No visa tā redzams, ka lietniecisms sludina sevišķu kultūras veidu. Tagadējā kultūra esot iznīcināma piespiedu kārtā, kāpēc arī Krievijā zem Lēņina vadības notika tāda milzīga kultūras postīšana, kādu vēsture neatceras. Nākotnes sabiedrības forma, kurā masu cilvēks būs niecīgs atoms, prasa dzīves mēchanizāciju. Mēchanizācijas organizēšanas princips prasa visu sabiedrību pārvērst birojā vai fabrikā, kur visi cilvēki būtu vienlīdzīgi. Šādās fabrikās tehnikas pilnības sasniegšanā liela vēriba piešķirama visam amerikāniskam. Arī pašam cilvēkam jābūt mēchanizētam, pārvērstam dzīvā darba mašīnā, jāiznīcina viņa personīgais „es“, viņa dvēsele.

Nākošo koptzīvi galīgā izveidojumā Lēņins iedomājas kā bezvalstisku komūnistisku sabiedrību. Tas ir izteikts viņa darbā: „Valsts un revolūcija“. Tagadējā valsts pēc Lēņina domām esot iestāde, kas dod vienai šķirai iespēju apspiest citas. Kad iznīcināšot šķiras, tad iznīkšot arī valsts kā nevajadzīga, jo valsts esot šķiru pretešķību un nesamierinatību sekas. Tas notikšot tikai sociālistiskā iekārtā, kad ražošanas līdzekļi būšot atsavināti visas sabiedrības labā. Tagadējās pilsoniskās valstis jāiznīcinot tikai ar revolūcijas palīdzību un ātrākai izvešanai jāņemot palīgā varas līdzekļi. Izligšana ar buržuāziju nav domājama. Lēņins tai piesola tikai „iznīcināšanu“, kāpēc terrors ir galvenais ierocis.

Pēc revolūcijas Lēņins ieteic nodibināt vispirms proletāriāta valsti, kas ir nepieciešama kā spaidu līdzeklis pret buržuāziju un lai iznīcinātu valsts aparātu, ko buržuāzija ir iekārtojusi savām vajadzībām. Buržuāzijai „nedrīkst galvu glāstīt, bet tai stingri jāsit uz galvu“. Proletāriāta uzdevums nav pārņemt agrāko valsts aparātu un to izlabot vai piemērot savām vajadzībām, bet gan to galīgi iznīcināt. Viss tas panākams ar proletāriāta diktatūru, kas nav saistīta ne ar kādiem likumiem vai aprobežojumiem. Tikai bezvalstiskā komunistiskā sabiedrībā, kurā vairs nebūs sabiedrisku šķiru, atkritīs proletāriāta diktatūra.

Tomēr bezvalstiska komunistiska sabiedriska iekārta nav ievadama uz reizi, bet tai jāizveidojas pakāpeniski. Tāpēc vēl iedomājamas dažāda veida proletāriāta pāreju valsts formas. Tās varētu būt kaut kas līdzīgs valsts kapitālismam, ar kura palīdzību privātais kapitālisms pāries sociālismā. Tamlīdzīgi ir arī izteicies Lēņins, ka sociālisms nav vairāk nekā monopōlizēts valsts kapitālisms, izmantots visas tautas labā.

Padomju Krievijas valsts veidošanā ņem dalību ne viss proletāriāts, bet gan ļoti niecīga daļa, kas apvienoti komunistiskā partijā. Tāpēc arī Krievijā ir tikai vienas partijas diktatūra. Šī partija prasa no katra sava biedra vispazemīgāko padevību un paklausību. Partijai ir stingra centrālā valdība, kāpēc izslēgta katra patstāvīga domāšana, uzstāšanās vai frakciju dibināšana.

Iedzīvotāji Krievijā ir sadalīti divās grupās — kastēs. Vienai pieder tie kas strādā un otrai kas nestrādā. Pēdējai grupai starp citiem pieskaita tos, kas pieņem algas strādniekus peļņas nolūkā, kas saņem pamatodus ienākumus, kas nodarbojas ar tirdzniecību un c. tamlīdzīgi. Nabadzīgākie zemnieki, kas vēl būtu palikuši ārpus kollektīvām saimniecībām (kolhoziem), vai ārpus valsts saimniecībām: (sovhoziem) arī pieskaitīti tiem kas strādā, ja tie nav pieskaitīti „kulakiem“ t. i. tādiem, kas būtu vairāk pārtikuši. Pāreja no nestrādājošās šķiras strādājošā ir iespējama. Nestrādājošai šķirai ir gandrīz atņemtas eksistēšanas tiesības. Šai šķirai piederošie nebauda daudzas tiesības: nav cienīgi izpildīt kaŗa dienestu, viņiem aprobežota dzīves vietas izvēle, tiem piemēro sevišķu soda likumu un t. t. Izcilā stāvoklī atrodas komunistiskās partijas biedri, kas valsts uzbūves aparāta izpilda visas administratīvās funkcijas. Pati partija skaitās kā valdības orgāns. Partijas centrālkomiteja ir arī visu arodbiedrību, tā tad visas strād-

nieku šķiras centrālā komiteja. Tikai vienīgi komunistiskai partijai ir tiesība pastāvēt un darboties uz likuma pamata.

Ievēribas cienīga ir tomēr Krievijas tagadējā eksperimentēšana. Visa dzīves vērtība ir piešķirta tikai kailam rupjam materiālistam. Ja arī pielaistu, ka cerības no materiāla viedokļa kādreiz piepildītos, tad tomēr cilvēka dzīve nebūs pilnīga un cilvēks nebūs apmierināts. Trūkst cilvēka personības, trūkst dvēseles un tās vērtības. Saprotams, ka tagadējā laikmetā, kad trūkst viselementārāko materiālo vērtību, kad trūkst dienišķas maizes, šo augstāko un smalkāko vērtību trūkumu nevar ievērot. Cilvēks, kas aizņemts rūpēm par savu fizisko eksistenci, nav spējīgs novērtēt ne zinātni, nedz citu ko, jo dzīvnieciskās ciešanas visu nomāc. Bet ja tas kādreiz rimtos, tad tomēr būs jāatzīst, ka viss kas cilvēks ir, viņš ir caur savu garu, caur savu dvēseli, jo tā ir augstākā vērtība, ko lielniecisms atstājis bez ievēribas.

Revolūcionārais sindikālisms.

Francijā, Itālijā un citās romāņu zemēs pastāv vēl sociālistiska strāva, kas atšķiras no reformatoriskā sindikālisma un saucas revolūcionārais sindikālisms. Šī kustība Vakareiropā atbilst lielniecismam Krievijā.

Francijā šīs strāvas piekritēji ir apvienoti „Vispārējā darba konfederācijā“. Lai gan šī strādnieku kustība ir nodibinājusies neatkarīgi no Marksa, tomēr ar marksismu tai ir daudz kopēja.

Šai kustībai ir pretparlamentārisks, pretmilitārisks, un revolūcionārās strādniecības sociālisma raksturs. Ir noliegta katra sadarbība ar uzņēmējiem un kapitālistiem, kā arī ar intelliģenci un politiķiem. Profesionālais strādnieku sindikāts uzņem par biedriem tikai strādniekus, un aizstāv tikai strādnieku intereses. Tāpat kā marksisms arī revolūcionārais sindikālisms ar nicināšanu raugas uz intelliģenci un tās darbu, jo atzīst tikai roku darbu, kas vienīgi ražojot materiālas vērtības.

Šī strāva līdzīgi marksismam sludina „šķiru apziņu“, t. i. kopēju interešu sajūtu, kam jāapvieno proletāriāts cīņā pret mantīgām šķirām. Visur un vienmēr, cik tas iespējams, sindikālisms cenšas realizēt šķiru cīņu, izmantojot visus cīņas līdzekļus, kā streikus, varmācības, ekspropriācijas un t. t. Šī strāva uzticas tikai pašai strādniecībai, noraidot katru izpalīdzību strādniecībai, vai

tā nāktu no buržuāzijas, vai arī reformu veidā no valsts. Jācenšas tāpēc uzturēt cīņas garu ne naidu pastiprināšanai, bet uguns uzliesmošanai. Sindikālisms nenodarbojas kā iepriekšējais sociālisms ar sabiedrības un darba organizēšanas jautājumiem, jo tos esot jau uz to labāko nokārtojuši kapitālisti. Vajagot tikai centties iesēsties kapitālistu sēdekļos.

Kā cīņas ieroci sindikālisti cer izlietot vispārēju streiku, ar ko nebūšot spējīga cīnīties buržuāzija ne ar kādiem ieročiem. Pietikšot strādniekiem pārtraukt darbu, un visa sabiedriskā dzīve sastingšot. Ar to būšot pierādīts, ka darbs ir visu mantu cēlonis.

Ļoti interesanta un pamācoša ir franču oikonomista Šarla Žida domas par šādu sociālu revolūciju. Kādā atklātā disputā viņš izteicās: „Iedomāsimies, ka sociāla revolūcija notiks jau rītu. Asiņainā diena beigusies un revolūcija uzvarējusi. Proletāriāts svin savu uzvaru. Buržuāzija kā šķira iznīcināta. Privātipašuma tiesības atceltas. Zeme, zemes bagātības, fabrikas, mašīnas, veikali, dzelzceļi, bankas un viņās atrodošās naudas summas, viss tas ir proletāriāta rokā. Jūs redzat, ka tēlotā aina jūs vilina: jūs iegulstaties buržuāzijas mīkstajos spilvenos un zelta sapņi ieaijā Jūs. Bet tad? Šīs fermas, fabrikas, dzelzceļi, bankas, veikāli ir jālaiž darbā. Ir jāsāk kustēties visam milzīgam tautsaimnieciskam mēchanismam, jāsākas ražošanai, apmaiņai, izdalīšanai, jo uz to dibinās zemes saimnieciskā dzīve. Ja šis mēchanisms apstātos, kaut tik uz vienu dienu, tas varētu izsaukt visa sociālā organisma nāvi, gluži tāpat, kā asinscirkulācijai izbeidoties ir jāizbeidzas arī dzīvībai. Nesakat man, ka visu to varēs izdarīt pakāpeniski, ka ar laiku mēs visu iemācīsimies. Ne, ne! Sociālās dzīves prasības negaidīs nevienu dienu, nevienu minūti! Un tajā brīdī, kad jums vajadzēs ņemt savās rokās saimnieciskās dzīves vadību, kā arī uzņemt uz sevi visu atbildību, tai brīdī sabiedrība vai nu iznīks, vai kas ticamāki, ka viņa neiznīks, bet nāves krampjos viņa atradīs jauno iekārtu, kuņā sociālai dzīvei jānosmoks, un tā sāks dzīvot kā agrāk dzīvojusi. Revolūcionārie sociālisti var uzvarēt simts kaujās, leģioni strādnieku var iet kā uzvarētāji zem sarkaniem karogiem no pilsētas uz pilsētu, bet ja viņi vajadzīgā brīdī nebūs spējīgi ieņemt zemes īpašnieku, kapitālistu, uzņēmēju, tirgotāju un c. vietas, tad viss beigsies ar iznīkšanu, un visu vajadzēs sākt no jauna“. Arī krievu sociologs Gercens teicis: „Ja šodien uzspertu gaisā mūsu pasauli, tad no pelniem paceltos tā pati buržuāzija“.

Vēsturiskā un ētiskā skola.

Smisa skola mācīja, ka tautas saimnieciskā dzīve padota noteiktiem negrozāmiem dabas likumiem, kas vienādi visām tautām un visām valstīm visos laikos. Visā saimnieciskā dzīvē šī skola vēlējās ievest pilnīgu individuālistisku darbības brīvību, cerēdama, ka personīgs egoisms un brīva konkurence vislabāk nodrošinās sabiedrības labklājību.

Ja arī šīs skolas uzstādītos likumus, šīs saimnieciskās dzīves teorēmas pieņemtu par pareizām, tad tomēr pēc dažu tautsaimnieku domām šie likumi nespēj izskaidrot daudzas dzīves parādības un atrisināt daudzus saimnieciskās dabas jautājumus, ko rūpniecības evolūcija prasa no saimniecību darbiniekiem un valsts vadītājiem. Šīs teorijas, palikdamas savā attīstībā sastingušas, attālinās no dzīves īstenības, kas līdz ar saimnieciskās dzīves pārveidošanos uzdeva jaunus neparedzētus jautājumus.

Šādi dibināti pārmetumi klasiskai skolai radīja tai opozīciju, kas prasīja šīs skolas abstraktās teorijas pārveidot un pielāgot dzīvei, vai arī tās pavisam atmet un par zinības priekšmetu pieņemt reālās dzīves tiešamību.

Šo pēdējo ceļu izvēlējās un pa to gāja oikonomisti, kas apvienojās vēsturiskā skolā. Vēsturisku sauc šo skolu tāpēc, ka tā atzīst, ka oikonomiskām atziņām jāizveidojas saskaņā ar katras tautas praktiskās dzīves pārmaiņām. Tāpēc šīs skolas piekritēji pēta katras tautas saimnieciskās dzīves vēsturisko attīstības gaitu un iedzīvotāju šķiru stāvokli katrā atsevišķā laikmetā. Šī skola neatzīst tādas saimnieciskās teorijas un saimnieciskās politikas, kas būtu derīgas visām tautām visos laikos, un skaitītos kā dabas likumi. Tā uzstāda ideju, ka saimnieciskai dzīvei attīstoties un pārveidojoties rodas jaunas dzīves formas ar jaunu saturu. Šī skola tāpēc apskata katru valsti kā īpatnējos apstākļos izveidojušos saimniecību, kam ir īpatnējs nacionāls raksturs un tāpēc nav veidojama vai pārlobojama vispārējiem līdzekļiem un pēc

vienas formas, kā to sludina arī sociālisti. Šī skola arī tāpēc atmet vispārējās universālās saimnieciskās teorijas un vienādu saimniecisku politiku.

Šāds pieņemts viedoklis deva šai skolai iespējamību ieskatīties reālā saimnieciskā dzīvē un nākt pie atziņas, ka katrai valstij jāizvēlas tā saimnieciskā politika, kas atbilst katrreizējai saimnieciskai attīstībai.

Vēsturiskās skolas ierosinātais ir vācu tiesību filozofijas teorētiķis Savinji (Savigny), kas vēsturisko metodi pielietoja tiesību zinātnē. Savinji izteicās, ka tiesības ir praktiskās dzīves un tautas gara atspoguļojums. Tiesības nav kaut kas pozitīvs, sastindzis, negrozāms, bet mainās līdz ar sabiedrības pārveidošanos. Tiesības, kas derīgas vienai tautas attīstības pakāpei, nav derīgas citai. Pamatojoties uz tādu ciešu tiesību sakarību ar dzīvi, var no katrreizējām pastāvošām tiesību normām noteikt katras tautas sabiedriskās un saimnieciskās dzīves attīstības pakāpi.

Paralēli šai tiesību vēsturiskai skolai izveidojās arī politiskā oikonomijā vēsturiskā skola, kas savas atziņas arī pamatoja uz Savinji filozofiju. Šīs skolas nodibinātājs ir Gettingenas universitātes profesors Vilhelms Rošers, kas 1843. gadā izlaida savu darbu: „Īsi politiskās oikonomijas pamati no vēsturiskā redzes viedokļa skatoties“, kurā bija izteikta šīs skolas programma un prasības. Šī metode ir izlietota viņa daudzajos darbos, no kuriem ievērojamākais ir viņa „Tautsaimniecības sistēma“, kas iznāca trijos sējumos.

Iztirzājot savas metodes pamatdomas, Rošers izteicās, ka tautas labklājības veicināšanas jautājums ir arī galvenais vēsturiskai skolai, bet tomēr ne vienīgais jautājums. Mūsu mērķis, turpina Rošers, ir attēlot to, ko cilvēki saimnieciskā laukā ir domājuši, gribējuši un izjutuši, pēc kā viņi ir centušies un ko viņi ir sasnieguši un kāpēc viņi pēc tā ir centušies un kāpēc viņi to ir sasnieguši. Šāda attēlošana ir iespējama tikai tad, kad ņem palīgā citas sabiedriskas zinātnes, sevišķi tiesību, valsts un kultūras vēsturi. Tagadējā tautas bagātība ir vairāku paaudžu darba rezultāts, jo galvenais dzīves progresā likums prasa, lai ražošana pārspēj patērēšanu. Kas grib pētīt tautas saimniecību, nepietiek tikai ar tagadējo saimniecību attiecību novērošanu, bet jāizpēta arī iepriekšējās tautas kultūras pakāpes. Lai no daudzām saimnieciskām parādībām izlobītu galveno un rastu likumību, ir jāsalīdzina saimnieciskā ziņā vienlīdzīgas tautas, kas jaunākos laikos

ir tā savstarpēji saistītas, ka nav iespējams apskatīt vienu, neapskatot citas.

Kā redzams, Rošers grib papildināt vispār atzītās teorijas ar saimnieciskiem vēsturiskiem notikumiem un domām, kādas ir pastāvējušas savā laikā.

Starp citiem vēsturiskās skolas piekritējiem ir vēl minami profesors Bruno Hildebrands, kas savā darbā: „Tagadnes un nākotnes politiskā oikonomija“ vēl vairāk kā Rošers nostājās opozīcijā klasiskai skolai. Viņš pārmet Rošeram, ka tas tomēr pielaidis dabisko oikonomisko likumu esamību. Hildebrands ievada Vācijā termiņu „Nationalökonomie“. (Nacionālā tautsaimniecība).

Kniēsa darbs „Politiskā oikonomija no vēsturiskā redzes viedokļa“ parādījās 1853. gadā. Šinī darbā Kniēss pielieto saimniecisko parādību pētīšanai ne tikai vēsturisko, bet arī ētisko redzes viedokli. Šai idejai vēlāk piekrita profesori Gustavs Šmollers Adolfs Vagners un Lūjo Brentano. Astoņdesmitos gados viņi pieņēma etiskās skolas nosaukumu.

Minētie zinātnieki saimnieciskā dzīvē uzsvēra etisko momentu, sevišķi saimnieciskā politikā. Viņi atrod, ka politiskās formas atbilstot iedzīvotāju morāles pakāpei, un katrai tautai ir tāda valdība, kāda tai pieder. Šie tautsaimnieki domā, ka katras saimniecības darbības izejas punkts un gala mērķis ir cilvēks. Saimniecība tādēļ nav pašmērķis, bet tās uzdevums ir apgādāt cilvēku ar visiem nepieciešamiem līdzekļiem, lai viņš spētu attīstīt savus spēkus. Klasiskās skolas tautsaimnieku kļūda ir ta, ka viņi galvenā kārtā interesējās tikai par ražošanas pacelšanu, atstājot neievērotu jautājumu, ka ražošanas palielināšana iespaido cilvēkus, sevišķi morāliskā ziņā, viņu uzcītību, taupību, godīgumu un ģimenes dzīvi.

Šmollers ir tanis ieskatos, ka politiskā oikonomija ir tāpat ētiska kā psiholoģiska zinātne. Jaunā politiskā oikonomija atšķiras no vecās klasiskās skolas ar to, ka pēdējā pēta saimniecisku parādību tehniskos un dabiskos cēloņus, turpretim jaunā ievēro arī psiholoģiskos un morāliskos pamatus. Ka arī šie pēdējie jautājumi jāievēro par to Šmollers aizrāda uz nedzirdētām sekēm tehnikā, rūpniecībā, tirdzniecībā un satiksmē. Nav slēpjami tie sabiedriskie ļaunumi, piem. nevienlīdzība ienākumos, kas palielina plaisu starp bagātiem un nabagiem. Šmollers vēl aizrāda, ka rūpnieku starpā novērojams solidaritātes trūkums un zemāko šķiru tikumības pagrimšana. Šmollers atrod šā ļaunumu

cēloni tanī apstākļi, ka pēdējā laikā saimniecisko dzīvi pārkārtojot un reformas ievēdot vienmēr jautāja, vai ražošana ar to pacelsies, neprasot vai tas labvēlīgi iespaidos ļaudis, iedzīvotāju tukumību, jaunatnes fizisko un garīgo attīstību, vai tas iespaidos arī iedzīvotāju centību, taupību, godīgumu un ģimenes dzīvi.

No šī paša viedokļa jāpieiet arī strādnieku jautājumam. Ir patiesība, ka strādnieki tagadējos taikos ir labāki ģērbusies un labāki paēduši, bet tas vēl nav apmierinājums. Šmollers prasa, vai tagadējie apstākļi, kādos dzīvo strādnieki, uzrāda kādu nebūt saimniecisku, vai tikumisku progresu? Uz šo jautājumu jāatbildot ar nē, vismaz ievērojot lielāko strādnieku vairākumu. Jāatzīstoties, ka kontrasts starp strādniekiem, turīgām šķirām un inteligenci paliek vienmēr lielāks. Draudošāka paliekot arī plaisa pasaules uzskatos, izglītībā, turīgo un mazturīgo ļaužu ideālos. Šī plaisa ir vēl draudošāka par oikonomisko plaису. Šmollers liek atcerēties nenoliedzamu vēsturisku faktu, ka grieķu, romiešu un citu tautu augstā kultūra ir gājusi bojā sociālā cīņā no tādām pašam pretešķībām, jo nebija iespējams atrast izlīgšanas veidu starp augstākām un zemākām šķirām. Tuvākā vai tālākā nākotnē Šmollers paredz tādu paša katastrofu arī mūsu kultūrai, ja neizdosies pacelt un apmierināt zemākās šķiras, lai visi apvienotos miermīlīgā harmoniskā sabiedriskā un valstiskā organizācijā.

Tālāk Šmollers aizrāda, ka mūsu sabiedriskais ideāls nav visu iedzīvotāju nolīdzināšana pēc sociālisma parauga. Par veselīgu un normālu skaitāma tāda iekārta, kurā iedzīvotāji stāv uz visām trepu pakāpēm ar vieglu pāreju no vienas pakāpes uz otru. Tagadējā iekārta pielīdzināma trepei, kurā augšējo un zemāko pakāpju ir daudz, bet vidējās draud izzust.

Neapmierināts ar pastāvošām sociālām attiecībām, pārliecināts par reformu nepieciešamību, Šmollers aizstāv dažādas sociālas reformas, ko viņš iztīrī visos sīkumos.

Tā kā vēsturiskā skola nodarbojas ar reāliem vēsturiskiem faktiem, tā saucama ne tikai par ētisku, bet arī par reālistisku. Neviena tautsaimniecības skola nav izvedusi tādu lielu skaitu anketu, sakrājusi tādu lielu daudzumu statistisku datu, izdevusi tik lielu skaitu darbu par vēsturi un saimnieciskām formām kā vēsturiskā skola.

Ievērojama ir šīs skolas lielā interese par visiem saimnieciskiem jautājumiem. Šīs skolas 158 piekritēji sapulcējās 1872. gadā Eizenachā un nodibināja zinātnisku politisku sabiedrību:

„Verein für Sozialpolitik“. Šinī sabiedrībā starp citiem piedalījās 25 profesori, kāpēc šīs skolas pretinieki nosauca šīs sabiedrības locekļus par „katedersociālistiem“. Šī biedrība apvienoja visus Vācijas izcilos tautsaimniekus un politiskus darbiniekus no visdažādām politiskām partijām izņemot sociālistus. Sevišķi dzīvi ir piedalījušies: Vagners, Brentano, Šenbergas, Šmollers, Gneists, Rošers, Kniēss un citi. Līdz 1930. gadam minētā sabiedrība ir izdevusi savus darbus ar oikonomisku jautājumu pētījumiem apmēram 160 sējumus, (Schriften des Vereins für Sozialpolitik). Šīs sabiedrības nozīme un iespaids ir bijis un ir vēl tagad liels, jo modināja valdošā šķirā interesi par saimniecisko un sociālo politiku. Vispār ņemot, šīs sabiedrības locekļi pieder mēreniem sociālu reformu piekritējiem. Viņi uzstādīja sev par pienākumu zinātniski pētīt sociālus jautājumus un sagatavot tos, lai varētu izvest praktiskā dzīvē. Katru gadu šī sabiedrība sasauca sēdes, kurās apspriež iepriekš sagatavotus referātus.

Šie tautsaimnieki neapmierinājās tikai ar minētiem darbiem. Viņi pārkārtoja un pārstrādāja visas oikonomisko zinātņu nozares, sistēmātizēja tās vienā kopējā kolektīvā zinātniskā darbā: „Handbuch der politischen Oekonomie“, kas iznāca 1882. gadā zem Šenbergas redakcijas. Šinī darbā, kas ir piedzīvojis vairākus izdevumus, galvenos politiskās oikonomijas un finanču zinātnes jautājumus ir apstrādājuši speciālisti.

Šī izdevuma sekmju pamudināti, minētās skolas oikonomisti izdeva jo plašu sabiedrisku zinātņu enciklopēdiju — „Handwörterbuch der Staatswissenschaften“, kur alfabētiskā kārtībā ir apskatīti visi svarīgākie oikonomiskās teārijas un politikas jautājumi. Pirmais izdevums iznāca 1889. gadā, bet otrs beidza iznākt 1929. gadā 9 sējumos katrā pāri par 1000 lapas pusēm.

Ētiskās skolas piekritēju starpā savā laikā izcēlās diezgan nopietnas domu starpības, kas bija par iemeslu tam, ka viena grupa, tā sauktie valsts sociālisti, atdalījās.

Ievērojama daļa etiskās skolas piekritēju uzliek par pienākumu pašiem strādniekiem uzlabot savu stāvokli. To viņi var panākt pašpalīdzības ceļā un apvienojoties arodu biedrībās pēc Anglijas strādnieku parauga, lai aizstāvētu savas intereses.

Otrā grupa, kuŗas priekšgalā stāvēja Šeffle un Adolfs Vagners atrada, ka vieglāki un ērtāki uzlabot tautas vispārēju labklājību, ja to uzņemas valsts spaidu kārtā. Šīs strāvas piekritēji, valsts sociālisti, skatās uz valsti ne kā uz iestādi, kam uzdots rū-

pēties tikai par iedzīvotāju drošību un kārtību valstī, bet kā uz līdzekli sasniegt augstākus kultūras mērķus, kas nav pa spēkam atsevišķiem cilvēkiem. Ar to valsts funkcijas ievērojamā mērā paplašinās, un valstij plaši atveras durvis iejaukties privātu saimniecību attiecību normēšanā. Kā redzams, Vagners stipri novirzījās pa kreisi no saviem agrākājiem domu biedriem, kas bija ar mazāk radikāliem ieskatiem, un tādā veidā viņš stipri tuvojās sociālismam.

Runājot vispār par vēsturisko un ētisko skolu, jāteic, ka tai piekrit izcila nozīme, sevišķi Vācijas saimnieciskā politikā. Iespaidota no šīs skolas zinātnieku pētījumiem un izteiktām vēlēšanām, Vācija priekš kara izdeva daudzas sociālas reformas, tā kā tā šinī ziņā bija nostādīta pirmā vietā. Jāatceras tikai kaut 1883., 1884., un 1889. gados izdotie likumi par strādnieku apdrošināšanu slimības un nelaimes gadījumos, pensija strādnieku vecuma nespēka un darba nespējības gadījumos. Kā redzams, Vācijā valsts uzņēmās tās funkcijas, ko Anglijā ir uzņēmušās arodu biedrības. Arī par to, ka Vācijā valsts pārvaldes aparāts ir priekšzīmīgi nostādīts, jāpateicas šai skolai. Saprotams, šīs skolas radikālisms neiet tik tālu, kā to vēlas sociālisti. Tomēr strādniecība ar šīs skolas palīdzību ir ļoti daudz ieguvusi, jo tādi ievērojami zinātnieki kā: Brentano, Šmollors, Herkners, Šulce-Gävernitzs, Vagners, Konrads, Sombarts, Lederers, Villbrands un citi ir ļoti iespaidojuši zinātni un sociālo politiku par labu strādniecībai.

Sociāli - kristīgās skolas.

Deviņpadsmitā gadu simteņa vidū parādas vēl sociāla mācība, kas savas programmas pamatos liek kristīgo ticību, un reliģijas mācībās meklē nevien atbildes oikonomiskiem jautājumiem, bet arī idejas sabiedrības pārkārtošanai uz veselīgākiem pamatiem. Patiesību sakot, saimnieciski jautājumi svētiem rakstiem nav sveši. Bibelē, vecā un jaunā derībā, kā arī baznīcas tēvu sprediķos ir vairākkārt aizrādīts par tirgotāju un uzpircēju apgrēcību, par bagāto pienākumiem pret nabadzīgākiem un t. t. Dažas oikonomiskas dabas prasības nav pat mazākas par mūsu dienu revolūcionārā sociālisma prasībām. Šīs mācības daži teologi, kā Kingsleijs, Moriss un c. nosauca par kristīgo sociālismu.

Tikko minētā laikmetā šīs mācības parādījās kā protests sociālismam, kas palika par daudz materiālistisks un nostājās pret kristniecību. Kristīgai baznīcai tā tad radās pienākums novērst no sociālisma savu draudzi, lai tā neatkristu no kristīgās ticības. Tāpat kristīgai baznīcai pamodās apziņa pārliecināties, vai izpildot savu garīgo misiju, tā nav aizmirsusi savu laicīgo uzdevumu, kas tai tāpat pienākas. „Dod mums mūsu dienīšķu maizi“, nav tikai lūgtā dāvana, bet atgādina arī saimniecisku jautājumu par darba algu.

Oikonomiskas mācības, kas pamatojas uz kristniecību ir ļoti dažādas. Vienas no tām ir radnieciskas galējam konservatīvismam, bet citas pārspēj pat viskreisāko revolūcionāro anarchismu. Tomēr neskatoties uz šo mācību dažādību, visām var atrast arī kopējas idejas, kas dod iespēju tās apvienot vienā sistēmā. Visas šīs mācības noliedz klasiskās skolas liberālismu. Ar to tomēr nav teikts, ka tās paļautos uz valsti, jo dažas no šīm mācībām ir pat pretvalstiskas. Arī tās nenoliedz dabisko likumu esamību, bet gan atzīst, ka tie pārvalda visas sociālās parādības. Bet cilvēks, piedzimis kā brīvs radījums, novērsās no dabiskās iekārtas, ko sauc par grēkos krišanu. Tāpēc arī pasaule nav vairs tāda,

kādu to vēlējās redzēt Dievs. Bet cilvēkam atgriezties vairs nav pa spēkam. Atstāt cilvēku savam liktenim, t. i. likt viņam darboties saskaņā ar savām egoistiskām interesēm, lai tas atrastu ceļu uz pazaudēto paradīzi, nav arī iespējams tāpat saimnieciskā kā garīgā dzīvē. Kristīgā skola tāpēc māca ka „vecais Adams,“ t. i. egoistiskais cilvēks, jānoslicina, un vieta jādod jaunam cilvēkam. Tāpēc jāsauc palīgā visi dievišķi, morāliski un sociāli spēki, lai palīdzētu cilvēkam pretoties tam slidenam ceļam, uz kuŗu to novedis viņa egoisms.

Visas sociāli-kristīgās skolas noliedz arī sociālismu. Tās netic tam, ka lai radītu jaunu sabiedrību, pietiktu tikai ar saimniecisko apstākļu pārkārtošanu. Pēc šo skolu ieskatiem jāmainās pašam cilvēkam. Sociālā taisnība uzvarēs tikai tad, kad tā būs iekarojusi cilvēku sirdis.

Par nākotnes iekārtas uzbūvi šīs skolas nemēdz daudz runāt un nedod nekā noteikta. Visu to cenšanās ir radīt tādu sabiedrību, kuŗā visi cilvēki būtu brāļi, kā viena Debess Tēva bērni.

Sociāli-kristīgā skolā jāizceļ divas strāvas, attiecīgi divām lielākām kristīgām konfesijām: katolicismam un protestantismam.

Katoliskā strāva kritizē tagadējo sabiedrisko iekārtu, kapitālismu, peļņu, intreses, akciju sabiedrības brīvirdzniecību un sevišķi konkurenci. Tas deva iemeslu liberāliem oikonomistiem nosaukt šo skolu par katolisko sociālismu. Pret šo nosaukumu tā protestē, tāpēc ka tās programmā nav iznīcināt tagadējās sabiedriskās iekārtas pamatus, kā privātīpašuma tiesības, mantojuma tiesības, algotu darba spēku, bet gan cenšas visu minēto izveidot un pielāgot kristīgās mācības garam. Šī strāva arī netic cilvēces progresā bezgalīgai ēvolūcijai un meklē savu ideālu ne tik daudz nākotnē, kā pagātnes atdzimšanā, kas cilvēkiem nodrošināja samērā laimīgu dzīvi. Šī strāva labprāt redzētu atdzimstam seno lauku dzīvi, seno amatniecību, kuŗā valdīja saskaņa saimnieku un strādnieku starpā.

Katoliskā strāva nav arī pret valsts iejaukšanos saimnieciskā dzīvē, pat prasa tādu iejaukšanos, lai nodrošinātu darba tautai svētdienas mieru, taisnīgu darba algu un uzlabotu darba apstākļus likumdevības ceļā. Vēl ir gan cita strāva, kas šādu valsts iejaukšanos neatzīst, kādēļ šo strāvu starpā izcēlās asa, savstarpēja polemika.

Arī protestantiskā strāva ne mazāk asi kritizē tagadējo sabiedrisko iekārtu. Tāpat arī nosoda konkurenci un dzīšanos pēc

peļņas. Pasaulei radikāli jālabojoties, lai varētu nokļūt debess valstībā un visiem ticīgiem jāpagatavojas jau šīs zemes virsū.

Protestantiskā strāva uzskata baznīcu kā mazu republiku un tāpēc vēlas ievest tādu pašu iekārtu arī rūpniecībā. Nākotnes ideālu tā atrod kooperācijā, kuņā nav konkurences. Tāpēc arī „kristīgie sociālisti“, kā tos nosausa daži mācītāji, ir ņēmuši daļību XIX. g. angļu kooperatīvā kustībā.

Tāpat kā sociālā katolicismā, arī sociālā protestantismā nav vienprātības programmas jautājumos. Ir labais spārns, kas tiecas pēc konservatīvisma un valsts sociālisma. Kreisais spārns atrod savu ideālu kolektivistiskā sociālismā, kas esot tuvāks evāngēlija mācībām.

Solidārisms.

Pēdējā laikā ļoti daudzinašs ir solidaritātes princips. Tas gan nav nekas jauns, jo ideja, ka visi cilvēki kopā sastāda veselu organismu, ir sen pazistama. Jau arī tad, kad solidārisma vē nebija sava nosaukuma, tas bija pazistams gan bioloģijā, socioloģijā, reliģijā, jurisprudencē, oikonomijā un citās disciplinās. Tomēr visur šo vārdu lietoja atsevišķā nozīmē un tikai XIX g. s. no visa tā mēģināja uzstādīt vienu kopēju vispārēju jēdzienu. Tomēr pagāja diezgan ievērojams laika sprīdis, kamēr šī ideja iekāroja sabiedrības uzmanību. Arī pati dzīve izvirzīja vienmēr jaunus faktus, kas paši par sevi sludināja solidārismu. Te pieminēt varētu kaut mikrobioloģiju. Jau senos laikos bija zinams, ka ir lipīgas un epidēmiskas slimības. Šausmas pārņēma cilvēkus, kad tie pārliecinājās, ka šīs slimības ar acīm neredzamiem baciļiem pāriet no viena cilvēka uz otru, un lielākā tiesa cilvēku, kas domāja, ka viņi nomirst dabīgā nāvē, ir patiesībā savu tuvinieku nokauti.

To pašu arī sludināja socioloģija, pierādīdama solidaritātes esamību ar daudziem faktiem. Tā atgādīnāja veco teiku par vēderu un citu cilvēka locekļu savstarpēju sadarbību un atbildību, aizrādīdama, ka arī cilvēku sabiedrība ir līdzīgs organisms un starp cilvēkiem pastāv tāda pati solidaritāte kā starp atsevišķiem locekļiem. Šo salīdzinājumu socioloģija izveda ar lielāko rūpību, izpušķojot to vēl ar fantastiskiem izgudrojumiem. Starp citu asinsriņķošanu pielīdzināja dzelzceļiem un nervus telegrafam; sma-

dzenes atbilstot galvas pilsētai un sirds biržai. Lai gan šie salīdzinājumi ir vairāk asprātīgi, nekā zinātniski, tomēr dažas domas solidarīsti izlietoja savas teorijas pamatos.

Kā redzams, solidarīsti atrod, ka katra vesela organisma daļas atrodas zināmā savstarpējā atkarībā. Nāve nozīmē, ka organisma atsevišķas daļas ir pārtraukušas savstarpējus sakarus, palikušas viena pret otru indiferentas, izklist uz visām pusēm, lai stātos jaunās kombinācijās.

Lai no solidarisma radītu mācību, vajadzēja šīs daudzās idejas apvienot un sakārtot vienā noteiktā sistēmā. Šo uzdevumu uzņēmās Leons Buržuā. Par izejas punktu šīnī teorijā viņš pieņēma domu, ka dabiskā solidaritāte nav taisnīga, jo vieni iegūst labumus, ko viņi nav pelnījuši, bet citiem jācieš ne par saviem grēkiem. Tāpēc lai šo dabisko netaisnību izlīdzinātu, jāiestājas taisnībai un jāņem no tiem, kas nepelnīti ieguvuši, lai atdotu tiem, kas nevainīgi cietuši.

Tālāk savu teoriju attīstot, Leons Buržuā aizrāda, ka dabiskā solidaritāte māca mūs, ka katram cilvēkam jāpateicas saviem priekštečiem, saviem līdzpilsoņiem par lielāko tiesu tā, kas viņam ir. Ogists Konts arī izteicās ļoti līdzīgi, aizrādīdams, ka cilvēks piedzimst apkāpots dažādiem pienākumiem pret sabiedrību. Šie pienākumi ir gan morāliskas dabas, bet jācenšas tie pārvērst parādā. Gadījumā, ja šo parādu nemaksā labprātīgi, jāpiespiež maksāt ar likumu. Ka šādam parādam ir pamats, Buržuā aizrāda, ka katra mūsu darbība atsaucas uz mūsu līdzpilsoņu labklājību, kāpēc arī sakarā ar to mēs esam atbildīgi par savu līdzcilvēku labklājību. Ja ir nelaime, mums jāpalīdz tāpēc, ka mēs esam pa daļai vainīgi viņu nelaimē, kas ir varbūt tāpēc, ka mēs tā esam nostādījuši savu uzņēmumu, varbūt arī tāpēc, ka mēs tā iekārtojam savus izdevumus, iepirkumus, vai varbūt devām sliktu piemēru. Ja mēs esam atbildīgi, tad mums ir arī jāpalīdz. Mums šiem nelaimīgiem ir vēl bez tam jāpalīdz arī tādēļ, ka mēs zinām, ka mēs paši, vai mūsu bērni, būsīm viņu nelaimes upuri, jo viņu slimības mums pielips, viņu pagrimšana iespaidos mūsu tikumību. Tāpēc mūsu pašu interesēs ir viņiem palīdzēt.

Solidarismu nosaukt par īpašu skolu, kā mēs tās saprotam līdz šim apskatītās skolās, būs ļoti grūti. Solidarisma mācības tezes ir izmantojušas dažādas skolas savu ideju pierādīšanai un mērķu sasniegšanai. Visi pēdējā laika sociālās politikas likumi, kas ir jau iznākuši un projekti, kas vēl nav redzējuši dienas

gaismu, arī daudzas iestādes sabiedrības veicināšanai, pamatojas un atsaucas uz solidaritātes principiem. Lai minam tikai: darba attiecību regulēšanu, likumus par darbnīcu un pilsētu higiēnisko stāvokli, dažāda veida citus sanitāros likumus, sevišķi par lipīgām slimībām, dažāda veida strādnieku apdrošināšanas, savstarpējas palīdzības biedrības, pat aplikšana ar progresīvo ienākuma nodokli un t. t., tas viss pamatojas uz solidaritātes principu un saucas par solidaritātes likumiem. Ja mąksātāji paceltu savas balsis pret attiecīgiem nodokļiem, kas tiem uzkrauti ar šiem likumiem, tad tos viegli pārliecināt, aizrādot tiem, ka tas viņiem jādara aiz solidaritātes pret saviem līdzpilsoņiem.

Tāpat nodokļu reformas, kas cenšas ievest progresivitāti uz augšu un atsvabina mazus ienākumus no nodokļu maksāšanas, attaisno savu rīcību ar solidaritātes principu, jo uzskata privilēģētos bagātņiekus kā sabiedrības parādniekus, kam jāmaksā, bet mazturīgo atbrīvošanu no nodokļiem attaisno ar to, ka tiem ir prasības no sabiedrības.

Praktiski solidarisms savas idejas grib reālizēt ar asociāciju palīdzību, ielejot tanī solidarisma dzīvības eliksīru. Pēc solidaristu domām visa cilvēku sabiedrība jāpārvērs lielā sabiedriskā savstarpējā palīdzības organizācijā, kuŗā dabiskā solidaritāte, izlabota no atsevišķu cilvēku laba prāta, vai ja tas nenotiktu ar likuma spaidu, un tā paliktu par taisnību. Šinī savstarpējā palīdzības organizācijā katrs uzkraus sev vienu daļu citu nastas, kā arī saņems no citiem savu tiesu labumu. Tiem, kas bīstās aprobežot savu individuālītāti un savu enerģiju, kas paļaujas tikai uz sevi, tiem solidaristi atbild, ka mēs nostiprināties un attīstāties ne tikdaudz tad, kad palīdzam sev, bet vairāk tad, kad palīdzam citiem.

Anarchisms.

Anarchisms ir mācība par īpatņēju valsti un tās politisku un sabiedrisku iekārtu. Anarchistiskās valsts pamatos ievērots visplašākais brīvības princips, kas prasa valsts sabiedriskā un politiskā iekārtā atcelt katru, pat vismazāko, likumīgu spaidu. Ar to tomēr nav teikts, ka anarchisms gribētu atcelt katru sabiedrisku iekārtu, lai būtu bezvaldība — anarchija. Jaunai iekārtai jābūt tikai pamatotai uz pilnīgu individuēlu brīvību. Tāpēc arī anar-

chisms jāapzīmē, kā visplašākā politiskā un saimnieciskā individuālisma sistēma. Anarchismam arī nav nekā kopēja ar sociālismu, kas prasa diezgan ciešu sabiedrības locekļu apvienību un stingru padevību centrālai organizācijai. Tāpēc anarchisms prasa valsts likvidēšanu un neatzīst ne reliģiskas, ne politiskas, ne juridiskas, nedz citas sociālas iestādes. Jaunās valsts programmā uzsvērtā brīvu individu brīva iniciātive brīvās apvienībās. Savstarpējas attiecības šinīs brīvās apvienībās nokārtojamas ar savstarpējiem brīviem līgumiem, kas katrā brīdī ir pārtraucami. Cilvēki kopēju mērķu sasniegšanai var apvienoties sabiedrībās, bet izstāšanās ir katram atļauta kuŗā katrā laikā, un nekādas tiesiskas važas nesaista cilvēku sabiedrībā. Visi līgumi noslēdzami uz savstarpējās labprātīgas vienošanās pamata, un attiecīgās saistības garantē tikai savstarpēja noruna. Ja sabiedrība grib ierīkot ielu, celt tiltu, vai kādu ēku, tad tie, kas tādā uzņēmumā vēlas piedalīties, var savstarpēji noslēgt līgumu un šā mērķa sasniegšanai apvienoties. Ja tomēr kāds nevēlētos piedalīties, tad nevienam nav tiesības to pievilkt spaidu kārtā, jo anarchisma valstī nevienam nav tādas varas. Brīvas apvienošanās tiesības sabiedrībā un brīva izstāšanās no tās ir anarchisma galvenā politiskā tiesība. Anarchistu — sabiedrības ideāls atļauj katram rīkoties pēc savas paša gribas. Neviens nedrīkst valdīt par cilvēku, bet visa noteicējs ir katra cilvēka prāts un viņa jūtas. Nav nekādas suverēnas varas, tādēļ bezvaldība vai anarchija. Tikai anarchijas valstī ir katram nodrošināta rīcības brīvība.

Anarchisma mācībā izšķiramas divas strāvas: individuālistiskais anarchisms un komūnistiskais anarchisms.

Individuālais anarchisms, saskaņā ar anarchisma pamatprincipiem, prasa visiem sabiedrības locekļiem privātīpašuma tiesības. Līdz ar privātīpašumu ir ieviesušās tikai zināmas netaisnības, kas ar reformām ir novēršamas. Ja atcels naudas kapitāla intreses, tad privātīpašumam arī vairs nebūs pievilcības spējas.

Komūnistiskais anarchisms prasa mantu kopību, kas gan nesaskan ar anarchisma pamatprincipiem. Tomēr kolektīva īpašuma prasības, pretēji sociālismam un komūnismam, pastāv šaurā autonomā grupā, decentralizētā kārtībā.

Politiskās taktikas ziņā anarchisma teorētiski nav revolūcionāri, bet miermīlīgas dabas sociālreformatori. Tikai vēlākos laikos krievu tautības anarchisti sludināja, ka anarchisma mērķi sasniedzami ar noziedzīgiem varas darbiem.

Par anarchisma nodibinātāju skaita jau pazīstamo Prudonu. Savos darbos viņš sevišķi uzstājas par katras atsevišķas personas brīvību, kāpēc neatzīst nekādu varu un sludina anarchiju. Tagadējā pārvaldīšanas sistēma skaita par vienu no saviem galveniem uzdevumiem pasargāt mantīgo šķiru priekšrocības. Šīs dažādās priekšrocības mantīgai šķirai piešķir nauda un intreses, kas kā divi despoti valda tagadējā sociālā dzīvē. Gāžot šos abus despotus, līdz ar to būs gāzta arī visa politiskā despotija. Tad arī privātīpašumam piemētošā netaisnība būs novērsta, un tas varēs arī turpmāk palikt par sociālās iekārtas pamatu. Tas izdarāms, ievēdot bezprocentīgu kredītu. Tad arī katra autoritāte būs lieka un nevajadzīga un katrs varēs pats valdīt un pats sev likumus dot.

Prudona anarchija tā tad nenozīmē nekārtību, bet vislielāko kārtību un saskaņu visā dzīvē. Likuma vietā stāsies līgumi. Tiesas un sodi arī tad būs lieki.

Otrs ievērojams anarchisma paudējs ir Stirners, kuŗa īstais vārds ir Kaspars Smits. Stirners tāpat noliedz katru garīgu un pasaulīgu autoritāti, jo katra vara ņesot domāta kalpības uzturēšanai. Katra augstāka vara par „mani“, vai tā būtu cilvēks vai Dievs, vājina „mana vienīguma“ jūtas. Katras atsevišķas personas „es“ ir pamats un izejas punkts katrai sociālai filozofijai. Katra augstākais likums ir personīga labklājība. Kā redzams, Stirners dzied augstāko slavas dziesmu personīgam egoismam. Tagadējā sabiedriskā iekārta jāiznīcina un tās vietā jānodibina „egoistu apvienības“, par kuŗām nav nevienam nekādas varas. Katrs var šinīs apvienībās iestāties un palikt tik ilgi, kamēr viņš vēlas, un brīvi izstāties, kad viņš to atrod par vajadzīgu. Soda vietā jāstājas pašpalīdzībai. Tikai tad cilvēks baudīs savu pilnīgu cilvēka cienību, un tad būs sasniegts cilvēka sabiedriskās dzīves ideāls.

No ievērojamākiem anarchistiem vēl minami Bakūņins, dzim. 1814. gadā krievu muižnieku ģimenē. Viņš ir tā sauktā kolektivistiskā anarchisma piekritējs un pārstāvis. Privātīpašuma tiesības viņš piepatur patērējamām mantām, bet prasa tās atcelt kapitālam un zemei. Sabiedriskā iekārta ir decentralizēta. Nākotnes iekārtas kolektivismam nav vajadzīga nekāda augstāka vara.

Krapotkins, dzim. 1842. g. Maskavā ir otrs tipisks komūnistiskā anarchisma pārstāvis. Viņš prasa kopīpašumu tā patērēšanas, kā ražošanas līdzekļiem.

Satura rādītājs.

Politiskās oikonomijas vēstures nozīme — 3

Tautsaimniecības zinātne senos laikos — 4. Seno grieķu sabiedriski- saimnieciskie un filozofiskie uzskati — 5. Platōns — 5. Aristotels — 9. Romiešu oikonomiskās idejas — 11.

Viduslaiku saimnieciskie uzskati — 14. Tomass Akvīno — 17. Tomass Morus — 18. Tommaso Kampanella — 22.

Merkantilisms — 25.

Fiziokrati — 32.

Angļu klasiskā skola — 36. Adams Smiss — 36. Davids Rikardo — 40. Roberts Maltuss — 43. Jean Baptiste Say's — 46. Frederiks Bastiats — 47. John's Stuarts Mills — 47. Brīvtirdzniecība un tās kustība — 50.

Protekcjonisms — 54. Friedrichs Lists — 54.

Sociālisms — 60. Galvenie sociālisma pārstāvji — 67. Saint-Simons — 68. Sociālisti asociācionisti — 73. Charles Fouriers — 74. Roberts Ovens — 78. Louis Blancs — 81. Valsts sociālisti — 83. Rodbertus-Jagetcovs — 84. Ferdinands Lasals — 86. Prudons — 87. Marksisms — 89. Karl Markss — 90. Marksisma kritika un neomarksisms — 97. Lielniecisms — 100. Revolūcionārais sindikālisms — 105.

Vēsturiskā un etiskā skola — 107.

Sociāli - kristīgās skolas — 113.

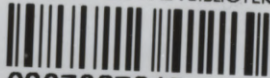
Solidārisms — 115.

Anarchisms — 117.

215

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0307027815

215

Ls 1,80.

29. JAN. 1932